

UNIVERZITET U NOVOM SADU
Škola romologije

Privedile
Svenka Savić I Veronika Mitro

Novi Sad, 2006

Naslov	Škola romologije
Priredile	Svenka Savić i Veronika Mitro
Izdaju	Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad
Lektorski poslovi	Mirjana Jocić
Fotografije	iz arhive Ženskih studija i iz dokumentacije časopisa THEM, novinsko-izdavačko preduzeće
Prelom, dizajn korica	Vitomir Dimić Relja Dražić
Tiraž	1000 primeraka

Zahvaljujemo: Fondu za otvoreno društvo koji nam je tokom deset godina finansijski pomagao u radu na pitanjima romske zajednice, posebno u obrazovanju mladih i održavanju Škole romologije; Univerzitetu u Novom Sadu, posebno rektorkama prof. dr Fuadi Stanković i prof. dr Radmili Marinković-Nedučin, na podršci i razumevanju; svim predavačicama i predavačima koji su učestvovali u osmišljavanju i realizaciji plana i programa; svim studentima i studentkinjama Škole romologije 1 i 2; Filozofskom fakultetu u čijim prostorijama je realizovan deo programa; sredstvima informisanja: Romskom programu TV Novi Sad na saradnji u informisanju o radu Škole, časopisu *Them* na iscrpnim tekstovima o raznim temama obradenim na predavanjima u Školi; dnevnim listovima *Dnevnik* i *Gradanski list*; prevodiocima (sa engleskog jezika) Lidiji Dmitrijev i Ivani Vujkov; Dragutinu Bećaru i ekipi D.B.TRADE na izradi video prezentacije o Školi romologije i izdavaču Relji Dražiću (Futura publikacije).

CIP - Каталогизација у публикации Библиотека
Матице српске

378.6:811.214.58(497.113 Novi Sad) "2004/2006" (083.9)
378.6:811.214.58(497.113 Novi Sad) "2004/2006" (083.9)

Škola romologije / [priredile Svenka Savić i Veronika Mitro].
Novi Sad : Futura publikacije, 2006
(No)j Sad : Futura publikacije). - 187 str ; 23 cm
ISBN 86-7188-053-2

a) Универзитет. Школа ромологије (Нови Сад) - 2004-2006 - Програми
COBISS.SR.ID

Sadržaj

I Intro

Predgovor (Svenka Savić i Veronika Mitro)	7
Šta prethodi Školi romologije na Univerzitetu u Novom Sadu? <i>(Jadranka Stojanović)</i>	8
Zašto je potrebna standardizacija romskog jezika: put do stvaranja nacionalne elite (<i>Svenka Savić</i>)	
Azbuka ili abeceda.....	11
Gurbetski i arlijski dijalekat	12
Budućnost romskog jezika: U susret politici lingvističkog pluralizma (<i>Yaron Matras</i>)	14
Zaključci i preporuke.....	14
Jezička prava kao ljudska prava.....	15
Izazov planiranja jezika.....	16
Teškoće u planiranju romskog jezika	17
Regionalna kodifikacija romskog jezika: Kratak pregled	17
Značenjereči "pluralizam"	23
Uticaj na razvoj resursa	27
Implikacije na izradu programa.....	29
Uloga eksperata i podrška spolja.....	32
Perspektive	33
Romski jezik: uvodni pregled (Dieter W. Halwachs).....	34
1 Poreklo i pripadnost.....	34
2. Klasifikacija i podvrste	37
3. Struktura romskog jezika.....	39
4. Romska sociolingvistika	54
Bibliografija.....	66

II Škola romologije 1. na Univerzitetu u Novom Sadu

Od inicijative do prvih predavanja

Inicijativa

za pokretanje Škole romoloških studija na Univerzitetu u Novom Sadu.	70
---	----

Predlog

Škola romologije: jezik, književnost, istorija i kultura Roma	72
---	----

Opis projekta.....

74

Plan i program u zimskom semestru školse 2004-2005. godine	81
---	----

Predavači/ce	82
---------------------------	----

Lista upisanih studenata/kinja	84
---	----

Prisustovanje upisanih studenata/kinja na pojedinim modulima	87
---	----

Prisustvovanje osoba koje nisu upisane u Školu romologije	89
na pojedinim modulima.....	
Biografije diplomiranih studenata/kinja Škole romologije 1	90
Ostvaren program rada	96
Izveštaji o radu istraživačkih grupa.....	98
Jedan primer istraživačkog zadatka iz usmene književnosti.....	101
Pitanja na završnom testu.....	111
Evaluacija Škole romologije 1.....	113
Programski izveštaj	116

III Škola romologije 2 na Univerzitetu u Novom Sadu: Provera Iskustva i nova saznanja

Konkurs za upis u Školu romologije 2.....	123
Plan i program u zimskom semestru školse 2005-2006. godine	124
Nastavni program	126
Spisak upisanih studenata/kinja.....	136
Prisustvovanje upisanih studenata/kinja na pojedinim modulima	138
Prisustvovanje osoba koje nisu upisane u Školu romologije na pojedinim modulima.....	139
Biografije diplomiranih studenata/kinja Škole romologije 2.....	142
Lista predavača/ica i organizatora/ki	145
Biografije predavača/ica	146
Lista podeljene literature.....	148
Završni test.....	150
Evaluacija Škole romologije 2	151
Izveštaj Univerziteta	154
ISKUSTVO JEDNOG OBRAZOVNOG PROGRAMA ZA ROME U MAĐARSKOJ	160

IV

Deset pitanja o budućnosti Škole romologije na Univerzitetu u Novom Sadu

V Literatura o Romima	172
-----------------------------	-----

I Intro

Predgovor

U Udruženju građana Ženske studije i istraživanja u Novom Sadu počele smo 1998. godine da realizuje obrazovni program sa romskim studentkinjama i studentima upisanim na Univerzitet u Novom Sadu, uz finansijsku podršku nekoliko donatora: Fonda za otvoreno društvo, OXFAM, Balkanski fond civilnih inicijativa). Najpre je naš učinak bio vidljiv u njihovim diplomskim radovima na Ženskim studijama, a materijalizovan u knjizi »Romkinje« (objavljenoj na srpskom, engleskom i romskom jeziku). Usledili su zajednički istraživački projekti u kojima su te studentkinje i studenti sticali istraživačko iskustvo (Romi- studenti istraživači, u saradnji sa Centrom za interaktivnu pedagogiju iz Beograda uz podršku Instituta za otvoreno društvo iz Budimpešte, *Ljudska prava Romkinja u Vojvodini, Istraživanje potreba Romkinja na Kosovu i u Vojvodini*. U Studijama se, uz mentorski rad sa nama postepeno širila grupa romskih saradnica i dobijala tematske obrise – afirmacija Romkinja u užoj, romskoj, svojoj i široj zajednici. Danas su te saradnice i saradnici jezgro mlade romske elite, ne samo u Pokrajini (pored ostalih, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov, Jelena Jovanović, Đorđe Jovanović, Danica Šajin, Radmila Zečirović i dr.). Kontinuirana saradnja sa svima njima rezultirala je uspehom. Obavile smo dobar posao i ponosne smo na svoje učenike-saradnike i saradnice.

Otuda je otvaranje Škole romologije na Univerzitetu u Novom Sadu (oktobra 2004), na predlog Udruženja građana Ženske studije i istraživanja, bilo prirodan nastavak već stečenog iskusta u radu sa romskim studentima na postepenom izgrađivanju mlade akademске zajednice ove nacionalne grupe kod nas. Škola je samo novi kvalitativni oblik istog predanog istraživačko-obrazovnog kontinuiteta – kruna jedne dugotrajne i uporne naše zajedničke aktivnosti – mentorki i studenata/studentkinja na istom poslu.

Ovde predstavljamo deo iskustva iz rada u Škole romologije na Univerzitetu u Novom Sadu, uverene da je to dobar primer kako jedna kontinuirana građanska (nevladina) aktivnost grupe entuzijasta može prerasti u uspešan institucionalni oblik visokoškolskog obrazovanja Roma. To je ostvareno uz dobru saradnji sa predavačima iz drugih centara, ali mnogo više uz svesrdnu podršku mnogih na Univerzitetu.

Svenka Savić i Veronika Mitor

Novi Sad, maj 2006.

VISOKOŠKOLSKO OBRAZOVANJE ROMA

Sajam obrazovanja, 2.12 2005. Novi Sad

Šta predhodi školi romologije na Univerzitetu u Novom Sadu?

Jadranka Stojanović, koordinatorka programa - Fond za otvoreno društvo

Fond za otvoreno društvo je u poslednjih deset godina u kontinuitetu veoma promišljeno radio na unapređivanju položaja Roma u Srbiji. Osnovne oblasti rada bile su usmerene na jačanje kapaciteta romskih nevladinih organizacija kao nosioca promene i emancipacije Roma, razvoj i implementaciju pilot projekata i programa koji doprinose dugoročnim sistemskim promenama, razvoj politika za inkluziju Roma u društvo i zastupanje interesa romske zajednice u procesu efektivnog sprovođenja ovih politika. Tematski gledano, kroz ove oblasti realizovan je veliki broj projekata koji su tragali za rešavanjem problema u sferama zdravlja, stanovanja, ljudskih prava, ženskih prava Romkinja, socijalne zaštite, očuvanja etničkog identiteta, izdavaštva, informisanja..... Međutim, fokus delovanja Fonda uvek je bilo obrazovanje, kao ključni faktor i nosilac svih procesa promene položaja Roma u Srbiji.

Obrazovanje je sveobuhvatno tretirano kroz sve nivoe, od predškolskog do univeritetskog. U saradnji sa partnerima razvijani su, implementirani i podržavani predškolski program 'Korak po korak' koji je obuhvatao oko 600 dece godišnje, programi kompenzatornog obrazovanja, dopunske i produžne nastave za osnovce, program za razvoj tolerancije i uvažavanje različitosti. Obrazovni projekti uveli su po prvi put asistente Rome u vaspitno-obrazovni proces u vrtićima i u nastavu u nižim razredima osnovne škole. Različite seminare završilo je oko 700 vaspitača, učitelja, predstavnika lokalne zajednice i 40 asistenata. U poslednje tri godine projekat «Jednake šanse- integracija romske dece i mladih u obrazovni sistem» kroz sveobuhvatni pristup, pokušao je da integriše sva predhodna iskustva i doprinese razvoju modela efektivnog obrazovanja romske dece od predškolskog do univerzitetskog nivoa. Fond i njegovi partneri su aktivno učestvovali u razvoju politika u oblasti obrazovanja, pre svega «Strategije za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji», Ministarstva prosvete i sporta i «Jedinstvenog akcionog plana za obrazovanje Roma» za Dekadu inkluzije Roma koji je usvojen od strane Vlade Republike Srbije.

Kada je u pitanju visokoškolsko obrazovanje može se izdvojiti sledeće:

Stipendiranje studenata – Program je započet 1997. godine sa 4 studenta. U periodu od pet godina stipendirano 230 studenata.

Stipendiju su dobijali svi studenti koji su se prijavili. Od 2001. godine studentske stipendije se obezbeđuju iz regionalnog Roma Memorial Scholarship Programa iz Budimpešte i na godišnjem nivou stipendiju dobije oko 50 studenata iz Srbije.

Projekti studentskih udruženja – Promovisanje obrazovanja i motivisanje za školovanje kroz tribine, okrugle stolove. Priprema za upis na Univerzitet kroz podršku za polaganje prijemnih ispita, informisanje o profilu fakulteta i viših škola (Udruženje romskih studenata iz Novog Sada i ranije Unija romskih studenata iz Beograda) i usavršavanje romskih studenata na seminarima u inostranstvu.

Istraživački radovi studenata – Kroz projekat «Jednake šanse» uz edukacijski i mentorski rad realizovana su istraživanja koja su publikovana u knjizi Zbornik istraživačkih radova studenata Roma; U toku je kontinuirana obuka za rad na studijama slučaja koja će takođe biti finalizirana kroz publikaciju.

Letnje škole Romoloških studija – U organizaciji Društva za unapređivanje romskih naselja organizovane tri letnje škole na Vlasini, od kojih je jedna bila regionalna. Program realizovali eminentni predavači iz zemlje i inostranstva za oblasti romskog jezika, istorije, kulture. Na svakoj od njih je bilo po 30 učesnika, mlađih Roma, uglavnom studenata

Škola romologije na Univerzitetu u Novom Sadu je prirodan nastavak rada ovih letnjih škola. Proistekla iz rada nevladinog sektora i dalje uz stručne kapacitete Ženskih studija i istraživanja pokušava da obezbedi uslove za institucionalizaciju i dugoročni razvoj ove vrste studija. Otvorene perspektive postoje pošto je Akcionim planom za Dekadu inkluzije Roma predviđeno osnivanje Romoloških studija na Univerzitetu, a Akcioni plan je usvojen kako od resornog Ministarstva tako i od Vlade Republike Srbije.

Zašto je potrebna standardizacija romskog jezika

Put do stvaranja nacionalne elite

Svenka Savić¹

Svako pitanje jezika je političko pitanje, tako je i proces normiranja nekog jezika, pa i romskog u ovom trenutku u Srbiji, pre svega političko pitanje. Šta hoće stručnjaci za jezik ne mora se poklopiti sa onim što je namera političke elite, ali se može dogoditi da su te dve grupe saglasne, kao što je bio slučaj sa srpskim jezikom u pogledu donošenja osnovnih normativnih akata: Zakona o službenoj upotrebi jezika (1991), Pravopisa (Pešikan, Jerković, Pižurica, 1993) i Odbora za standardizaciju srpskog jezika (1998).

U čemu je politički uticaj na proces standardizacije? U tome što jezik služi za homogenizaciju grupe, nacije, ili zajednice pa će se normativna pravila usmeravati u željenom pravcu (uporedi pravopisna pravila za pisanje velikog slova u Pravopisu iz 1963. i 1993 za Božić i Uskrs). Videli smo kako je u poslednjoj deceniji insistiranjem na osobitnosti srpskog jezika ciriličnog pisma kao "najsavršenijeg", prvog, našeg srpskog...), ovde i u dijaspori, postignut određen stepen samosvesti predstavnika srpske nacije.

Ako se ovo saznanje primeni na romsku populaciju postavlja se pitanje da li politička elita u zemlji i elita romske zajednice žele da se romska populacija kod nas danas homogenizuje pomoću standardizacije romskog jezika? Kad govorimo o standardizaciji romskog jezika mi govorimo o sredstvu pomoću koga romska zajednica može postati zahtevnija i u odnosu na vlasti i u odnosu na članove svoje zajednice (na primer, zahtev za obrazovanje na romskom jeziku svih članova zajednica, muškog i ženskog pola, svih uzrasta u svim delovima zemlje).

Pitamo se ko se koristi standarnim jezikom? Koristi se obrazovana elita koja će zahteve za jezičku upotrebu nametati većini kao jedino ispravne. U romskoj populaciji oni sa višom i visokom stručnom spremom je oko 8 odsto, a 92 odsto primenjuje ono što elita navodi da jeste norma. U tom smislu kada govorimo o standardnom jeziku govorimo o procesu ideologizacije kroz jezik.

---

¹ Tekst je objavljen u dnevnom listu Danas, 1-2. marta 2003. u dodatku VI str. 6-7.

Azbuka ili abeceda

Od koga se očekuje da doprinese standardizaciji u romskom jeziku?

Pre svega to su književnici i pesnici, oni koji već afirmišu pisanu romsku reč, čiriličnim i latiničnim pismom, na nekoliko romskih dijalekata. Literatura, autorska i narodna, zabeležena je i pre početka 20. veka, ali ne postoji normirana forma romskog jezika, niti pisma. Koliko se od postojećeg može iskoristiti za uspostavljanje norme romskog jezika? Možemo se dogovoriti kojim pismom (ortografskim znacima) pisati: da li samo jednim, ili se mogu ravnopravno koristiti čirilično i latinično pismo, kao što je bio slučaj sa srpskohrvatskim jezikom do 1990. godine na prostorima bivše Jugoslavije. S jedne strane, postoji tradicija koju je započeo Trifun Dimić - pisanje dominantnije azbukom koju je načinio.

Postoji tradicija koju je za evropsku i svetsku romsku zajednicu usvojila Međunarodna komisija za romski jezik, a koju predstavlja abeceda Marsela Kurtijade, u novije vreme, Ibrahim Osmani (iz Preševa) kod nas. Obe su legitimne i dovoljno dobre, samo je svaka predložena u različitim političkim kontekstima: Predlog Trifuna Dimića je prihvacen i zaživeo u praksi u prethodnoj dekadi, kada je u Srbiji bio naglašen srpski nacionalni identitet u akademskoj eliti (pre svega u SANU, instituciji koja treba da daje podsticaje normiranju drugih jezika, pored srpskog), ali i u pravoslavnoj eliti (eparhija Bačka). Danas je situacija drugačija.

Evropska zajednica je postavila pred Srbiju određene zahteve, jedan od zahteva je ublažavanje, ili odstranjivanje diskriminacije prema Romima i drugim manjinama, a jedna od komponenata diskriminacije je uskraćivanje prava na obrazovanje na maternjem jeziku, dakle romskom. Da bi se Romi mogli obrazovati na romskom tako da se povezuju u Evropi i pripadaju Evropi, a ne Srbiji, preporučuje se latinično pismo kao ono koje romsku grupu ovde povezuje sa Romima tamo.

Ukratko standardizacija pisma (ortografije) nije niti deo "prirode", niti strukture jezika, već pre svega gest političke odluke, odnosno odluke o tome čemu će služiti odabrana, ili dogovorena norma danas, ili u budućnosti. Kakva će biti odluka o pismu romskog jezika zavisi od političke situacije u zamlji u kojoj će se takva odluka doneti.

Doprinos jezikoslovaca izvan romske zajednice može biti i pomoć i odmoć. Kao fazu u procesu standardizacije romskog jezika treba ponuditi upotrebu oba pisma ravnopravno, kako bi se romska deca obrazovno lako uključivala i u svoju zajednicu i u zajednicu većinskog naroda. Shodno ovom zalaganju pre nekoliko godina sam u SANU iznela stav da ova ugledna institucija treba da pomogne Romima da dobiju standardnu formu jezika kako bi njihova deca mogla da se školuju na romskom jeziku. Moj predlog (kao osobe iz gadže zajednice) zasnivao se na Dek-

laraciji o ljudskim pravima prema kojoj svaka osoba ima prava da se školuje na maternjem jeziku. Akademik Pavle Ivic (takođe iz gadže zajednice) imao je drugačiju ideoološku perspektivu istog pitanja. Rekao je da Romi ne treba da se školuju na romskom, "bolje je da uče neki strani jezik, jer će od toga imati veće koristi".

Vidimo da su sami jezikoznaci izvan romske zajednice različito ideoološki opredeljeni i te razlike unose u rešavanje jezičkih pitanja standardizacije romskog jezika. Standardizaciju romskog jezika mora u kontinuitetu osmišljavati i raditi elita iz romske zajednice, u saradnji sa predstvincima neromske, u meri u kojoj to procenjuju dovoljnim ili neophodnim.

Gurbetski i arlijski dijalekat

Za svaki jezik, pa i romski, prepostavka za standardizaciju jeste sačinjavanje rečnika. U Srbiji postoje dva najveća dijalekta, gurbetski i arlijski. Ako otpočne standardizacija rečnika, da li oba dijalekta ravноправno prezentovati ili ih hijerarhijski odrediti: odabratи jedan. Zalagala bih se da oba dijalekta uđu u osnovu standardizacije rečnika, iz njih iznedriti jednu normu koja će postepeno, tokom primene u zajednici koju čine predstavnici oba dijalekta u nekom vremenskom periodu (na primer jedna decenija) dovesti do novog osećanja za jezičku upotrebu. To praktično znači da za reči (lekseme) različite u dva navedena dijalekta za isti pojam postoji naznaka dijalekta u rečniku (kao što je u srpskohrvatskom bilo za tisuć i hiljada).

Zašto? Zato što je u poslednjoj deceniji došlo do znatne migracije romskog stanovništva na prostoru sadašnje Srbije - sa Kosova, gde je dominantniji arlijski dijalekat, mnogi danas žive u Vojvodini, gde je dominantniji gurbetski (svakako treba uzeti u obzir da Romi u Banatu tzv. rumunski, takođe imaju udela u standardizaciji). Mešano dijalekatsko stanovništvo na terenu je realnost, a ne izolovani dijalekatski regioni kako je to bilo dominantnije pre 1990. Standardizovani rečnik treba da radi grupa romskih i drugih stručnjaka na velikom korpusu različitog materijala narodnih i autorskih tekstova i audio zapisa, tako što će pažljivo odabratи reči, izraze i fraze, makar za minimalni rečnik romskog jezika.

Sledeća faza je kodifikacija romskog jezika. Neko telо u zemlji treba da doneše odluku da je takva ortografija i takav rečnik ono čega treba da se pridržavaju oni u školama, sredstvima javnog informisanja, administraciji, dakle u službenoj upotrebi romskog jezika.

Može se ponoviti primer standardizacije srpskog jezika. Pravopis srpskog jezika načinila je grupa u okviru ugledne institucije od nacional-

nog interesa (Matica srpska) i predložila Ministarstvu koje je donelo od-luku. Koja je to institucija koja staje iza projekta standardizacija romskog jezika? Da li su to NGO organizacije, ili je to ipak SANU? Nije jasno u ovom političkom kontekstu ko je autoritet za standardizaciju romskog jezika koji uskoro treba da se uči u školama?

Nakon toga što jezička norma postaje državna stvar, Komisija za standardizaciju romskog jezika (stalno telo države), posmatra određeno vreme proces primene (implementacije) predloženih normativnih mogućnosti u praksi i preispituje kodifikovan materijal u skladu sa novim predlozima.

Standardizacijom romskog jezika se stvara romska elita, ali i potvrđuje. Ona je neophodan zamajac takvog procesa i njegov rezultat. To su romski pesnici, pesnikinje, knjizevnici i spisateljice koji pišu na romskom jeziku i stručnjaci za romski jezik. Svi su potencijalni akteri procesa normiranja romskog jezika na različite načine i u različitim fazama, i tako će se istovremeno sa normiranjem romskog jezika intenzivno razvijati i elita romske zajednice.

Autorka je članica Komisije za jezik i kulturu Roma SANU i redovna profesorka Psiholingvistike na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu

Budućnost romskog jezika

U susret politici lingvističkog pluralizma

Yaron Matras, Univerzitet u Mančesteru*

Zaključci i preporuke

Tokom protekle dekade došlo je do pojave jezičkog pluralizma u upotrebi romskog jezika u institucijama kao što su mediji i obrazovanje: jezička kodifikacija je prvenstveno regionalna, namenjena regionalnoj publici. Regionalne inicijative su autonomne i uvode sopstvena rešenja. Istovremeno se putem sastanaka, dopisivanja i razmene publikacija i preko interneta izgrađuje i internacionalna mreža aktivnosti na kodifikaciji romskog jezika.

Pitanje koje se postavlja pred institucije koje se bave jezičkom politikom jeste: kako sprovoditi umrežavanje i obezbediti međunarodnu saradnju, uzimajući u obzir decentralizovana dostignuća protekle dekade. Praktični napredak je u tome da se prihvati politika jezičkog pluralizma što znači da se podržavaju regionalne inicijative i ideje, i istovremeno učvršćuje internacionalno povezivanje i saradnja. Korisnici pisanog romskog jezika trebalo bi da prihvate ideju da se u različitim kontekstima mogu koristiti različite jezičke forme i da kodifikacija može da bude elastična, usmerena ka praktičnoj komunikaciji, a ne kruta, i da bude simbol poštovanja nekog određenog standarda. Na taj način će jezik kao kolektivno vlasništvo obuhvatiti sve jezičke varijacije, a ne samo jedan jezički oblik. Takva politika odgovara specifičnom položaju jezika Roma, transnacionalne manjine čiji su regionalni centri kulturnog i javnog života razbacani na razne strane. Takođe, odgovara i mlađim generacijama govornika ovog jezika, koji su naviknuti na "pokušaje i greške" i individualnu kreativnost i fleksibilnost pri korišćenja novih komunikacionih tehnologija kao što su tekstovne poruke, internet pričaonice i imejl.

---

* Yaron Matras je profesor lingvistike na Mančesterskom univerzitetu, autor dela Roma-ni: *A linguistic introduction* (Romski: Uvod u lingvistiku, (Cambridge University Press 2002) i urednik časopisa *Romany Studies* (Romološke studije).

Adresa: School of Languages, Lingvistics and Cultures, The University of Manchester,
Manchester M 13 9 PL, United Kingdom
Email: yaron.matras@manchester.ac.uk

Jezička prava kao ljudska prava

Poslednjih godina, naročito posle 1990, retka mreža aktivista i inicijatora poznatih pod imenom "Pokret Roma", probudila je u nacionalnim vladama i internacionalnim institucijama svest o potrebama Roma kao etničke manjine. Ovaj pokret je ljudska prava Roma stavio na dnevni red nacionalnih i međunarodnih političkih skupova. O tome svedoče bezbrojne rezolucije koje su donele multilateralne organizacije kao Savet Evrope, Komisija UN o ljudskim pravima, OSCE i drugi, kao i vladine organizacije u raznim zemljama.

Kao i kod drugih etničkih manjina, ljudska prava Roma imaju dve glavne dimenzije. Prvo, garantovanje prava Roma da imaju pristup svim mogućnostima koje društvo nudi svim svojim građanima. Drugo, pravo kontrole nad domenom kulturnih aktivnosti od posebnog značaja za manjinu; drugim rečima, pravo Roma da vode sopstvenu kulturnu politiku.

Jezik je verovatno najvažnije kulturno pitanje koje bi neka manjina želela da uređuje i razvija na svoj način. To je odavno isticanu u međunarodnim raspravama o ljudskim pravima. Dok Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima diskriminaciju na bazi jezika tretira kao kršenje ljudskih prava, Konvencija UN o pravima deteta (1989) ide dalje štiteći pravo deteta pripadnika neke manjine da koristi svoj jezik. Pravo manjinskih zajednica da svoj jezik koriste privatno i u javnosti i da svoj jezik razvijaju u raznim sferama javnog života zagarantovano je u Deklaraciju UN o pravima lica koja pripadaju nacionalnim, etničkim, verskim i jezičkim manjinama (1993) i detaljnije u Evropskoj povelji o regionalnim ili manjinskim jezicima (1992). Tu dolazi do izražaja opšta svest o tome da podrška manjinskim jezicima predstavlja integralni deo paketa koji obezbeđuje ljudska prava neke manjine.

Mnoge internacionalne rezolucije² su eksplicitno istakle da su potrebne mere koje će podržati romski jezik. Jedna od najčešće pominjanih je preporuka Saveta Evrope 1203 O Ciganima u Evropi (1993), koja zahteva evropski program za izučavanje romskog jezika. U više zemalja, uključujući Makedoniju, Finsku, Švedsku i Austriju, postoji bar neko zakonsko, pa čak i ustavno, priznavanje romskog jezika. Mnoge druge evropske zemlje su sprovodile politiku aktivne inicijative i podrške pilot-projektima koji su podsticali nastavu i medije na romskom jeziku.

---

² Vidi P.Bakker & M.Rooker.2001.*The political status of the Romani language in Europe*. Mercator Working Papers 3, Barcelona: CIEMEN (www.ciemen.org/mercator/pdf/wp3-def-ang.PDF).

Izazov planiranja jezika

Na šta mislimo kad govorimo o zaštiti manjinskih jezika? Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima nabraja više konkretnih elemenata potrebnih za priznavanje i zaštitu:

- opšta zaštita, ispoljavanje poštovanja prema jeziku i podsticaj za njegovu privatnu i javnu upotrebu;
- sredstva za nastavu i učenje datog jezika, kako za govornike tako i za one koji ga ne govore;
- uključivanje jezika u nastavne planove i programe, naročito u osnovnom obrazovanju;
- pripreme za predškolsko vaspitanja na datom jeziku za decu čiji roditelji to zahtevaju;
- unapređenje učenja i izučavanja datog jezika; izvođenje nastave na nivou srednjeg i visokog obrazovanja;
- obezbeđivanje opreme za prevođenje i prevodilaca radi upotrebe datog jezika u javnim službama;
- obezbeđivanje radio i TV emisija na datom jeziku i podrška štampi, kao i proizvodnja i distribucija audio i audiovizuelnog materijala.

U odnosu na ove izazove vlade imaju zadatak pre svega da omoguće takve aktivnosti (npr. u odlučivanju o školskim planovima i programima), zatim da ih podrže finansijski (da plaćaju proizvodnju učila ili da angažuju i obučavaju nastavno osoblje) i najposle da sprovode politiku koja podstiče upotrebu i razvoj manjinskog jezika. No, kada je romski jezik u pitanju postoje i druge teškoće jer ne postoji tradicija upotrebe jezika u navedenim funkcijama, niti postoji osoblje – učitelji (nastavnici), autori, voditelji ili izvori – didaktički materijal, knjige, filmovi, koji bi omogućili uvođenje jezika u relevantna područja. Takve situacije zahtevaju *jezičko planiranje* – usmerene napore da se jezik preoblikuje i da mu se obezbede neophodne funkcije: azbuka, pravopis i tehnički rečnik koji će obuhvati institucionalne domene upotrebe.

Tradicionalno se smatra da planiranje jezika obuhvata dve vrste aktivnosti. Prva je pretežno socio-politička i odnosi se na određivanje *statusa* jezika. Druga je više tehničko-lingvistička i odnosi se na celinu lingvističkog matrijala ili jezičkog *korpusa*.

Ovde se tradicionalno radi o donošenju odluka o nekoliko pitanja. Koji oblik jezika (odnosno, koji dijalekat) treba koristiti u obrazovanju, medijima i drugim javnim funkcijama? Koji sistem pisanja treba usvojiti ili razviti (odnosno, treba li jezik kodifikovati)? Kako proširiti vokabular da bi odgovarao novim funkcijama? I najposle, kako odluke donete u vezi sa izborom varijante, pisma i vokabulara približiti potencijalnim korisnicima?

Teškoće u planiranju romskog jezika

Romski jezik je jedan od mnogih jezika na zemljinoj kugli koji nema tradiciju jedinstvenog pisanih standarda. Nepostojanje standarda se po nekad brka sa prepostavljenim nepostojanjem "određenog romskog jezika", odnosno postojanjem mnogobrojnih dijalekata. U stvari, većina evropskih jezika ima dijalekatske varijante tako da dijalekatske varijante romskog jezika uopšte nisu neobične. Međutim, nepostojanje standarnog jezika za međuregionalnu komunikaciju, pismenu i usmernu, znači da nije odabrana određena varijanta za javne funkcije zvaničnog ili pisanih jezika.

U izvesnom smislu romski jezik se zaista nalazi u jedinstvenom položaju: on je raširen po raznim regijama i zemljama širom Evrope, pa i van nje. Ne postoji ni jedan prihvaćeni autoritet ili telo koji su, ili bi mogli da budu, ovlašćeni da donose odluke u planiranju celokupnog romskog jezika, a još manje da ga uvedu u različite regije; odgovornost za to snose pojedine vlade, dok se aktivnosti u vezi sa kodifikacijom razlikuju od regije do regije. Celokupna romska populacija je bilingvalna i odgovarajući državni jezici (ponekad čak i drugi manjinski jezici) utiču na pojedine romske dijalekte. To se odnosi kako na unutarnji aspekt jezika, naročito na upotrebu tehničkog ili institucionalnog vokabulara, tako i na "spoljni oblik". Izbor pisma često zbog prikladnosti i pristupačnosti zavisi od pisma datog državnog jezika.

Stoga se javlja sledeća dilema: da bi se zaštitila i unapredila prava na romski jezik kao na ljudsko pravo, neophodno je na tom jeziku razvijati didaktički materijal i medije i sposobljavati učitelje (nastavnike) i pisce. U nedostatku standardnog pisanih jezika, to se ne može postići bez jezičkog planiranja. Međutim, ne postoji opšteusvojeni koncept koji bi poslužio kao osnova za jezičko planiranje, niti postoji akreditovano ili ovlašćeno telo koje bi moglo da projektuje i ostvari ovaku koncepciju.

Regionalna kodifikacija romskog jezika

Kratak pregled

I pored svega, planiranje romskog jezika se ne nalazi u vakumu. Tokom proteklih decenija, pa i pre toga, u Evropi je došlo do naglog razvoja lokalnog i regionalnog jezičkog planiranja. Posledica toga su regionalne medijske mreže, publikacije, učila, rezultati koji se više ne mogu ignorisati i moraju se uzimati u obzir prilikom svake globalne procene stanja u planiranju romskog jezika. Navešću kratak pregled ovih aktivnosti³ koji

---

³ Za druge preglede kodifikacije romskog jezika vidi: Matras,Yaron,1999 Writing Romani: The pragmatics of codification in a stateless language. *Applied Linguistics* 20, 481-502;

nema za cilj da pruži potpuni inventar zemalja, niti svih aktivnosti u navedenim zemljama.

- **Republika Češka i Slovačka:** Poslovi na kodifikaciji su počeli još krajem šezdesetih godina i nastavljeni su posle političkih promena 1990.⁴ Gro pisanog materijala je na istočno-slovačkom dijalektu, a jedan deo je na drugim varijantama koje se govore u zemlji, uključujući i lovare. Pismo se oslanja na češko i na slovačko, uz primenu dijakritičkih znakova /š č ž / kao i /d' l/. Aspirati se obeležavaju sa /ph, th, kh, čh/ i razlikuju /h/ i /ch/. Na romskom se pojavljuju publikacije u kojima se objavljuje originalna književnost i pesništvo, obrazovni materijal, zatim više dvojezičnih časopisa sa sopstvenim *vebsajtovima* i bar jedan dvojezični akademski časopis. Nastava romskog jezika izvodi se u raznim delovima obe zemlje na nivou osnovnog i srednjeg obrazovanja, a u Republici Češkoj i na univerzitetskom nivou.

- **Mađarska:** Obično se pisani romski jezik oslanja na lovare dijalekt. U pismu se koriste znaci /ny ly gy / za palatale (kao u mađarskom), ali se razlikuje od mađarskog upotrebotom /sh ch zh / i neobeležavanjem dužine vokala. Aspirati su / ph th kh /. Publikacije na romskom jeziku obuhvataju gramatički opis i didaktički materijal, književne prevode i periodiku. Nešto od toga se pojavljuje na *vebu*. Nastava romskog jezika se sporadično izvodi u osnovnom i srednjem obrazovanju i bar na jednom univerzitetu. Televizija emituje redovne emisije na romskom jeziku.

- **Rumunija:** Rumunsko ministarstvo prosvete je već početkom 1990. romski jezik uključilo u zvanične programe i sada se on predaje na svim školskim nivoima i na univerzitetu. U tu svrhu ministarstvo je prihvatio i izradilo seriju udžbenika za nastavu romskog jezika i drugi didaktički materijal. Sve se to donekle zasniva na keldaraš dijalektu, ali su činjeni pokušajii da se stvori "zajednički jezik" uključivanjem elemenata i iz drugih dijalekata. Zvanično se primenjuje pismo koje je izradio Kortiade (Courthiade). To je prilično neobična azbuka koja pored dijakritičkih /š / i / ž/ ima i "arheografemičke" znake: predviđa se da se / ʒ / različito izgovara u različitim dijalektima i to kao dž, ž ili ž, dok / z ç θ / predstavljaju glasovne varijacije k/g s/ts i t/d u nizu gramatičkih nastavaka: kod nastavaka imenica i zamenica – kao *man-ge*, "za mene", piše se /manqe/, dok se *tu-ke*, "za tebe", piše /tuqe/. Postoji i nezavisno stvaralaštvo na

---

Halwachs, Dieter & Zatreanu, Mihaela, 2004. Romani in Europe. http://www.coe.int/T/F/Coop%20ration_culturelle/education/Enfants_Roms-Tsiganes/report.pdf?L=F.

⁴ Vidi Hübschmanova, Milena, 1995. Trial and error in written Romani on the pages of Romani periodicals. In: Matras Yaron ed. *Romani in contact*. Amsterdam: Benjamins. 189-205.

romskom jeziku, čiji autori se trude da primenjuju pismo rumunskog jezika uz dodatak nekih internacionalnih konvencija, kao što je /š/.

- **Makedonija:** Kepeski i Jusuf⁵ su već 1980. predložili fleksibilni oblik romskog književnog jezika koji se zasniva na džambaskom (gurbetskom) ili arli dijalektima, a koji koristi slova sa dijakritičkim znacima (š č ž) i spirante (ph th kh čh). Slični principi su početkom devedesetih godina prihvaćeni na jednoj konferenciji za standardizaciju i primenjeni su u nizu publikacija, uključujući nacionalna dokumenta o popisu stanovništva, kao i časopise.⁶

Pored štampane periodike postoji nekoliko romskih veb-sajtova baziranih na makedonskom jeziku, od kojih neki koriste znake (sh ch zh) umesto odgovarajućih dijakritika. Postoje i redovne TV emisije na romskom jeziku.

- **Srbija:** Većina publikacija se izdaje na gurbetskom/džambaskom dijalektu, a koriste se srpskim pismom, cirilicom, ili češće, latinicom sa (š č ž ē) i (ph th kh čh) za spirante. Časopis *Them* koji se izdaje u Pokrajini Vojvodini, jedan je od malobrojnih popularnih monolingvalnih časopisa na romskom jeziku. Druge publikacije uključuju političko novinarstvo, zbirke biografija. Na lokalnom nivou izrađena je serija didaktičkog materijala, kao rezultat privatne inicijative i uz korišćenje materijala pojedinih učitelja. Postoje i pokušaji da se ovaj materijal uvede u program osnovnog obrazovanja. Kursevi romskog jezika su sada uvedeni na jednom univerzitetu. Postoje redovne radio emisije na romskom jeziku i mnogi veb-sajtovi.

- **Bugarska:** Autori nastoje da pišu svako na svom dijalektu, te postoje publikacije na dijalektima arli i sofija, na halburdžu varijantama okruga Varne i na tzv. "drindari" dijalektu Slivena. Tendencija je da se koristi latinica, prihvatajući ponekad dijakritike (š č ž), ali preteže kombinacija (sh ch zh) sa aspiratima (ph th kh) i palatalima (ty ly) itd. Poseban znak postoji za središnji samoglasnik (w). Publikacije na romskom jeziku obuhvataju didaktički materijal, biografije, autobiografije i političko novinarstvo i dvojezični časopis "Andral". Sporadično je romski jezik uključen u plan i program osnovnog obrazovanja, a ministarstvo prosvete je postavilo koordinatora za nastavu romskog jezika za sve škole u zemlji. Nedavno je pokrenut kurs romskog jezika na univerzitetskom nivou.

---

⁵ Jusuf, Šaif i Kepeski, Krume, 1980. *Romani gramatika. Skopje: Naša knjiga*

⁶ Friedman, Victor A, 1999. Romski jezik u Republici Makedoniji, status, upotrebe i sociolinguističke

perspektive. *Acta Linguistica Hungarica* 46; 217-339

- **Austrija:** Početkom devedesetih godina minulog veka pokrenut je program sa ciljem da se kodificuje ugrožena romska varijanta okruga Burgenland.⁷ Tim sastavljen od lingvista i predstavnika lokalnih vlasti anketirao je romsku populaciju za koje pismo se opredeljuju. Kao rezultat ovog ispitivanja uveden je pisani oblik burgenlandskog romskog dijalekta koji se zasniva na nemačkom sistemu pisanja. Vlasti su podržale ovaj projekt, pa su izdate antologije tradicionalnih priča i biografski tekstovi, jezički i didaktički materijali, uključujući interaktivne kompjuterske igre na romskom jeziku, stripovi i dva stalna časopisa od kojih je jedan namenjen deci. Sada je romski jezik sastavni deo redovnog plana i programa za osnovne i srednje škole, a nudi se i na univerzitetском nivou. U toku su i drugi projekti za kodifikovanje i izradu sličnog materijala za druge romske varijante u Austriji, uključujući kelderaš, lovare i arli. Druge publikacije sadrže antologije na lovare dijalektu, bilingvalni časopis na kelderaš romskom i povremene lokalne radio emisije na romskom jeziku.

- **Rusija:** Poslednjih godina nije bilo razvijenije saradnje između ruske romske zajednice i drugih delova Evrope, ali ruska tradicija kodifikacije romskog jezika koja se zasniva na *ruska roma* dijalektu i sa ciriličnim pismom postoji još od 1930. godine. Mnogi stariji tekstovi su uništeni, ali je nedavno na *vebsajtovima* u okviru projekta "rombiblio" ponovo objavljeno nekoliko stotina knjiga i časopisa.

- **Finska:** Ovde su poslovi na kodifikaciji počeli sredinom devedesetih godina. Oslanjajući se na finsku romsku varijantu, grupa lingvista i predstavnika lokalnih vlasti izradila je pismo, koristeći dijakritičke znake (š č ž) i spirante (ph th kh i čh) uvodeći i novi dijakritički znak (ˇh) za obeležavanje jedinog glasa koji je u romskom dijalektu prihvacen iz švedskog jezika. Kao i u finskom jeziku, udvajanje slova označava dugu artikulaciju glasova. Ovakav način pisanja poslužio je za izdavanje udžbenika i informativnog materijala. Romski jezik se sporadično uči na osnovnom i srednjem nivou obrazovanja, a istraživanja romskog sprovode se na državnom istraživačkom institutu. Organizuju se i aktivnosti za ospozobljavanje nastavnika, kao i nedeljne radio emisije na romskom jeziku.

- **Švedska:** Ovde se didaktički materijal izdaje počev od sredine osamdesetih godina. Namjenjen je lokalnoj zajednici koja govori keldeš/lovare dijalektom, a odskora i imigrantima koji govore arli dijalekte. Neki tekstovi su pisani na prva dva dijalekta, a drugi na mešavini dva ili više dijalekata. Uglavnom se primenjuje pismo koje je usvojeno u centralnoj Evropi sa dijakriticima (š č ž ē) i sa aspiratima (ph th kh čh).

---

⁷ Halwachs, Dieter W, 1996. *Opismenjavanje Roma* (Radna sveska 2 - Izveštaj Projekta za kodifikaciju i didaktizaciju romskog jezika. Nadzor: Udruženje Roma.

- Nemačka: Iako je Nemačka ratifikovala Evropsku povelju o manjinskim ili regionalnim jezicima i priznala romski jezik kao jedan od svojih manjinskih jezika, priznavanje je ograničeno na dijalekte romskog jezika koje govore građani Nemačke. Paradoksalno, najjače udruženje Roma u zemlji, Centralni savet nemačkih Sintija i Roma, protivilo se i izdavanju pisanog materijala na romskom jeziku, i njegovoј javnoј upotrebni. Ipak, postoje razne lokalne inicijative za razvijanje i štampanog i audiovizuelnog materijala za osnovno obrazovanje. Autor je 1996. nadgledao prevod serije knjižica za osnovno i predškolsko obrazovanje na tri različita dijalekta (gurbetski, lovari/kalderaš i poljski romski) u kojima se koristi pismo centralne Evrope, odnosno internacionalno pismo sa (š č ž Ć) i (ph th kh čh). U nekim školama učitelji su izradili sopstvene materijale. Romskim jezikom služe se politički aktivisti u komunikaciji sa kolegama u drugim zemljama, a internet pričaonice nude forume za pismenu razmenu na različitim dijalektima romskog jezika, pre svega na sinti. U Nemačkoj su cvetale i misionarske aktivnosti koje su dovele do objavljanja materijala verske sadržine i prevoda jevanđelja na razne dijalekte romskog jezika, pre svega na sinti.

Iako je daleko od potpunog, ovaj pregled pre svega pokazuje da romski jezik postepeno zauzima poziciju u javnom životu romskih zajednica, uključujući i časopise, radio emisije, didaktički materijal i školske programe. Pokazuje i to da su inicijative regionalne, često lokalne. Autori teže da pišu za publiku iz svog neposrednog okruženja, a planeri jezika prihvataju rešenja koja se mogu primeniti u granicama sopstvene regije ili, ponekad, unutar državne granice. Resursi koji podržavaju ove aktivnosti su takođe u velikoj meri lokalni: ponekad su to autorova lična sredstva uložena u aktivnosti kodifikacije, ponekad se podrška dobija od lokalnih, regionalnih ili državnih vlasti i vrlo često se podrška preko nevladinih organizacija pruža pojedincima iz međunarodnih fondova i multilateralnih organizacija.

Najizrazitije obeležje savremene kodifikacije romskog jezika je njen policentrični karakter. Nisu prihvaćeni apeli romskih aktivista (npr. I. Hancocka⁸ ili V. Kochanowskog⁹) da se jedan dijalekt prihvati kao standard. Ni predlog M. Kortiadea, koji je podržan u rezoluciji Internacio-

---

⁸ Hancock, Ian F, 1993. The emergence of a union of dialect of North American Vlax Romani, and its implication for an international standard. *International Journal of the Sociology of Language*, 99: 91-104.

⁹ Kochanowski, Vania de Gila, 1995. Romani language standardization. *Journal of the Gypsy Lore Society*, fifth series 5: 97-107.

nalne unije Roma iz 1990.¹⁰, da se prihvati jedinstveno pismo i veštački stvoren standard, nije stekao široku popularnost, izuzev u rumunskom obrazovnom sistemu i kd malobrojnih pojedinaca, uglavnom u Srbiji, Makedoniji i Albaniji. Umesto toga, opšteprihvaćeni trend je "policentrični" model¹¹, po kojem različiti modeli kodifikacije koegzistiraju kao legitimni i koherentni koncepti u odgovarajućim kontekstima.

Iako su različiti modeli međusobno nezavisni, u izboru pisma mogu se identifikovati neke opšte globalne tendencije. Prvo, većina, ako ne i svi kodifikacioni modeli traže neku vrstu kompromisa između pisma date države i "internacionalne" konvencije za transliteraciju koju su ligvisti usvojili u cilju deskriptivne analize romskih dijalekata, koja je prihvatile upotrebu (š č ž) i (ph th kh čh).

Što je veći jaz između državnog jezika i ovog internacionalnog sistema transliteracije – npr. u Švedskoj, Finskoj, Mađarskoj ili Bugarskoj – to su autori spremniji da učine veće kompromise u prilog internacionalnog sistema. Paralelno sa tri dijakritika (š č ž) pojavljuje se i druga, "poengležena" opcija sa (sh ch zh). Ova druga ima prednost, naročito u imejl i web komunikaciji, u kojoj softver ne prenosi uvek dijakritičke znake.

Činjenica da autori prihvataju kompromise i pokazuju tendenciju da se prilagode internacionalnim rešenjima pokazuje da međunarodno povezivanje igra ulogu čak i u regionalnim i policentričnim kodifikacionim aktivnostima. To ovih godina postaje sve uočljivije, kada mnogi časopisi i druge publikacije imaju veb sajtove, koji su lako dostupni i koje čita publika izvan zemlje u kojoj se objavljuju. Neke veb-publikacije sadrže čak i priloge iz drugih zemalja, koji su pisani na različitim dijalektima i drugim pismom. U stvari, čak i u jednoj te istoj publikaciji često se mogu naći varijacije pisma i dijalekata. Pored tehničkih aspekata pravopisa, uočavaju se i uzajamna prilagođavanja u širenu novog vokabulara. Termini kao čačipena za "prava" ili raja za "vlasti" preuzeti su iz starog vokabulara, ali su dobili nova, institucionalna značenja, koja su razumljiva širom različitih i raštrkanih aktiva romskog kulturnog i političkog pokreta.

Dopisivanje putem imejla je verovatno najmoćnije sredstvo pisane komunikacije na romskom jeziku. Pravopisne varijacije u imejlu se ujednačavaju, zahvaljujući tome što u većini sistema uglavnom ne postoje slo-

¹⁰ Courthiade, Marcel, 1990. Les po voies de l' émergence du romani commun. *Études Tsiganes* 36: 26-51.

¹¹ Vidi Hűbsschmanova, Milena and Neustupný Jiří v, 1996. The Slovac-and-Czech dialect of Romani and it's standardization. *International Journal of Sociology of Language* 120: 85-109.

va sa dijakritičkim znacima. S druge strane, imejl povezuje pisce koji koriste razne dijalekte. Kao neobavezno, spontano, brzo ali efikasno sredstvo privatne i javne komunikacije, imejl podržava 'pokušaj i greška' pristup pisanju: ljudi koji pišu koriste sopstvene dijalekte, ali reaguju na individualna rešenja svojih korespondenata. Oni eksperimentišu sa terminima i pravopisnim konvencijama bez straha od bilo kakvih neprilika ili sankcija, stvarajući svoje individualne mešavine koje bi mogli smatrati i svojim originalnim varijantama u odnosu na neke druge strukture kojima su voljni da se prilagođavaju. Prema tome, imejl dopisivanje na romskom jeziku jeste skup lingvističkih razlika, a istovremeno i moćno sredstvo konvergencije.

Značenje reči "pluralizam"

Jedno od zadržanih obeležja polikulturalnog planiranja romskog jezika jeste odsustvo bilo kakvog takmičenja. U celini uzev, ljudi koji su angažovani na kodifikaciji jezika tolerantni su u odnosu na modele kodifikacije, pa iako su diskusije i konfrontacije uobičajeni, malo je vidljivih pokušaja uplitanja u prihvaćena rešenja i strategije kod drugih. Prvi zaključak koji možemo da izvedemo iz ovog zapažanja je da jezička ujednačenost i simbolizam koji je za nju vezan za većinu jezičkih aktivista ne predstavlja pitanje visokog prioriteta. I zaista, ako posmatramo istorijske okolnosti u kojima se javljaju standardizovani jezici, vidimo da oni obično zadovoljavaju težnju ka moći – namećući svim korisnicima jednu jezičku varijantu u svim sferama upotrebe, kao što su vaspitanje, javni servisi i emitovanje putem medija; zahtev za kontrolom – tako što će one koji prihvataju standard nagradjavati, a one koji ga ne prihvataju kažnjavati i to putem testova unutar obrazovnog sistema i kvalifikacija koje on pruža, i najposle potreba za nacionalnim simbolom jedinstva koji korisnici datog jezika mogu da prepoznaju i prihvate kao "svoj". Kod većine korisnika pisanog romskog jezika nijedan od ovih zahteva se ne može identifikovati izvan lokalnog ili regionalnog domena. Iako je političko jedinstvo (u smislu postizanja zajedničkog cilja) na dnevnom redu, većina asocijacija i inicijativa jezičku razliku ne vidi kao prepreku za jedinstvo.

Da se vratimo dijalekatskim razlikama u romskom jeziku, koje se često preveličavaju kao potencijalne prepreke za međusobno razumevanje. U stvari, romski dijalekti stvaraju jedan lanac kroz Evropu u kome su susedni dijalekti prilično slični jedni drugima. Sem toga, tu su naravno i oni dijalekti kojima govore zajednice čiji su se preci doselili na sadašnje lokacije posle 18. i 19. veka, dijalekti koji u neku ruku stvaraju ostrvca. U celini uzev, romski dijalekti su prilično homogeni, pošto su se odvojili od istog praezika (koji nazivamo rani romski) tek pre nekih 600 godina i od

onda podležu uzajamnim uticajima. Osnovni vokabular i gramatika obično ne predstavljaju prepreku za razumevanje. Veće su prepreke pozajmljene reči iz jezika okruženja koje se, naravno, razlikuju od dijalekta do dijalekta. Međutim, u neposrednom razgovoru ljudi sa različitom jezičkom bazom se trude da izbegavaju veliki broj stranih reči i umesto toga parafrasiraju mnoge termine.

S tačke gledišta ritma i fonologije (tzv. "akcenta") koji otežavaju uzajamno razumevanje, romske dijalekte možemo podeliti u tri glavne grupe: dijalekti jugoistočne i centralnoistočne Evrope (od Grčke i Turske do Mađarske i Slovenije, uključujući Moldaviju) međusobno se razumeju bez većih teškoća u neposrednoj komunikaciji. Isto se može reći za dijalekte baltičkih oblasti i istočne Evrope (Poljska, Slovačka, Ukrajina, Rusija). I najposle, dijalekti zapadne Evrope (Nemačka i okolne zemlje) stvaraju koherentnu grupu s tim da se finski romski i neki dijalekti južne Italije nalaze u donekle izolovanom položaju. Neposredna komunikacija između ovih grupa je teža i zahteva više prilagođavanja i iskustva, ali uopšte nije nemoguća.

Imajući to u vidu, može se proceniti da pismeni kontakt između korisnika različitih dijalekata omogućuje uspešnu komunikaciju, ukoliko se zadovolje tri osnovna uslova:

- Učesnici su spremni da prihvate oblike koji nisu njihovi i da izvrše manje izmene u sopstvenom načinu pisanja; znači, učesnici moraju biti spremni da se prilagode zahtevima date situacije.

- Upotrebu pozajmljenih reči treba svesti na najmanju moguću meru, a umesto njih koristiti parafraze termina ili odabrati poznate internacionalizme.

- Pisma kojima se učesnici koriste treba da budu dovoljno slična da bi mogli da dešifruju grafički prikaz glasova i reči.

Rezultat takvih razmena među dijalektima u pisanom romskom jeziku može se uporediti sa mogućnošću Skandinavaca (govornika norveškog, danskog i švedskog) koji uzajamno lako razumeju pisane jezike, mada imaju izvesnih teškoća u razumevanju tih jezika u komunikaciji licem u lice. *Jezički pluralizam* u romskom jeziku može da označava tri bazična principa:

- **Regionalni pluralizam:** Razni oblici pisanog jezika mogu se koristiti u raznim regijama, bez većih smetnji u uzajamnom razumevanju, pa tako ne predstavljaju ni smetnju za transnacionalnu komunikaciju među Romima.

- **Kontekstualni pluralizam:** Individualni korisnici pisanog romskog jezika u različitim kontekstima mogu da se opredеле za korišćenje različitih oblika, pa i različitog načina pisanja. Na primer, neka se

rešenja mogu primenjivati u obrazovnom sistemu neke države, dok drugi sistem može da prevagne u periodoci; uvezena literatura bi mogla da zastupa treći skup konvencija, dok omiljeni veb sajt može da zastupa četvrti. Neformalna internet komunikacija će pojedincima omogućavati da odaberu šta im najviše odgovara. Korisnici mogu da nauče da prelaze iz sistema u sistem, u skladu sa zahtevima konteksta.

- **Funkcionalni pluralizam:** Treba da prevagne shvatanje da pišanje u prvom redu postoji da bi se olakšala komunikacija i prenos informacija i da je stoga za pojedince najvažnija njegova funkcionalna upotreba. Onima koji se koriste pisanim jezikom trebalo bi dozvoliti slobodu da se kreativno koriste jezikom. To znači da se pojedinci i grupe slobodno koriste jezikom, bez kontrole centara moći. Efikasnost komunikacije bi trebalo da bude jedina nagrada ili sankcija za odabranu varijantu, bilo da se radi o fonologiji, oblicima, rečniku ili pravopisu.

Moglo bi se smatrati da je ovde izneseni model jezičkog pluralizma možda idealan, ali neostvariv. Smatram da postoje faktori koji u današnjoj situaciji idu u prilog pluralizmu u pisanim jezicima – globalno, zahvaljujući ulozi transnacionalne komunikacije, postmodernim shvatanjima, novim tehnologijama; i specifičnom iskustvu Roma.

Pluralizam već predstavlja glavni trend na terenu, s tim da pisani romski jezik pokazuje regionalnu kodifikaciju sa izvesnom internacionalnom orientacijom. Nikakav napor da se on unificira i da se desetine, pa i storine autora i hiljade drugih korisnika pisanim romskog jezika podvedu pod kontrolu jednog jedinog autoriteta neće uspeti. I obratno, nikakva jezička politika neće uspeti, ukoliko se ignorisu ili pokušaju zaobići ovi pioniri pisanim romskog jezika.

Nova generacija romskih intelektualaca je u susretima sa drugim Romima na internacionalnim konferencijama, za vreme stažiranja i na seminarima nevladinih organizacija, kao i u redovnoj imejl komunikaciji i razmeni tekstova, izložena raznim oblicima jezika, kako oralnim tako i pisanim. Naročito je pisanje putem dva poslednja medija, uključujući transnacionalnu korespondenciju, steklo nove pozicije u dnevnoj komunikacionoj šemi pojedinaca. Ova generacija može da prihvati, razume i kreativno koristi različite oblike i varijante pisanim romskog jezika. Ovi mladi romski intelektualci koji predstavljaju budućnost svakog romskog pokreta za pismenost, pripadaju globalnoj generaciji kreativnih i fleksibilnih korisnika pisanih medija, koji su vični da eksperimentišu sa raznim varijantama pisane reči putem internet-pričaonica, imejla i raznih pisanih poruka. Za njih jezički pluiralizam nije prosti pojam, već svakodnevna realnost.

Uočljivo je da jezički pluralizam postepeno stiče globalni uticaj, pretvarajući ga pre u trend, nego u nekakav hendikep. Čak i u jezicima sa čvrstom tradicijom i strogim standardima mlada generacija sebi uzima slobodu da prihvata više fleksibilnosti i funkcionalnosti. Primer za to je mešanje engleskog i američkog pravopisa čak i u akademskim publikacijama na engleskom jeziku, da ne pominjemo nestanak ili nasumičnu upotrebu apostrofa u većini neformalnog pisanja na engleskom jeziku. U Britaniji se sve više primenjuje metod opismenjavanja - Vesela fonacija (Jolly Phonics) - koji podstiče učenike osnovnog obrazovanja da više godina fleksibilno eksperimentišu sa konvencijama pisanja, kako bi stekli pouzdanost i kreativnost izražavanja u pisanoj komunikaciji; tu je komunikativna funkcija dobila prednost u odnosu na poštovanje formalnih normi. Ili obratite pažnju na slobodu kojom se anglicizmi unose u nemački jezik putem medija, ili iznenadnu pojavu apostrofa u neformalnom pisanom nemačkom jeziku (uključujući reklame), ili na zbrku koju je izazvalo uvođenje reforme nemačkog pravopisa, koja je je odmah povučena iz različitih javnih domena i medija.

Ovi i slični procesi sugerisu da standard ne mora obavezno da se tumači u užem, modernom smislu – kao simbol prihvatanja moći i kontrole nekog centralnog autoriteta. Bolje bi bilo "standard" shvatiti u njegovom razvojnrom, savremenom kontekstu, da označuje mrežu opcija od kojih korisnici određenog konteksta mogu da biraju i odaberu ono što omogućuje efikasnu komunikaciju.

Treba prepostaviti da bi, u nedostatku centralizovane romske zajednice širom Evrope i van nje, jedino usvajanje različitih skupova normi i opcija moglo da zadovolji kako moralna, tako i praktična očekivanja romske populacije.

U doba novih komunikacionih i informacionih tehnologija posredstvom kojih se tekstovi trenutno mogu prebaciti iz jednog formata u drugi, a mašine za pretraživanje mogu da daju kako precizne tako i približne ekvivalente, gde aplikacioni programi mogu da ispravljaju pravopis i stil, i mašine mogu da pruže grube ali brze prevode, verovatno je manje potrebno da se pojedincu koji se upušta u pisanoj komunikaciju nameću pravila, a još manje da se insistira na homogenosti formata, stila i oblika.

Štaviše, pod uslovom da se regionalne norme zadrže i da se saradnja traži na internacionalnom nivou, mogu se osnovati mreže koje će davati rešenja za didaktički matrijal ili medije, koja će se potom lako prenositi na odgovarajuće regionalne formate za široku distribuciju.

Uticaj na razvoj resursa

Ova poslednja postavka pre svega znači da je svakako moguće i poželjno težiti ka međunarodnom povezivanju radi proizvodnje tekstova i didaktičkog materijala na romskom jeziku, čak i ako se prihvati činjenica da su operativni centri proizvodnje tekstova lokalni ili regionalni; nema kontradikcije između regionalnog pluralizma i međunarodnog povezivanja. Štaviše, kako navedeni pregled nagoveštava, to dvoje idu ruka pod ruku. Postoje svi razlozi za to da se stvori šira baza talenata, iskustva i stručnosti, pa da se razvoj resursa za romski jezik ostvaruje u internacionalnom kontekstu.

Zatim postoji potreba za resursima koji će prenosići poruku jezičkog pluralizma i pomoći govornicima tog jezika da steknu veština i pouzdanje u izboru i korišćenju raznih varijanata. Najbolje je da se opisemnjavanje sprovodi na jezičkoj varijanti koju učenik-dete ili odrasla osoba smatra svojom. Ali dalje jezičko obrazovanje bi trebalo da sadrži strategije koje će učenika upoznati sa raznim oblicima pisanog romskog jezika. Multidijalekatski didaktički matrijal na romskom jeziku je već proizveden i testiran u Nemačkoj i Češkoj¹². On je kod učenika poslužio kao katalizator da se razviju poštovanje i radoznalost prema drugim dijalekatskim varijantama. Jedna centralna banka didaktičkog materijala omogućila bi nastavnicima pristup raznim materijalima kako bi mogli da odaberu i adaptiraju onaj koji im najviše odgovara.

I najposle, novi jezički materijal treba izdati novim tehnologijama i iskoristiti do maksimuma ono što tehnologija može da pruži. Čak i jednostavno programiranje na nivou makro procesora reči može korisniku da omogući prenošenje teksta iz jednog pisma u drugo. Uključivanjem profesionalnih programera, kao i lingvista, u proces konsultacija, mogu se razviti procedure adaptacije tekstova na razne regionalne i lokalne dijalekte i pravopisne konvencije i na taj način proširiti banka podataka. Šira distribucija tekstova koja bi se postigla konverzijom formata i stila i lokalnog štampanja, podstakla bi autore da stvaraju kvalitetan materijal na romskom jeziku.

To naravno zahteva sposobljenost i doslednost u proizvodnji elektronskih tekstova. Neophodno je uključiti sve dostupne izvore kako bi oni koji preuzimaju ulogu autora ili proizvođača didaktičkog materijala i drugih tekstova bili valjano sposobljeni za osnovno korišćenje informacione

---

¹² *Jekh du trin...romanes*, objavljen u Hamburgu u izdanju Verlag für pädagogische Medien (1996). To je serija od dvanaest knjižica na lovari/kelderaš gurbet, polske roma dijalektima; *Co už umim*, objavljeno u Pragu kod Foortuna izdavača na istočnoslovačkom romskom,lovari romskom i češkom.

tehnologije i za saradnju sa bazom stručnih tehničara i programera. Ti stručnjaci bi se mogli angažovati na jednoj ili na više lokacija i mogli bi se konsultovati putem imejla i povremenih radionica uz obavezu da konsultuju mrežu kooptiranih pisaca, autora i izdavača materijala na romskom jeziku. Elektronski rečnici i drugi didaktički materijali korisnicima mogu da pruže slične pogodnosti i da podrže elastičnost i pluralizam u konvencijama pisanja. To je već prikazano u slučaju Romleksa, međunarodnog projekta koji je sproveden na univerzitetima u Gracu, Mančesteru i Arhusu. Ovaj projekat su zajednički finansirali Institut za otvoreno društvo i Služba austrijskog kancelara.¹³

Romleks je onlajn multidijalekatski rečnik koji pokriva 25 varijanta romskog jezika u odnosu na 15 drugih jezika. Kao resurs koji podržava pluralizam, on je i simboličan i prektičan i korisniku omogućuje da bira između mnogobrojnih dijalekatskih varijanata, ukoliko ubaci neku ključnu reč da bi dobio definiciju iz rečnika. Ovo sredstvo omogućuje korisniku i pristup novom vokabularu i da, uključivši odgovarajuću komandu, odabere svoj omiljeni način pisanja, a aplikacija će u bazi podataka tražiti sličnosti. Za razliku od konvencionalnih rečnika, Romleks je

"naglavačke" okrenuto sredstvo, sredstvo koje se više prilagođava potrebama korisnika nego želji da se korisniku nametne jedinstvena norma. Romleks pruža i niz

dvodijalekatskih rečnika, kao i rečnike romskog jezika u odnosu prema nekim drugim jezicima, koji se na zahtev mogu štampati i distribuirati.

Uzimajući u obzir slab pristup elektronskim resursima u mnogim regijama u kojima je romski jezik već uključen u plan i program osnovnog obrazovanja, uvođenje novih tehnologija u gustu internacionalnu mrežu za proizvodnju nastavnog i udžbeničkog materijala na romskom jeziku imaće mnoge prednosti: elektronski proizvedeni rukopisi mogu se izdati na jednom određenom mestu u korist partnera sa celog kontinenta, a po želji se mogu preinačiti na odgovarajuću varijantu. To bi zahtevalo:

- informacionu mrežu putem koje bi autori mogli da obaveste druge učesnike (klijente) o postojanju rukopisa ili teksta i da prenesu ovaj tekst elektronskim putem, a tim putem klijenti učesnici mogu i da pošalju zahtev da se tekst prilagodi njihovim lokalnim potrebama;

- postojanje tehničkog uslužnog tima čiji bi zadatak bio da opslužuje ovu mrežu i da po potrebi izvrši promene stila i formata;

- mrežu izdavača koji su u mogućnosti da odštampaju naručeni broj primeraka i da ih distribuiraju u relevantnim regijama.

---

¹³ <http://romani.kfunigraz.ac.at/romlex/> i uskoro dostupan na www.romlex.org

Ovakva baza podataka je pre svega poželjna radi proizvodnje preko potrebnog didaktičkog i udžbeničkog materijala, ali bi u principu mogla da se proširi i na druge vrste tekstova – prevode, antologije ili časopise.

Potrebna su dalja lingvistička ispitivanja da bi se identifikovale najvažnije dijalekatske i pravopisne varijante. Romska morfo-sintaksa (RMS), baza podataka na Mančesterskom univerzitetu koja već poseduje informacije o preko 100 varijanata romskog jezika, plod je internacionalne saradnje istraživača, studenata i lokalnih entuzijasta. Ona omogućuje brzo upoređenje dijalekata i nudi nove mogućnosti njihove klasifikacije i za akademске i za praktične potrebe. Informacije koje sadrži mogu se koristiti za izradu programa kojima će se tekstovi prebacivati iz jednog dijalekta u drugi. Čvrsta saradnja između programera i autora didaktičkog materijala omogućiće stvaranje oznake za osnovnu kompatibilnost tekstova. Tekstovi koji su u skladu sa tom oznakom – tj. koherenti su i konzistentni u pogledu dijalekta i izbora pravopisa i sastavljeni u prepoznatljivom obliku, mogli bi se konvertovati na pritisak dugmeta.

Implikacije na izradu programa

Rasprave i planiranje o mnogim pitanjima u vezi sa školskim programima za Rome tek su na početku. Među njima su i principijelna pitanja kao što je opravdanost autonomnih romskih škola ili njihova integracija u redovne škole. Neki prvo rešenje shvataju kao izraz kulturne autonomije, dok ga drugi vide kao oblik segregacije, a integraciju kao meru uspeha. No, bez obzira na odabranu obrazovnu strategiju, treba obezbediti niz uslova:

- Obrazovanje Roma će i nadalje biti dvojezično, pošto će se romske zajednice i dalje držati dvojezičnosti koja im je vekovima pružala preiimućstvo i pošto će svaki oblik obrazovanja težiti da ospozobi učenike da se sa lakoćom snalaze i u svojoj romskoj zajednici i van nje.

- Bez obzira na opšte opredeljenje, nastava romskog jezika zahteva bazu ospozobljenih učitelja, koji su pripadnici romske zajednice i nisu ospozobljeni samo za redovnu nastavu, već su posebno ospozobljeni i za nastavu romskog jezika kao predmeta; stoga je obrazovanje učitelja za rad na romskom jeziku najprioritetniji zadatak; i program za ospozobljavanje nastavnika – na nacionalnom i, po mogućnosti, na internacionalnom nivou – zadatak je koji zahteva hitno rešenje.

- Nastava romskog jezika nije jednoobrazna procedura i stoga ne može da se izvodi na osnovu nepromenljivog programa. Nastava romskog mora da se prilagođava profilu učenika, nivou i pre svega nastavnom kontekstu i ciljevima. Stoga program predstavlja mnoštvo mogućih aktiv-

nosti; izazov je u tome da se odgovarajuće aktivnosti prilagode situaciji i ciljevima.

Ovo poslednje znači da didaktički materijal treba da bude pažljivo projektovan i odabran da bi odgovarao posebnim tipovima školskih sredina. Neka od osnovnih pitanja koja treba sagledati prilikom izrade programa za nastavu romskog jezika su:

- Da li učenici romski jezik govore u porodici i možda sa svojim vršnjacima ili uopšte ne znaju romski, pa se očekuje da ga dobro nauče posredstvom školskog programa?

- Da li je romski jezik taj na kojem se stiče prva pismenost, tj. da li učenici već govore romski i njihov prvi susret sa pismenošću je na maternjem, romskom jeziku? Ili su učenici kada počinju da uče romski jezik već opismenjeni, i već su savladali osnovne principe čitanja i pisanja na državnom jeziku?

- Da li je cilj programa da se romski jezik predaje kao predmet – bez obzira na to da li se radi o stranom ili o svom jeziku - ili ima za cilj da u nastavu romskog jezika uključuje i sadržaje iz opšteobrazovnih predmeta (kao što su romska istorija ili kultura)?

- Da li su učenici deca ili odrasli?

Za mnoge do sada proizvedene didaktičke materijale nije jasno definisano kojoj publici su namenjeni. Međutim, određivanje te namene je ključno za izradu programa, kao i za njegov uspeh. Prema tome, učenicima koji govore romski i koji ga aktivno koriste u svojim porodicama i zajednicama, biće potrebne vežbe čitanja i pisanja, ali im neće biti potrebne vežbe memorisanja osnovnog vokabulara ili gramatičkih infleksija. Nasuprot tome, učenicima koji ne govore romski (bez obzira na to da li su porekлом Romi ili Gadže koji pohađaju romsko odeljenje) biće potrebne intenzivne gramatičke i leksičke vežbe.

Dvojezičnim učenicima koji su već naučili da čitaju i pišu na državnom jeziku biće potreban uvod u specifične glasovne i pravopisne konvencije romskog, ali ne i u principu grafemskog predstavljanja i gradnju slogova kao takve. S druge strane, ako su učenici na uzrastu kad krenu u školu monolingvalni ili virtuelno monolingvalni na romskom jeziku, opismenjavanje (usvajanje osnovnih principa pismenosti) trebalo bi da se sproveđe na romskom – ne može se savladati čitanje i pisanje na jeziku koji se ne govori i ne razume! Primoravati decu da se opismenjavaju na zvaničnom, državnom jeziku koji tek napola govore, znači prouzrokovati slab učinak, otuđenje i često kasniju segregaciju u posebna specijalna odeljenja, stvarajući na taj način začarani krug između uskraćivanja obrazovanja i društvenog neprihvatanja.

Nastava romskog jezika nije isto što i nastava pojedinih predmeta na romskom jeziku, pa iako tematsko učenje širi obim upotrebe jezika, prilikom razmatranja prioriteta u izradi programa, moraju se pažljivo odabratи ciljevi programa i prema njima odreditи materijale. S tim u vezi je važno voditi računa o već postojećem znanju učenika. Jedna od velikih prednosti nastave na svom jeziku i razlog što se ona tretira kao "ljudsko pravo" sastoji se u tome da samo početna nastava na jeziku deteta dozvoljava da ono krećući u školu uspostavi pozitivne veze između kognitivnih sposobnosti stečenih pre polaska u školu i sadržaja školskih programa, koristeći one prve za savladavanje ovih drugih. Nametanje jezika koji dete ne zna dobro na početku školovanja, postavlja demarkacionu liniju između prethodnog znanja i znanja koje iziskuje školski program. U tom pogledu didaktički materijal namenjen deci i odraslima mora se razlikovati po sadržini i veštinama koje treba razvijati.

Kako može koncept jezičkog pluralizma da se integriše u program romskog jezika? Poštujući principe opismenjavanja na svom jeziku, mora se obezbediti da deca pohađaju časove svog jezika – ne bilo kojeg oblika romskog, već one varijante romskog koja je najbliža onoj koja se govori u okruženju deteta. To, naravno, može da stvara probleme, naročito u regionima u kojima se govori više dijalekata romskog jezika No, takvih oblasti nema bezbroj i pregled jezičke situacije u zajednicama "sa problemima", ako ga obave lokalni učitelji u saradnji sa lingvistima, mogao bi da izdvoji glavne varijante i da za svaku obezbedi odgovarajući materijal za opismenjavanje.

Čak i u slučajevima kada se početno opismenjavanje sprovodi na romskom jeziku, vrlo brzo treba da sledi prelaz na državni jezik, kako bi deca ostala u kontaktu sa opštim nacionalnim programom, ali nastavu romskog jezika bi trebalo nastavljiti. S obzirom na ograničenost materijala za čitanje na romskom jeziku, treba prihvatići neke tekstove nastale izvan neposrednog okruženja ili čak i izvan zemlje. Jedna od prednosti internacionalne mreže koja raspolaže bazom prihvaćenog didaktičkog materijala je u tome što odgovarajuća ministarstva mogu unapred, delimično ili u celosti, da odobre te materijale, što bi omogućilo nastavnicima da odaberu baš onaj materijal koji im je potreban. Tako bi se posle opismenjavanja postepeno mogli uključivati tekstovi koji su pisani u drugim formatima i drugim pravopisom ili na drugim dijalektima. Ti tekstovi bi, možda, mogli da sadrže podatke o kulturi, folkloru i načinu života Roma u drugim regijama, i zemljama. Učenici bi se tako navikavali da čitaju tekstove u drugim varijantama romskog jezika, a mogu tako saznati nešto i o drugim Romima. Na taj način pluralizam može da jača uzajamno interesovanje, poštovanje i solidarnost.

Uloga eksperata i podrška spolja

U nacrtu programa koji je iznesen u prethodnim odeljcima, glavna uloga pripada onima koji se nalaze u centru pokreta za romski jezik: pisćima i učiteljima koji neguju jezik i programiraju njegovu upotrebu. No, izvan ovog jezgra jezičkih pionira postoje i drugi koji mogu da ponude svoju stručnost i podršku. Ali da se prvo vratimo na listu važnih pitanja u programu rada. Identifikovali smo sledeće potrebe:

- službeno priznavanje prava na romski jezik i zvaničnu podršku za izradu programa, medije, prevode i istraživanja;
- sredstva i programe za osposobljavanje nastavnika romskog jezika;
- razvijanje koncepcije programa koji odgovara različitim tipovima nastavnih situacija i izrada didaktičkog materijala za pojedine regije;
- sagledavanje dvojezične i dijalekatske situacije u relevantnim regionima kako bi se podržao izbor programa i forma nastavnog materijala;
- stvaranje internacionalne baze didaktičkog materijala koji je nadležno ministarstvo delimično ili u celosti odobrilo i koji bi bio dostupan nastavnicima i službenicima koji se bave programom;
- osposobljavanje nastavnika svih kategorija i onih koji su odgovorni za program, za korišćenje osnovne informacione tehnologije i za rad na umrežavanju, da bi se povezivali i razmenjivali iskustva;
- korišćenje elektronskih izvora i tekstova i razvijanje novih sredstava za nastavu i učenje, uz adaptaciju za pojedine regije;
- da bi se to postiglo, neophodna je izrada mera za kompatibilnost tekstova i stvaranje naučnog i tehničkog tima za podršku razmene i adaptacije resursa.

Pred lingvistima je velik broj aktivnosti koje su direktno vezane za ovaj projekat. Prvo, treba detaljnije ispitati razlike između dijalekata romskog jezika da bi se moglo savetovati koji su materijali odgovarajući ili razumljivi određenom auditorijumu. Takva istraživanja bi obuhvatala dokumentovanje struktura pojedinačnih dijalekata (glasovi, gramatika, rečnik) i uvid u dijalekat i jezičke repertoare koji se koriste u pojedinim zajednicama. Neophodna je temeljnija procena i uvid u kodifikacione procese u pojedinim regijama, potrebne su lokacije za procenjivanje uticaja medija, nastave i novih tehnologija, da bi jezička politika održala korak sa razvojem na terenu. Posebno su interesantni i potrebni neposredni uvidi u međudijalekatsku komunikaciju, o čemu ima vrlo malo studija; oni mogu da ukažu na mogućnosti i prepreke za uzajamno razumevanje.

Rad na usvajanju osnovnih pojmova romske lingvistike trebalo bi da bude zastupljen u svakom ozbiljnном programu za osposobljavanje nastavnika; lingvisti moraju da daju svoj doprinos izradi takvih programa. Najposle, izrada pomoćnih jezičkih priručnika, kao što su rečnici i gramatike, veoma je važna za primenjenu i deskriptivnu lingvistiku i za bogaće-nje sredstava za nastavu i učenje romskog jezika.

Pored stručnog doprinosa lingvista, od posebne je važnosti podrška multilateralnih organizacija i fondacija svakoj romskoj mreži. Samo one mogu da obezbede potrebnu srednjeročnu ili dugoročnu finansijsku i logističku podršku da bi se osigurao proces razmene ideja i kreativne saradnje između učitelja, zvaničnika u obrazovanju, akademskih i tehničkih stručnjaka i samo one mogu da pruže podršku okruženja, koja je relativno oslobođena od pritisaka lokalnih i nacionalnih administracija, a da su i same pođednako opredeljene za poboljšanje resursa, mogućnosti i učešća na lokalnom i regionalnom nivou.

Perspektive

Romski jezik je transnacionalni jezik. Za dobro onih koji se njime koriste, oni koji se bave politikom planiranja i uvođenja moraju krenuti putem transnacionalne saradnje. Oni moraju da stvore mrežu koja će inspirisati i pružati podršku, a ne naređivati ili kontrolisati. Njihov najne-posredniji zadatak je praktične prirode: da podstiču razvoj i širenje pis-menosti na romskom jeziku. Da bi održali korak sa savremenim naporima, sa ogromnom bazom talenata i energijom koja je već uložena u unapređenje romske pismenosti, stvaraoci jezičke politike suočavaju se sa posebnim izazovom: oni moraju odvojiti jezik od ideološke lojalnosti. Pis-menost se ne sme posmatrati kao puki izraz lojalnosti prema nekom centralnom autoritetu, niti kao prihvatanje prefabrikovanog i nametnutog niza normi, već bi je trebalo shvatiti kao prostor koji je otvoren za usaglašavanje između učesnika u komunikativnoj interakciji; prostor koji učesnici mogu da oblikuju prema sopstvenim potrebama i željama. Cilj nastave jezika je da njegovim korisnicima pruži umenja kako bi oni mogli da zahtevaju vlasništvo nad jezikom kao sredstvom izražavanja i komunikacije. Korisnici romskog jezika su se opredelili za jezički pluralizam. Zadatak je eksperata da ih podrže kako bi ostvarili svoj izbor.

Romski jezik: uvodni pregled

Dieter W. Halwachs

1 Poreklo i pripadnost

Opšti nazivi za zajednički jezik Roma, Sintija, Kale i drugih evropskih populacijskih grupa, koje se često nazivaju pejorativnim nazivom "Cigani", jesu *Romanes* i *Romani*.

- *Romanes*: izvedeno iz *Džanes romanès*? "Da li govorиш (= znaš) romski (=Rome)?" Ovaj naziv se skoro isključivo koristi u područjima gde se govoriti nemački.

- *ROMANI*: izvedeno iz *romani čhib* 'romski jezik, romski govor', koristi se u engleskom i širom sveta. Štaviše, većina naziva za novoindoarijske (NIA) jezike se završava na -i: hindi, pendžabi, maharati, bengalski, itd. Romski jezik tako simultano implicira svoju pripadnost indoarijskoj grani indeovropske jezičke porodice (vidi tabelu 1).

Sve do kraja 18. veka postojala su samo nagađanja o poreklu i jeziku "Cigana". U svom radu iz 1697. godine naslovljenom "De civitate Norimbergensis commentario", Johann Christoph Wagenseil opisuje romski kao mešavinu nemačkog, jidiša, hebrejskog i fantastičnih reči, tvrdeći da:

»Die ersten Ziegeiner sind aus Deutschland gebürtige Juden gewesen.« [Prvi Cigani su bili Jevreji rođeni u Nemačkoj.] (citirano u Ruch, 1986: 77)

Još 1781. godine u nedeljniku "Neueste Mannigfaltigkeiten", koji je izlazio u Temišvaru, pisalo je:

»Aus der Vermischung von Äthiopiern, Trogloditen und Ägyptern entstand ein eigenes irrendes Volk, welches von allen drei Nationen etwas hat und von dem man ... annehmen kann, daß die heutigen Zigeuner seine Abkömmlinge sind.« [Iz mešavine Etiopljana, pećinskih ljudi i Egipćana nastao je ovaj jedinstven nomadski narod koji je zadržao ponešto od sva tri naroda i za čije potomke se može pretpostaviti da su današnji Cigani.] (Griselini 1781, citirano u Ruch, 1986: 92)

Zahvaljujući razvoju komparativnih metoda u lingvistici, razjasnilo se poreklo romskog jezika. Piše prve ozbiljne rasprave na ovu temu Johann Christian Christoph Rüdiger. U studiji "Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien", objavljenoj 1782, on naučno dokazuje vezu romskog sa indijskim jezicima. Štaviše, on kritikuje diskriminatorne i romantičarske predrasude i bedne životne uslove Roma naziva:

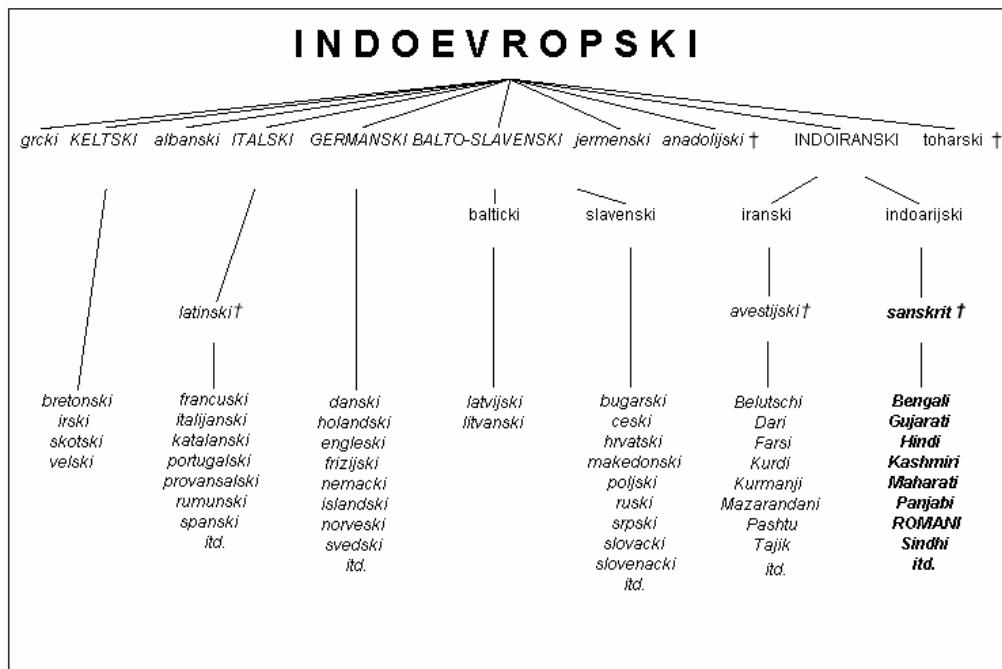
»... eine politische Ungereimtheit, welche unser erleuchtetes Jahrhundert weiter zu dulden sich schämen sollte«. [...] političkom ne-

konzistencijom, čijeg bi tolerisanja naše prosvetljeno stoleće trebalo da se stidi] (Rüdiger, 1782/1990: 49)

Šezdeset i dve godine kasnije, Pottova studija "Die Zigeuner in Europa und Asien" [Cigani u Evropi i Aziji] označava još jednu istorijsku tačku u lingvističkoj diskusiji o romskom jeziku. Pott precizira poreklo romskog i time i poreklo "Cigana." Po njegovom mišljenju, romski pripada (severnim) indijskim jezicima i:

»steht somit mit dem stolzen Sanskrit in blutsverwandtem Verhältnis.« [u krvnom je srodstvu sa uglednim sanskritom] (Pott, 1844: XV).

Iz toga sledi da je romski indoarijski jezik koji se govori isključivo van Indijskog potkontinenta. Njegova pozicija u okviru indoiranske grane indoevropskih jezika prikazana je u tabeli 1.

Vredno je pomenuti još jedan istorijski trenutak bitan za razvoj romske lingvistike: rad slaviste Franca Miklošića. U njegove dve serije članaka objavljenih između 1872. i 1881, romski je po prvi put differen-ciran prema različitim dijalektima. Podela romskog na trinaest dijalekata je pre svega zasnovana na uticajima koje su imali jezici zemalja u koje su

se Romi doselili, te se, između ostalog, pravi razlika između grčkog, rumunskog i mađarskog dijalekta.

Takođe je još i danas značajno Turnerovo istraživanje "Položaj romskog u indoarijskim jezicima" iz 1926. Poredajući romski i sanskrit Turner dolazi do zaključka da mora da su postojale rane veze između romskog i centralnoindijske grupe indoarijskih jezika. Prema tome, preci Roma mora da su živeli u području centralne Indije, odakle su emigrirali na severozapad Indije (oko 250. godine pre nove ere) i tu ostali da žive tokom jednog dužeg perioda. Stručnjaci se još uvek ne slažu oko vremena kada su "Cigani" emigrirali sa severozapada Indije. Ako uzmemo u obzir sva različita stanovišta, to je bilo negde između 5. i 10. veka naše ere. U drugoj polovini prvog milenijuma emigracija se verovatno odvijala u više različitih talasa.

Slede primeri glasovnih promena iz sanskrita u NIA, koje barem neke ilustruju Turnerove zaključke.

– Inovacije koje su zajedničke romskom i centralnim NIA jezicima, kao što je hindu: ove regularne glasovne promene sugerisu i vezu sa sanskritom i duži boravak govornika romskog u centralnoj Indiji:

sanskrit	<i>romski</i>	hindu	'engleski'
ṛkṣa	<i>rukha</i>	rūkh	'tree' (drvo)
rakta	<i>rat</i>	rātā	'blood' (krv)

– Razlike između romskog i centralnih NIA jezika, kao i konzervativne osobine romskog nasuprot centralnoindijskim inovacijama, koje potkrepljuju pretpostavku o ranoj emigraciji iz centralne Indije:

sanskrit	<i>romski</i>	hindu	'engleski'
dra:kṣa:	<i>drakh</i>	dākh	'grape' (grožđe)
miṣṭa	<i>mišto</i>	mīthā	'good' (dobar)

– Paralele inovacijama iz severozapadnih NIA jezika kao što je sindhi, koje se ne nalaze u jezicima centralne Indije i koje time sugerisu da su, tokom dužeg vremenskog perioda, govornici romskog živeli na severozapadu indijskog potkontinenta:

sanskrit	<i>romski</i>	sindhi	hindu	'engleski'
vañkuḥ	<i>bango</i>	wiñgu	bāka:	'crooked' (zavinut)
dantaḥ	<i>dand</i>	ḍandu	dāt	'tooth' (zub)

2 Klasifikacija i podvrste

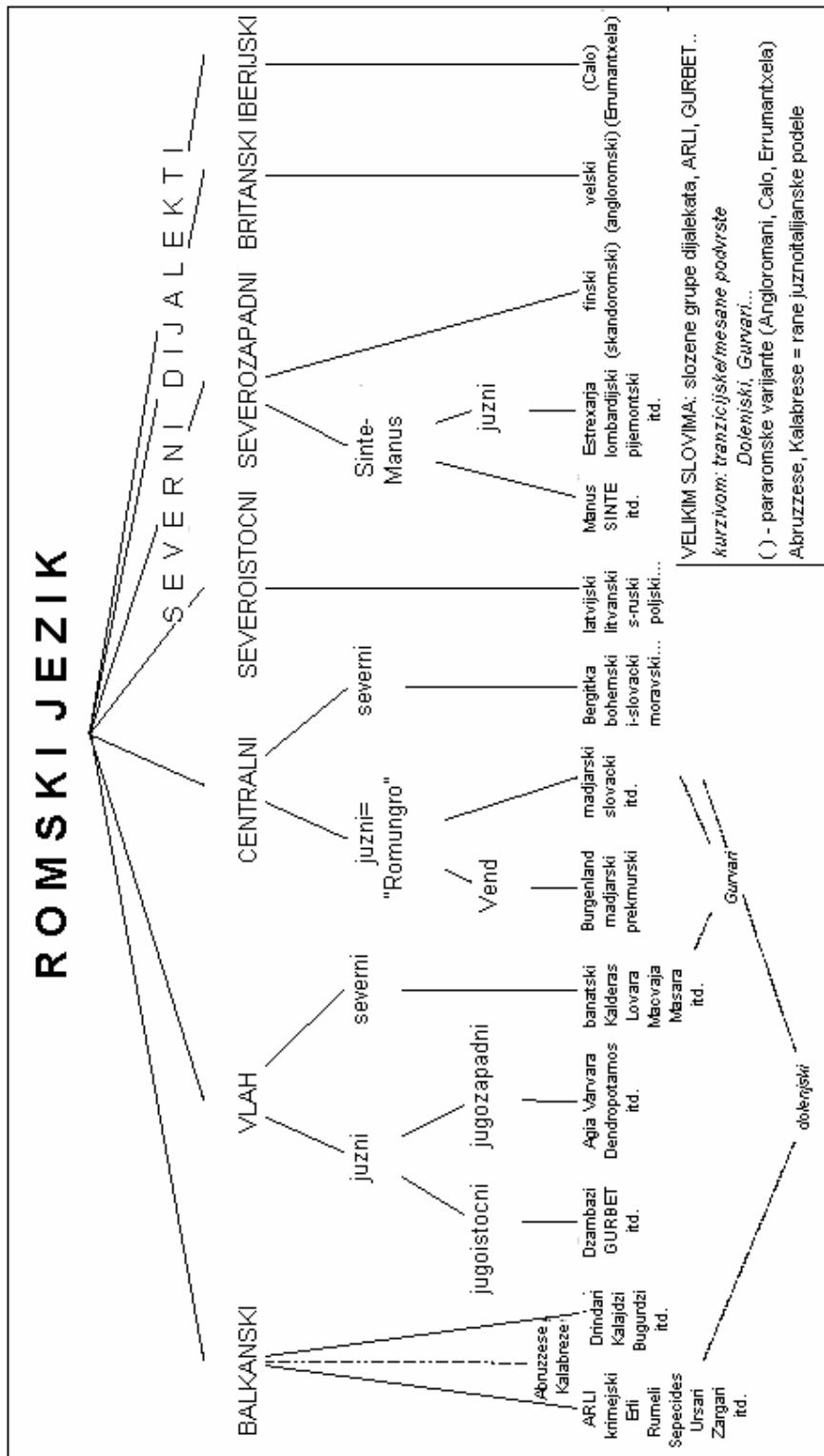
Sa lingvističke tačke gledišta, romski se može opisati kao heterogena grupa podvrsta bez postojećeg homogenizujućeg standarda. Podela u sedam dijalekatskih grupa u tabeli 2 je pojednostavljena grafička verzija opisa datog kod Matrasa (2002).

Terminologija korištena za pojedine podvrste je pre svega zasnovana na denominacijama pojedinačnih grupa govornika, koji su opet veoma heterogeni: pored termina *Romungro*, koji se – ponekad pejorativno – koristi za naseljene mađarske Rome i *Vend*, “granica”, za manje grupe u pograničnim predelima Austrije, Mađarske i Slovenije, centralne podvrste pokazuju većinom geografske nazine. Isto važi za jugozapadne grčke Vlah podvrste iz predgrađa Atine *Ajia Varvara*, i iz predgrađa Soluna *Dendropotamos*, kao i za severne Vlah varijante *Mačvaja*, grupu koja potiče iz dela Srbije pod imenom *Mačva*, a koja danas živi u SAD, pre svega u Kaliforniji. Neki nazivi potiču od zanimanja, npr. *Bugurdži*, *Čurara*, *Kalderići*, *Lovara*, *Sepečides*, sa značenjem “oni koji prave burgije,” “sitari,” “kotlokrpe,” “trgovci konjima,” “pletači korpi”. Naziv *Arli* koja se koristi za kosovske i makedonske Rome, kao i *Erli* za jednu grupu koja živi u Sofiji, ukazuje na to da su ovi balkanski Romi dugo živeli na jednom mestu: turska reč *yerli* znači “domaći.” Ime *Gurbet* vodi poreklo od arapske reči *gharib*, “strani,” koja je prenesena u ovo područje preko turskog jezika. *Rumeli* ili *rumelijski romski* označava varijantu romskog koja se govori u Turskoj, a koji je zabeležio Paspati (1870).

Zbog zajedničkih konzervativnih osobina, severozapadne, severoistočne, britanske i iberijske podvrste se ponekad tretiraju kao severna grupa romskog jezika (Bakker, 1999). Nazivi se među ovim podvrstama kreću od geografskih definicija do imena grupa, i čak se koristi jedan jezički termin nejasne etimologije: *Rómanes*, koji potiče od jednog etnonimskog priloga, a u širokoj je upotrebi među *Sintima*. *Manuš* “ljudsko biće” i *Caló* “crn” su primeri samoimenovanja među severnim grupama. Geografski nazivi označavaju trenutni životni prostor – *lombardijski Sinti*, *finski Romi*, itd. – kao i zemlju porekla – *Estrexarja Sinte* “austrijski Sinti” što je u slučaju *ruskih Estrexarja Sintija* nekadašnje Austrougarsko carstvo.

Takozvane pararomske podvrste su označene zagradama u tabeli 2. Ovo su podvrste zasebnih većinskih jezika sa romskim leksikonom, i sa tek nekoliko strukturnih osobina iz romskog jezika, a nekada čak ni jednom.

ROMSKI JEZIK

3 Struktura romskog jezika

Iako bi se romski mogao opisati kao heterogena podvrsta bez nekog homogenizirajućeg standarda, sve ove podvrste imaju određene zajedničke strukturne osobine koje možemo nazvati jezgrom romskog jezika. Ovo jezgro se odnosi na leksikon i na morfologiju. Sintaksa i fonologija – ili, da budemo precizni, fonetika – pojedinačnih podvrsta većinom su se adaptirale ili asimilovale u strukture primarnog ili primarnih jezika sa kojima su dolazile u kontakt, to jeste jednog ili više jezika kojim govoriti većinsko stanovništvo “zemlje domaćina” u pitanju. Ovaj razvoj je rezultat multilingvalizma svih grupa Roma i donekle je posledica stalnog pritiska u smeru asimilacije u kulturu i jezike većinskog stanovništva koji na Rome utiču već vekovima.

3.1 Leksikon

Na leksičkom nivou, romski jezik karakteriše postojanje različitih slojeva. Takozvane indijske “reči porekla” i rane pozajmljenice formiraju preevropski deo leksikona i Boretzky (1992) ih naziva “nasleđenim rečima.” Preevropski deo sumira lekseme indoarijskog porekla i rane pozajmljenice iz persijskog, jermenskog, i vizantijskog grčkog, to jest azijatskog dela leksikona romskog jezika. Broj preevropskih reči je relativno mali: rečnik Boretzky/Igra (1994) sadrži oko 700 leksema indijskog porekla, oko 70 persijskog porekla, 40 jermenskog, i oko 230 leksema grčkog porekla. Leksikon svake podvrste sadrži preko hiljadu preevropskih reči. Romske podvrste sadrže do 600 preevropskih leksema. Evropski deo leksikona, kasnije i novije pozajmljenice, vode poreklo iz balkanskih i drugih evropskih jezika.

Tabela 3	romski	indijski	Persijski	Jermen-ski	grčki	slove-nški	Rumun-ski	Mađarski	Ne-mački	
’judsko	manúš	mānuṣa								
’kletva’	armán		arman							
’čast’	paćív			pativ						
’supa’	zumí				čovući					
’prah’	práho					prah				
’obed na	pomána						poma-			
’šešir’	kalápa							kalap		
’svet’	véltó									Welt

Na osnovu slojeva pozajmljenica u romskom mogla bi se rekonstruisati seoba Roma prema Evropi. Prvo zaustavljanje posle emigracije sa

severoistoka Indijskog potkontinenta bila je Persija. Prisustvo leksema persijskog porekla nam to potvrđuje. Međutim, kako u romskom nema pozajmljenica iz arapskog, može se pretpostaviti da su govornici romskog napustili područje Persije pre kreolizacije iranske i jermenske kulture u pravcu Jermenije i kasnije prešli na područje Vizantije. Ovu teoriju podržava i postojanje pozajmljenica iz jermenskog i jak uticaj vizantijskog grčkog, koji se manifestuje u leksemama koje se koriste za brojeve, a koje ovde navodimo. Pored reči indijskog porekla (oia.), one se sastoje samo od grčkih (grč.) pozajmljenica:

<i>jekh/jek</i>	< oia.	*ekka-	'jedan'
<i>duj</i>	< oia.	d(u)vā	'dva'
<i>trin</i>	< oia.	atrīni	'tri'
<i>štar</i>	< oia.	catvāra	'četiri'
<i>pandž</i>	< oia.	pañca-	'pet'
<i>šov</i>	< oia.	ṣaṣ/ṣaṭ	'šest'
<i>efta</i>	< grč.	εφτά	'sedam'
<i>oxto</i>	< grč.	οχτώ	'osam'
<i>enja</i>	< grč.	εννιά	'devet'
<i>deš</i>	< oia.	daśa-	'deset'
<i>biš</i>	< oia.	vimśati	'dvadeset'
<i>tr(ij)anda</i>	< grč.	τριάντα	'trideset'
<i>saranda</i>	< grč.	σαράντα	'četrdeset'
<i>šel</i>	< oia.	aśata	'stotina'

Emigracija iz Male Azije morala se dogoditi pre turkizacije ovog regiona: leksikoni romskih podvrsta kojima govore grupe koje su se kretale prema centralnoj i zapadnoj Evropi ne sadrže elemente turskog. Grupe koje su ostale na južnom Balkanu su kasnije usvojile turske lekseme.

Na Balkanu je romski pozajmljivao reči iz južnoslovenskih jezika. Lekseme slovenskog porekla čine poslednji zajednički sloj u romskom leksikonu. Sve do slovenskog *praho*, lekseme u tabeli 3 sugerisu postojanje zajedničkog leksikona. Sledeće lekseme su specifične za varijante: pozajmljenica iz rumunskog *pomána* odnosi se na leksički inventar kalderaš romskog; *kalápa*, mađarskog porekla, koristi se između ostalog i u burgenland romskom; *vélto*, pozajmljenica iz nemačkog, karakteriše podvrste sinti romskog.

3.2 Fonologija

Fonemski inventar romskog uglavnom je isti kao u evropskim jezicima.

Sve podvrste imaju pet kardinalnih samoglasnika /i, e, a, o, u/. S obzirom na dužinu, kvantitativni i kvalitativni samoglasnički sistem reči indijskog porekla se promenio u kvalitativni:

sanskrit/OIA	hindu	romski	'engleski'
mārayati	mārnā	marel	'hit' (udariti)
marati	marnā	merel	'die' (umreti)

Ekskluzivni kvalitativni samoglasnički sistemi su karakteristični za podvrste koje se govore na Balkanu, podvrste vlaškog romskog, kao i ostale balkanske podvrste. Centralne i vlaške podvrste koje se govore u području uticaja mađarskog pokazuju duženje samoglasnika kao fenomen iz područja dodira dvaju jezika, iako je njihov fonemski status često diskutabilan. Isto važi i za Sinte, finski i velški romski. Kako primjeri pokazuju, duženje samoglasnika utiče i na lekseme preevropskog i evropskog porekla.

Romungro R:	<i>aalato</i>	< hun. állat	'životinja'
	<i>boori</i>	< oia. vadhūti	'snaha'
finski R:	<i>huusa</i>	< germ. Haus	'prodavnica'
velški R:	<i>upreeder</i>	< upreder	'dalje odavde'

U zavisnosti od kontaktne situacije, neke podvrste imaju centralizovane suglasnike preuzete iz rumunskog (rum.) ili turskog (tur.) kao i zaobljene suglasnike koji su takođe turskog porekla, na primer:

Kalderaš R:	<i>gîndisarel</i>	< rom. a gîndi	'mislići'
	<i>strêino</i>	< rom. strâin	'stranac'
Sepečides R:	<i>avdžîluki</i>	< tur. avcılık	'lovac'
	<i>köti</i>	< tur. kötü	'loš'
Arli romski:	<i>bûlbûli</i>	< tur. bûlbûl	'slavuj'

Diftonzi u romskom su rezultat elizije konsonanata; proces koji još uvek traje u pojedinim dijalektima, npr. u Burgenland romskom gde se podvrste sa elizijom konsonanata i diftongizacija koja iz toga proizilazi koriste paralelno sa starijim "punim" oblicima.

"Opštî" R:	<i>řoj / roj</i>	< mia. dɔva-	'kašika'
	<i>duj</i>	< oia.d(u)vā	'dva'
	<i>čhaj</i>	< *čhavi	'devojka, kćerka'
Burgenland R:	<i>čhau</i>	< čhavo	'dečak, sin'
	<i>hojamo</i>	< hołamo	'ljut'

U severnim Vlah varijantama diftong *ej* zamenjuje *aj* u većini leksema preevropskog porekla:

Lovara R:	<i>dej</i>	< <i>daj</i>	'majka'
	<i>šej</i>	< <i>čhaj</i>	'devojka, kćerka'

Drugi diftonzi koje nalazimo u pojedinačnim podvrstama romskog rezultat su kontakta ili internih procesa koji su u mnogim slučajevima takođe prouzrokovani kontaktom.

Sinte Romani:	<i>fuat</i>	< germ. fort	'daleko'
Prekomurje R:	<i>moudru</i>	< * <i>modro</i>	'plavo'

Suglasnički sistem se u jednom svom aspektu znatno razlikuje od drugih evropskih jezika: on raspolaže aspirovanim bezvučnim /p^h, t^h, k^h/ koji su karakteristični za indijske jezike i kojima se trag može naći u aspirovanim zvučnim /b^h, d^h, g^h/. Za veliku većinu podvrsta romskog, /p^h, t^h, k^h/ funkcionišu na različite načine, barem u početnim pozicijama:

<i>pherel</i>	< oia. bharati	: <i>perel</i>	'on/a puni'	: 'on/a pa-
<i>da'</i>				
<i>thav</i>	< oia. dhāgga	: <i>tav!</i>	'nit'	: 'kuvaj!'

<i>kher</i>	< oia. ghara	: <i>ker!</i>	'kuća'	: 'uradi!'
-------------	--------------	---------------	--------	------------

U nekim podvrstama su neaspirovani, bezvučni afrikati č i njihov komplement čh fonemski različiti. Slično tome, dve r-foneme (apikalno *r* : uvularno *ř*) mogu se javiti u nekim podvrstama.

Arli romski:	<i>čor</i>	: <i>čhor!</i>	'lopov'	: 'sisaj!'
Kalderaš R:	<i>bar</i>	: <i>bař</i>	'bašta'	: 'kamen'

Pored čh, romski sadrži još tri postalveolarne afrikate c, č i dž:				
Ursari R:	<i>cidel</i>		'on/a	'vuče'
gurbetski R:	<i>čorel</i>		'on/a	'krade'
latvijski R:	<i>džal</i>		'on/a ide'	

U severnim Vlah varijantama se afrikati čh i dž redukuju na frikative š i ž. Gurbetski romski, podvrsta južnog Vlah romskog, karakteriše palatalni frikativ č:

Kalderaš R:	<i>šavo</i>	< * <i>čhavo</i>	'dečak,	sin'
	<i>žal</i>	< * <i>džal</i>	'on/a	ide'
gurbetski R:	<i>ćereł</i>	< * <i>kerel</i>	'on/a radi/pravi'	

Frikativ č je rezultat rane palatalizacije *k* ispred *i* i *e*. Palatalizovani konsonanti su karakteristična osobina mnogih romskih podvrsta:

Kalderaš R:	<i>d'es</i>	< * <i>dives</i>	'dan'
severnoruski R:	<i>gila</i>	< * <i>gili-a</i>	'pesme'

Udvajanje je skorašnji kontakni fenomen u romskom koji se između ostalog može naći u:

finski R:	<i>glattiko</i>	'klizavo'
	<i>hoffos</i>	'dvorište'

Tabela 4 daje prikaz svih poznatih fonema u podvrstama romskog i njihove grafeme korišćene u ROMLEX projektu [<http://romani.uni-graz.at/romlex/>]:

Tabela 4		ČH	/tʃʰ/	E	/e/	I	/i/	Ł/ĩ	/ɪ/	Ö	/œ/	Ś	/ç/	V	/v/
A	/a/	Ć	/ç/	Ê	/ə/	IA	/i⁹/	M	/m/	P	/p/	T	/t/	Z	/z/
AJ	/a'l/	ĆH	/çʰ/	EJ	/e'l/	Î	/i/	N	/n/	PH	/pʰ/	TH	/tʰ/	Ž	/ʒ/
AU	/aº/	D	/d/	F	/f/	J	/j/	Ń	/ɲ/	R	/r/	Ț/ť	/t̪/	Ż	/z/
Ä	/æ/	Đ/d'	/d̪/	G	/g/	K	/k/	NG	/ŋ/	Ŕ	/r̪/	U	/u/		
B	/b/	DZ	/dz/	Ğ	/g̪/	KH	/kʰ/	O	/o/	Ř	/r̪/	UJ	/u̪/		
C	/ts/	DŽ	/dʒ/	H	/h/	Ķ	/k̪/	OJ	/o̪/	S	/s/	UA	/u⁹/		
Č	/tʃ/	DŽ	/dʒ/	X	/x/	L	/l/	OA	/o⁹/	Ś	/ʃ/	Ü	/y/		

3.2 Morfologija – imenica

Romski ima dva roda – muški i ženski. Broj se sastoji od jednine i množine. Padežni sistem romskog podseća na sistem drugih indoevropskih jezika u Evropi, jedino je građenje padeža tipično za NIA.

Tabela 5	muški rod		ženski rod	
	jednina			
nominativ	<i>manuš</i>	<i>khor-o</i>	<i>rakl-i</i>	<i>jag</i>
kosi padež	<i>manuš-es</i>	<i>khor-es</i>	<i>rakl-a</i>	<i>jag-a</i>
dativ	<i>manuš-es-ke</i>	<i>khor-es-ke</i>	<i>rakl-a-ke</i>	<i>jag-a-ke</i>
ablativ	<i>manuš-es-tar</i>	<i>khor-es-tar</i>	<i>rakl-a-tar</i>	<i>jag-a-tar</i>
lokativ	<i>manuš-es-te</i>	<i>khor-es-te</i>	<i>rakl-a-te</i>	<i>jag-a-te</i>

instrumental	<i>manuš-es-sa</i>	<i>khor-es-sa</i>	<i>rakl-a-sa</i>	<i>jag-a-sa</i>
genitiv	<i>manuš-es-kero</i>	<i>khor-es-kero</i>	<i>rakl-a-kero</i>	<i>jag-a-kero</i>
vokativ	<i>manuš-a</i>	<i>khor-eja</i>	<i>rakl-je</i>	<i>jag-e</i>
<i>množina</i>				
nominativ	<i>manuš-a</i>	<i>khor-e</i>	<i>rakl-a</i>	<i>jag-a</i>
kosi padež	<i>manuš-en</i>	<i>khor-en</i>	<i>rakl-en</i>	<i>jag-en</i>
dativ	<i>manuš-en-ge</i>	<i>khor-en-ge</i>	<i>rakl-en-ge</i>	<i>jag-en-ge</i>
ablativ	<i>manuš-en-dar</i>	<i>khor-en-dar</i>	<i>rakl-en-dar</i>	<i>jag-en-dar</i>
locativ	<i>manuš-en-de</i>	<i>khor-en-de</i>	<i>rakl-en-de</i>	<i>jag-en-de</i>
instrumental	<i>manuš-en-ca</i>	<i>khor-en-ca</i>	<i>rakl-en-ca</i>	<i>jag-en-ca</i>
genitiv	<i>manuš-en-gero</i>	<i>khor-en-gero</i>	<i>rakl-en-gero</i>	<i>jag-en-gero</i>
vokativ	<i>manuš-ale(n)</i>	<i>khor-ale(n)</i>	<i>rakl-ale(n)</i>	<i>jag-ale(n)</i>

manuš 'čovek/ljudsko biće', *khor* 'krčag', *rakli* 'devojka', *jag* 'vatra'

Nominalna infleksija na dva nivoa sastoji se od tri primarna i pet sekundarnih padeža. Tri primara padeža su: nominativ, kosi padež i vokativ. Vokativ zauzima poseban izolovan položaj. Kosi padež funkcioniše kao akuzativ jedinica koje su prominentne u diskursu, u svim drugim slučajevima akuzativ je isti kao i oblik u nominativu. Jedinice koje su prominentne u diskursu, semantički veoma često, ali ne i uvek, imaju karakteristiku da su animirane, što je dovelo do korelacije fenomena akuzativ = nominativ : akuzativ = kosi padež sa živo : neživo.

Dikhav le manušen.

'Vidim ljudе.'

Dikhav jag.

'Vidim vatru.'

Nezavisni kosi padež, međutim, ima više funkcija; npr. u prisvojnim konstrukcijama onaj koji prisvaja kao jedinica prominentna u diskursu uvek je markiran kosim padežom, nezavisno od toga da li spada u živo ili neživo, dok onaj koji je prisvojen pokazuje nominativni oblik:

La rakla si šukar bal.

'Ta devojka ima lepu kosu.'

Khoren si jek desto.

'Krčazi imaju drške.'

Kosi padež je osnova za pet sekundarnih padeža: dativ, ablativ, lokativ, instrumental/socijativ i genitiv. Dvostruka sufiksacija u građenju ovih sekundarnih padeža opisana je kao aglutinativna osobina romskog. U dijahronijskom smislu, ove morfeme sekundarnih padeža su gramati-

kalizovane postpozicije. Postoje razlike po podvrstama u realizaciji instrumentalala jednine:

<i>manušesa</i>	: <i>manušeha</i>	'sa	čovekom'
<i>rakljasa</i>	: <i>rakljaha</i>	'sa	devojkom'

i sa genitivom, koji se pre svega koristi na atributivan način i tako se dodatno razlikuje u rodu i broju:

<i>manušeskero/-i//e</i>	: <i>manušeskoro/-i//e</i>	:	<i>manušeskro/-i//e</i>
	: <i>manušesko/-i//e</i>		
<i>manušengero/-i//e</i>	: <i>manušengoro/-i//e</i>	:	<i>manušengro/-i//e</i>
	: <i>manušengo/-i//e</i>		

Većina podvrsta su dodatno razvile analitičko građenje padeža, što često zamenjuje lokativ. Slično tome, utiče se i na ablativ. U romskim podvrstama koje dele ovu osobinu, što je pre svega rezultat kontakta sa balkanskim jezicima, "stari" sintetički oblici su dopunjeni "modernim" analitičkim prepozicijskim padežima – većinom na način prepozicija + nominativ:

<i>gavestar</i>	: <i>katar o gav</i>	'iz/van	sel'a'
<i>gaveste</i>	: <i>ando gav</i>	'u selu'	

Kako je prikazano u tabeli 6, imenice preevropskog porekla se uopšte razlikuju od evropskih pozajmljenica po tematskoj nasuprot atematskoj deklinaciji.

Tabela 6a

tematska / preevropska	nom. jed.	nom. množ.	kosi p. jed.	kosi p. množ.	'engleski'
nula muški rod	<i>kher</i>	<i>kher-a</i>	<i>kher-es-</i>	<i>kher-en-</i>	'house' (kuća)
o muški	<i>šer-o</i>	<i>šer-e</i>	<i>šer-es-</i>	<i>šer-en-</i>	'head' (glava)
i muški	<i>pan-i</i>	<i>paň-a</i>	<i>paň-es-</i>	<i>paň-en-</i>	'water' (voda)
apstraktни muški	<i>čačipen</i>	<i>čačipen-a</i>	<i>čačipen-as-</i>	<i>čačipen-en-</i>	'truth' (istina)
nula ženski	<i>phen</i> <i>džuv</i>	<i>pheň-a</i> <i>džuv-a</i>	<i>pheň-a-</i> <i>džuv-a-</i>	<i>pheň-en-</i> <i>džuv-en-</i>	'sister' (sestra) 'louse' (vaška)
i ženski	<i>kun-i</i>	<i>kuň-a</i>	<i>kuň-a-</i>	<i>kuň-en-</i>	'elbow' (lakat)

kher < oia. ghara; *šero* < oia. śiras; *pani* < oia. pāṇīya; *čačipen* < čačo < oia. satya; *phen* < oia. bhaginī; *džuv* < oia. yukā; *kuni* < oia. koṇā

Tabela 6b

atematski / evropski	nom. jed.	nom. množ.	kosi p. jed.	kosi p. mn.	'engleski'
o muški rod	<i>sokr-o</i>	<i>sokr-i</i>	<i>sokr-os-</i>	<i>sokr-en-</i>	'father-in-law' (svekar/punac)
u muški	<i>pap-u(s)</i>	<i>pap-i</i>	<i>pap-us-</i>	<i>pap-en-</i>	'grandfather' (deda)
i muški	<i>polgar-i</i>	<i>polgar-a</i>	<i>polgar-is-</i>	<i>polgar-en-</i>	'citizen' (građanin)
a ženski	<i>vil-a</i>	<i>vil-i</i>	<i>vil-a-</i>	<i>vil-en-</i>	'fork' (viljuška)

sokro < rum. *socru*; *papu* < gr. παππούς; *polgari* < mađ. *polgár*; *vilā* < slov. *vile*

U nekim podvrstama romskog – između ostalog, u Kalderaš romskom – preevropske lekseme se dodatno razlikuju od evropskih pozajmljenica prema akcentu. Dok kod nasleđenih reči akcenat stoji na zadnjem slogu, kod pozajmljenica se uvek naglašava predzadnji slog:

<i>baló, bakrí</i>	< oia. <i>bāla, barkara</i>	'svinja', 'ovca (fem.)'
<i>trájo, trásta</i>	< rum. <i>trai, traistă</i>	'život', 'torba'

Deklinaciju članova, prideva i zameničkih prideva karakteriše dihotomijska nominativ : kosi padež. Imeničkom frazom upravlja glavna imenica:

<i>o lačho raklo</i>	: <i>le lačhe raklessa'</i>	dobar dečko'	: 'sa dobrim dečkom'
<i>i terni džuvli</i>	: <i>la terna džuvljatar</i>	'mlada žena'	: 'od mlade žene'
<i>e tikne čhave</i>	: <i>le tikne čhavenge</i>	'sinčići'	: 'za sinčiće'

Sledeća tabela pokazuje varijacije određenog člana:

	jed. muš.	jed. žen.	množ.
nominativ	<i>o</i>	<i>i/e</i>	<i>e/le/o</i>
kosi padež	<i>le/e</i>	<i>la/e</i>	<i>le/e</i>

Varijacija pridevskih završetaka je u većini slučajeva ograničena na jedninu ženskog roda kosog padeža:

	jed. muš.	jed. žen.	množ.
nominativ	<i>bar-o</i>	<i>bar-i</i>	<i>bar-e</i>
kosi padež	<i>bar-e</i>	<i>bar-e/-a</i>	<i>bar-e</i>

baro 'veliki'

Romski takođe ima nekoliko prideva koji se ne dekliniraju, kao što su *šukar* 'divan' i *godžar* 'pametan'.

Poređenje prideva se razlikuje po podvrstama. Pored nasleđenog sufiksa *-eder* koriste se i pozajmljene partikule i afiksi i za komparativ i za superlativ:

Burgenland R.:	<i>baro</i>	: <i>bar-eder</i>	: <i>lek bar-eder</i>	<i>lek</i>	< mađ.
	<i>šukar</i>	. <i>šukar-eder</i>	. <i>lek šukar-eder</i>		
Bugurdži R.:	<i>baro</i>	: <i>po-baro</i>	: <i>naj baro</i>	<i>po-, naj</i>	< slov.
	<i>šukar</i>	. <i>po-šukar</i>	. <i>naj šukar</i>		
Kalderaš R.:	<i>baro</i>	: <i>maj baro</i>	: <i>maj baro</i>	<i>maj</i>	< rum.
	<i>šukar</i>	. <i>maj šukar</i>	. <i>maj šukar</i>		

Pridevi pozajmljeni iz evropskih jezika pokazuju redukovani deklinaciju:

	Kalderaš Romani		Bugurdži R	Burgenland R
	jed. / muš. + žen.	množ.	jed. & množ.	jed. & množ.
nominativ	<i>lungo</i>	<i>lunga</i>	<i>dlgo</i>	<i>brauni</i>
kosi padež		<i>lungone</i>	<i>dlgone</i>	

lungo 'dugačak' ((rum. lung); *dlgo* 'dugačak' ((dijalektalni srpski dlgo);

brauni 'smed' ((dijalektalni nemački braun)

Tabela 7 daje prikaz ličnih zamenica u romskom i njihove specifične varijacije po podvrstama:

Tabela 7	nominativ	kosi p.	prisvojni	engleski
1 jed.	me	man-	min-dřo/mindro/mundřo/mundro /miřo/miro/muřo/muro/mřo/ mro	'I' (ja)
1 množ.	amen	amen-	amaro	'we' (mi)
2 jed.	tu	tut-	tiro/tro	'you (jed.)' (ti)
2 množ.	tumen	tumen-	tumaro	'you (mn.)' (vi)
3 jed. muški rod	ov/vov/jov	les-	leskero/leskro/lesko	'he' (on)
3 jed. ženski	oj/voj/joj	la-	lakero/lakro/lako	'she' (ona)
3 množ.	on/von/jon/ol	len-	lengerovo/lengro/lengo	'they' (oni)

Većina podvrsta romskog ima klitičke zamenice u trećem licu koje funkcionišu anaforički. To su uobičajeni nominativi supletivnih oblika kosog padeža iz tabele 7:

<i>baro si lo</i>	'on je velik'
<i>khamni si li</i>	'ona je trudna'
<i>phure si le</i>	'oni su stari'

U romskom postoji izuzetna različitost pokaznih zamenica. Matras (1998, 2000) dokazuje da romski ima četverostruki sistem koji je, kroz svoj istorijski razvoj, takođe i osnova za nominativne oblike zamenica u trećem licu i osnova za član.

Tabela 8	nom. jd.m.	nom. jd. ž.	nom. mn.	kosi pad.jd. m.	kosi pad. mn. ž.	kosi pad. mn.
blizak obični	<i>adava</i>	<i>adaja</i>	<i>adala</i>	<i>adales</i>	<i>adala</i>	<i>adalen</i>
blizak poseban	<i>akava</i>	<i>akaja</i>	<i>akala</i>	<i>akales</i>	<i>akala</i>	<i>akalen</i>
dalek obični	<i>odova</i>	<i>adoja</i>	<i>adola</i>	<i>odoles</i>	<i>odola</i>	<i>odolen</i>
dalek poseban	<i>okova</i>	<i>okoja</i>	<i>okola</i>	<i>okoles</i>	<i>okola</i>	<i>okolen</i>
zamenica u trećem licu	<i>ov / lo</i>	<i>oj / li</i>	<i>ol / le</i>	<i>(o)les</i>	<i>(o)la</i>	<i>(o)len</i>
član	<i>o (< ov)</i>	<i>i (< oj)</i>	<i>o (< ol)</i>	<i>(o)le</i>	<i>(o)la</i>	<i>(o)le</i>

Pored dihotomije blizak : dalek, pokazne zamjenice se razlikuju i po 'specifičnosti' koja "se koristi da izdvoji namerne referente iz grupe potencijalnih referenata, to jest za sprečavanje dvosmislenosti ili čak eksplicitnog kontrasta" (Matras, 2002: 104).

Upitne zamenice *so* 'čiji' and *ko(n)* 'ko' se mogu tretirati kao "opšti" romski. Njihova infleksija je kao kod imenica:

nominativ	akuzativ	dativ	ablativ	lokativ	instrum.	genitiv
<i>ko/kon</i>	<i>kas/kones</i>	<i>kaske</i>	<i>kastar</i>	<i>kaste</i>	<i>kasa/kaha</i>	<i>kasko(ro)</i>
<i>so</i>	<i>so</i>	<i>soske</i>	<i>sostar</i>	<i>soste</i>	<i>sosa/soha</i>	<i>sosko(ro)</i>

gde je *savo* 'koji, ko' zamenički pridev:

	jednina muški rod	jednina ženski	množina
nominativ	<i>savo</i>	<i>savi</i>	<i>save</i>
akusativ	<i>saves</i>	<i>savja</i>	<i>saven</i>
dativ	<i>saveske</i>	<i>savjake</i>	<i>savenge</i>

Nasleđene negativne zamenice *khoni(k)* 'niko' i *khanči* 'ništa' su, između ostalog, sačuvane u Vlah podvrstama. U mnogim drugim podvrstama one su zamenjene skorijim pozajmljenicama. Isto važi i za neodređene zamenice kod kojih postoje brojne varijacije.

3.3 Morfologija – glagol

Nasuprot konjugaciji preevropskih glagola, konjugaciju skorijih pozajmljenica iz evropskih jezika karakterišu adaptivne morpheme, koje po autorima Boretzky/Igra (1991) vode poreklo iz grčkog:¹

preevropske	evropske			
opšti	Kalderaš R	Bugurdži R	Sepečides R	Burgenland R
<i>ker-el</i>	<i>gind-isar-el</i>	<i>izbir-iz-la</i>	<i>jazd-in-ela</i>	<i>pis-in-el</i>
<i>phen-el</i>	<i>traj-isar-el</i>	<i>trešt-iz-la</i>	<i>anlat-în-ela</i>	<i>gondol-in-el</i>

kerel 'praviti, raditi' (< ai. karoti); *phenel* 'reći' (< ai. bhanati)
gindisarel 'misliti' (< rum. a gîndi); *trajisarel* 'živeti' (< rum. a trăi)
izbirizla 'izbirati' (< slov. izbirati); *treštizla* 'treštati' (< slov. treštati)
jazdinela 'pisati' (< tk. yazmak); *anlatînela* 'objasniti' (< tk. anlatmak)
pisinel 'pisati' (< slov. pisati); *gondoline* 'misliti' (< mađ. gondol)

Konjugacija glagola uključuje dve grupe morfema koje diferencira kategorija 'lica' – {av}, {es}, {el}; {as}, {en}, {en}, koje se kao sufiksi dodaju osnovi za sadašnjost, i {/om/um/em/}, {/an/al/}, {/as/ah/a/}; {am}, {/en/an/}, {e}, koji se dodaju osnovi za perfekat. Dalje, dve morfeme – {a} i {/as/ahi/} – uključene su u građenje glagola. Kraći sadašnji oblici se razlikuju od dužih prema sufiksnu -a:

	kratki oblici		dugi oblici	
	jednina	množina	jednina	množina
1	<i>ker-av</i>	<i>ker-as</i>	<i>ker-av-a</i>	<i>ker-as-a</i>
2	<i>ker-es</i>	<i>ker-en</i>	<i>ker-es-a</i>	<i>ker-en-a</i>
3	<i>ker-el</i>	<i>ker-en</i>	<i>ker-el-a</i>	<i>ker-en-a</i>

Funkcionalna distribucija kratkih i dugih oblika razlikuje se od jedne grupe podvrsta do druge: u Kalderaš romskom, kratki oblici funkcionišu kao prezent indikativ, dok dugi oblici imaju značenje konjuktiva i futura. U Arlije i Bugurdži romskom, dugi oblici se uopšte koriste kao prezent indikativ, dok kratki oblici stoje na mestu konjuktiva ili, alternativno, takođe prezenta indikativa. U Burgenland romskom kratki oblici funkcionišu kao prezent, dugi kao futur. Nasuprot tome, podvrste kojima se govori na Balkanu grade future analitički sa partikulom {/ka/kam/kama/} izvedenom iz glagola *kamel* 'voleti, želeti' i prezenta: *ka kerav* 'Ja će napraviti'.

¹Po Bakkeru (1997) kompletan integrativna morfologija romskog pozajmljena je iz grčkog.

Kratki oblici za sadašnjost su takođe osnova za imperfekt, koji se, kao i pluskvamperfekt, gradi dodavanjem sufiksa {/as/ahi/} na morfemu. Za pluskvamperfekt, međutim, oblik za perfekt služi kao osnova.

	imperfekt		perfekt		pluskvamperfekt	
	jednina	množina	jednina	množina	jednina	množina
1	<i>ker-av-as</i>	<i>ker-as-as</i>	<i>ker-d-om</i>	<i>ker-d-am</i>	<i>ker-d-om-as</i>	<i>ker-d-am-as</i>
2	<i>ker-es-as</i>	<i>ker-en-as</i>	<i>ker-d-an</i>	<i>ker-d-en</i>	<i>ker-d-an-as</i>	<i>ker-d-en-as</i>
3	<i>ker-el-as</i>	<i>ker-en-as</i>	<i>ker-d-a(s)</i>	<i>ker-d-e</i>	<i>ker-d-as-as</i>	<i>ker-d-en-as</i>

Karakterističan za preterit je infiksirani formant između osnove i završetka – u gornjem slučaju to je /-d-/ – koji se često takođe javlja jottedan ili palatalizovan kao /-d̥-/ ili, kako se vidi iz sledećeg primera, kao pomeren u afrikatu /č/. Ovaj primer iz Burgenland romskog pokazuje sufiks /-ahi/, koji je tipičan za južne srednje podvrste, zvučne promene i kontrakcije na granicama morfema, kao i modalne funkcije preteritskih oblika, gde se pluskvamperfekt koristi samo kao *irrealis*:

	imperfekt = potentialis		perfekt (realis)		irrealis/netačan	
	jednina	množina	jednina	množina	jednina	množina
1	<i>ker-ahi</i>	<i>kerah-ahi</i>	<i>ker-č-om</i>	<i>ker-č-am</i>	<i>kerčom-ahi</i>	<i>kerčam-ahi</i>
2	<i>kereh-ahi</i>	<i>kern-ahi</i>	<i>ker-č-al</i>	<i>ker-č-an</i>	<i>kerčal-ahi</i>	<i>kerčan-ahi</i>
3	<i>kerl-ahi</i>	<i>kern-ahi</i>	<i>ker-č-a</i>	<i>ker-d-e</i>	<i>kerč-ahi</i>	<i>kerčan-ahi</i>

Pasiv se gradi ili sintetički – *mard’ol* 'on je tučen' : *mareł* 'on tuče'. Ako ovakav način građenja više nije produktivan, pasiv se gradi analitički putem prošlog participa + 'biti': *mardo ol* 'on je tučen'.

Romski VVN (vreme – vid – način) sistem je bio predmet diskusija dok Matras (2002: 151ff.) nije opisao i objasnio njegov osnovni plan.

Funkcionalno uređenje VVN kategorija u ranom romskom jeziku

Tabela 9	perfektivni		namerni <i>konjuktiv</i>
	nije dalek	<i>prošli</i>	
dalek		<i>pluskvamperfekt</i>	

• Vid je predstavljen osobinom [± perfektivan]: perfektivni vid, završetak radnje pre ili u trenutku kontekstualne referentne tačke, izražen je perfektivnim markerom (-d-) dodatim osnovi glagola: *ker-d-om* 'ja sam

napravio' = radnja završena = perfektivna ≈ prošlost, što je suprotstavljeno formulaciji *ker-ava* 'ja pravim' = radnja nezavršena = neperfektivna/imperfektivna ≈ sadašnjost ili budućnost.

• Vreme je predstavljeno osobinom [± dalek] i izraženo aglutinativnim markerom za udaljenost *-as*/.../-*ahi*: *ker-d-om-as* 'ja sam bio napravio' = radnja završena u prošlosti ≈ pluskvamperfekt, koji стоји nasuprot *ker-av-as* 'ja sam pravio' = nezavršena radnja u prošlosti ≈ imperfekt.

• Postulirati osnovnu kategoriju modalnosti kao predstavljenu osobinom [± nameran] u romskom se ne čini opravdanim zato što je jedini nasleđeni neindikativni oblik nemarikirani konjuktiv *ker-el* u sistemu ranog romskog jezika, koji je suprotstavljen indikativu za sadašnjost-budućnost *ker-el-a*. Neindikativnost je uopšte izražena nečinjeničnom/kondicionalnom partikulom *te*, koja takođe funkcioniše kao zavisna konjukcija:

Te kerdomas ...

'Da sam bio uradio ...'

Osnovni modalni izrazi mogućnosti, potrebe i volje su izraženi putem ličnih oblika sa infleksijom kao i bezličnih oblika, i imaju veliki broj varijacija.

Volja je najkonzervativniji i najstabilniji modalni izraz u romskom i uopšte se izražava glagolom *kamel* 'on/a hoće'. Jedino na Balkanu se *kamel* često zamjenjuje glagolom *mangel* sa osnovnim značenjem 'on/a zah-teva'.

Modalna partikula *šaj* 'može' izražava dozvolu i stoži između volje i mogućnosti. Negirano *naštig* 'ne može' može da izražava i negativnu dozvolu i negativnu mogućnost. Pozitivna mogućnost je izražena glagolima kao *džanel* 'moći' < 'znati' ili kao u Sinte romskom *hajovel* 'moći' < 'razumeti'.

Najviše varijacija ima u oblicima za izražavanje potrebe, moranja. Oblik iz ranog romskog *si te* ~ 'ono je, to ...' se nalazi u gramatikalizovanom obliku između ostalog u Burgenland i Sinte romskom:

Me iste džanav.
Me hunte džanau.

'Ja moram da znam'.
'Ja moram da znam'.

U mnogim drugim varijantama potreba je izražena skorašnjim pozajmljenicama - glagolima sa punom infleksijom, bezličnim glagolima ili modalnim partikulama:

Arli R.   *mora*   < slov. *mora*
                  Mora te džav
Bgld. R: *mujisinel*   < nem. *müssen*

'Ja moram da idem'.
'on/a mora'

finski R:	<i>mostula</i>	< nem. müssen		'on/a mora'
gurbetski R:	<i>trubul</i>	< slov. trebuje		'On/a mora da radi'.

Nemoguće je u ovom kontekstu na zadovoljavajući način tretirati fenomen glagola romskog jezika u individualnim dijalektima. Isto važi za oblike i funkcije glagola 'biti' koji takođe funkcioniše kao kopula. Njegovi indikativni oblici za sadašnjost su dole navedeni za nekoliko podvrsta romskog zajedno sa njihovim OIA/sanskrit korenima:

	Sinti-R.	Bgld.-R.	Kald.-R.	Bug.-R.	Sep.-R.	sanskrit	'engleski'
1 jed	<i>hom</i>	<i>som</i>	<i>sîm</i>	<i>s(i)jom</i>	<i>isinóm</i>	asmi	'I am' (ja sam)
2 jed	<i>hal</i>	<i>sal</i>	<i>san</i>	<i>sjan</i>	<i>isinán</i>	asi	'you are' (ti si)
3 jed	<i>hi</i>	<i>hi</i>	<i>sî</i>	<i>si</i>	<i>isí</i>	asti	'he/she is' (on/a je)
1 mn	<i>ham</i>	<i>sam</i>	<i>sam</i>	<i>sjam</i>	<i>isinám</i>	smas(i)	'we are' (mi smo)
2 mn	<i>han</i>	<i>san</i>	<i>san</i>	<i>sjen</i>	<i>isinén</i>	stha	'you are' (vi ste)
3 mn	<i>hi</i>	<i>hi</i>	<i>sî</i>	<i>si</i>	<i>isí</i>	santi	'they are' (oni su)

Bgld. = Burgenland; Kald. = Kalderaš; Bug. = Bugurdži; Sep. = Sepečides

3.4 Partikula

Kao i kod glagola, partikule u romskom se mogu samo grubo skicirati i predstaviti kroz izvode u kontekstu ovog pregleda.

U kategoriji priloga moramo praviti razliku između izvedenih modalnih priloga i nasleđenih ili pozajmljenih priloga za mesto i vreme.

Modalni prilozi su izvedeni iz pridjeva dodavanjem sufiksa {/es/e/} na osnovu: *bar-e(s)*, *lačh-e(s)*, *tikn-e(s)*, itd. 'velik', 'divan', 'mali' itd.

Za priloge za mesto, postoje, između ostalog, parovi sa OIA locativnim i ablativnim sufiksima:

<i>angle</i>	: <i>anglal</i>	<i>'ispred'</i>	: 'spreda'
<i>maškare</i>	: <i>maškaral</i>	<i>'u sredini'</i>	: 'iz sredine'
<i>tele</i>	: <i>telal</i>	<i>'ispod'</i>	: 'odozdo'
<i>upre</i>	: <i>upral</i>	<i>'gore'</i>	: 'odgore'

Ovi prilozi za mesto često funkcionišu i kao predlozi. Iz tog razloga se sledeći određeni član asimilira, ako se "neutralni" oblik predloga završava samoglasnikom:

<i>anglo kher</i>	'ispred	kuće'
<i>maškar i len</i>	'usred	reke'
<i>telo bař</i>	'pod	kamenom'
<i>upri bar</i>	'ha ogradi'	

Među varijantama romskog podvrstama koje se govore na Balkanu postoje znatne varijacije kod nasleđenih priloga za mesto:

<i>kate, katka, akate, ...</i>	'ovde'
<i>kote, kotka, okote, ...</i>	'tamo'

Romski je zadržao samo nekoliko priloga za vreme koje je nasledio iz indoarijskog. Velika većina su pozajmice i izvedenice:

<i>akana/akan</i> ...	< oia. kṣaṇa-	'sada'
<i>idž/iž/ič/</i> ...	< oia. hyas	'juče'
<i>tehara/taha/tasja/...</i>	< grč. ταχιά	'utra'
<i>čirla</i> (Arli R)	< grč. καιρός	'davno'
<i>dumu(l)it</i> (Kald. R)	< rum. demult	'davno'
<i>mindig</i> (Bgld.-R)	< mađ. mindig	'uvek'
<i>artik</i> (Sep.-R)	< tur. artikel	'smesta, sada'
<i>araći/arati/...</i>	< adava rat	'juče' < "noćas"
<i>avdive/avdzis/adi/...</i>	< adava dives	'danas' < "ovog dana"

Uobičajena negativna partikula *na* nalazi se u većini varijanata romskog:

<i>na</i> < oia. na	'ne'
---------------------	------

Sastavni veznici nasleđeni iz OIA su *thaj* 'i' (< oia. tathāpi) i *vaj* 'ili' (< oia. va):

<i>kalo thaj parno</i>	'crno i belo'
<i>kalo vaj lolo</i>	'crno ili crveno'

Što se tiče zavisnih veznika, vredi pomenuti razliku koja stalno postoji između indikativnog *kaj* (< oia. kasmin) i konjuktivnog *te* (< oia. tad), što takođe važi i za balkanske jezike:

<i>Džanav, kaj aves baxtalo.</i>	'Ja znam da ćeš biti srećan.'
<i>Kamav, te aves baxtalo.</i>	'Želim ti da budeš srećan.'

4 Romska sociolingvistika

4.1 Govornici i njihova brojnost

Realne procene kažu da je broj govornika romskog jezika u Evropi oko 4,6 miliona. Tabela 10 rezimira ove stvarne procene prema Bakkeru et al. (2000). Procenat (%) pokazuje približan procenat romske populacije koja govori romski u svakoj od navedenih zemalja.

Tabela 10

zemlja	govornici	%	zemlja	govornici	%
Albanija	90.000	95%	Latvija	18.500	90%
Austrija	20.000	80%	Litvanija	4.000	90%
Belorusija	27.000	95%	Makedonija	215.000	90%
Belgija	10.000	80%	Moldavija	56.000	90%
Bosna i Hercegovina	40.000	90%	Holandija	7.000	90%
Bugarska	600.000	80%	Poljska	56.000	90%
Hrvatska	28.000	80%	Rumunija	1.030.000	80%
Češka Republika	140.000	50%	Rusija	405.000	80%
Danska	1.500	90%	Srbija i Crna Gora	380.000	90%
Estonija	1.100	90%	Slovačka	300.000	60%
Finska	3.000	40%	Slovenija	8.000	90%
Francuska	215.000	70%	Španija	1000	1%
Nemačka	85.000	70%	Švedska	9.500	90%
Grčka	160.000	90%	Turska	280.000	70%
Mađarska	290.000	50%	Ukrajina	113.000	90%
Italija	42.000	90%	Velika Britanija	1.000	0.5%

Na osnovu ovih približnih procenata romske populacije koja govori romski iz tabele 10, ukupan broj Roma u Evropi penje se do 6,6 miliona ljudi. Velikodušnije procene govore o ukupnom broju evropskih Roma koji se penje do 12 miliona. Kako su Romi uvek bili, i sada su, grupa koja se teško demografski identificiše, svi brojevi su pretpostavke i više ili manje realne procene. Ono što je još veći problem jesu različite osnove za ove procene, što postaje očigledno ako poređimo podatke date za Austriju i Španiju. Cifra od 25.000 data za austrijske Rome uključuje autohtonu romsku populaciju i migrante koji su dolazili kao takozvani gastarabajteri počev od sredine šezdesetih godina. Nisu uzete u obzir skorije migracije sa Balkana i iz istočne Evrope koje su uzrokovane različitim konfliktima i lošom ekonomskom situacijom. Broj dat za Španiju uključuje samo auto-

htonu romsku populaciju, *Calé*. Isto važi za cifre date za Veliku Britaniju: uključeni su samo autohtoni *Romanichal*, a migranti iz poslednjih dece-nja i skorašnji migranti nisu uzeti u obzir. Nadalje, Portugal nije naveden u tabeli 10, iako – kao i većina zapadnoevropskih zemalja – ima romsku populaciju koja se sastoji od autohtonih grupa koje su se naselila pre više vekova, zatim Calé, članove vlaških grupa koji su dolazili počev od kasnog 19. veka, i novije migrante iz istočne Evrope i Balkana.

I pored svih problema sa ciframa, činjenica je da u Evropi postoji nekoliko miliona Roma i govornika romskog jezika.

4.2 Sociolingvistički kontekst romskog jezika

Romski je jezik koji do skoro nije postojao u pisanom obliku i koji je isključivo prenošen u usmenom obliku. Nije razvijen kodifikovan standard i, kao posledica toga, ne postoje preskriptivne norme. Ova lingvis-tička situacija odražava sociopolitičku situaciju Roma: politički, ekonom-ski i kulturno marginalizovani, etnički stigmatizovani, diskriminisani i progonjeni, Romi su jedino mogli da prežive u malim grupama, što je do-velo do geografske i društvene heterogenosti koja i danas postoji. Kao po-sledica toga, ovi narodi nisu bili u poziciji da grade velike političko-ekonomske strukture ili da steknu deo političke ili ekonomske moći. S obzirom na to da razvoj standardnih podvrsta u principu prati razvoj poli-tičkih i ekonomskih struktura moći, postaje jasno zašto romski nema ko-difikovan standard i zašto u skoroj budućnosti neće moći da razvije jedan opšteprihvaćen standard. Ovo se mora posmatrati u vezi sa statusom romskog kao neteritorijalnog jezika. Pošto Romi nisu mogli da steknu velika imanja tokom vekova i pošto su mogli da žive samo u malim gru-pama – proširene porodice ili grupe stvorene iz interesa, takozvane *kum-panias* – nije bilo šanse za razvoj većih društvenih jedinica koje su, izme-đu ostalog, osnova za samostalne društveno-ekonomske strukture. Zbog toga su Romi uvek zavisili od društveno-ekonomskih struktura većinske populacije i – kao posledica toga – romski je bio i sada je ograničen na komunikaciju unutar grupe. Ovo je imalo kao posledicu kočenje razvoja standardnog jezika i razvoja u teritorijalni jezik.

Do današnjeg dana su za većinu Roma njihove podvrste romskog reducirane na komunikaciju unutar grupe i time ograničene na određene domene. Romski pre svega funkcioniše kao jezik kojim se govori u intimnim grupama. Skoro svi govornici romskog su bi- ili multilingvalni i kori-ste jezike različitih većinskih populacija za intergrupnu komunikaciju u javnosti, a vrlo često i u neformalnim ili delimično javnim domenima. Kao posledica toga, ne postoji društvena stratifikacija u pojedinačnim

podvrstama romskog. Dominantnost u korištenju različitih većinskih jezika postaje očigledna u ovom apstrahovanom kolektivnom repertoaru:

akrolekt	VEĆINSKI JEZIK/JEZICI	Javni dijatipovi koji se koriste u javnim formalnim domenima kada razgovaramo sa vlastima, u školi, u medijima itd.
mezolekt	VEĆINSKI JEZIK/JEZICI romski	Dijatipovi društvenog makrokozma koji se koriste u delimično javnim neformalnim domenima, sa poznanicima, na poslu, itd.
bazilekt	VEĆINSKI JEZIK/JEZICI ROMSKI	Dijatipovi društvenog mikrokozma koji se koriste u privatnim neformalnim domenima - u porodici, u kontaktu sa prijateljima, itd.

dijatip = funkcionalno definisana lingvistička podvrsta

Ovaj repertoar pokazuje puni opseg funkcija kao, na primer, među nekim Kalderić grupama gde romski dominira internom komunikacijom i takođe se koristi u kontaktu sa govornicima drugih vlaških podvrsta. Mnogo češće, međutim, romski ne funkcioniše u društvenom mikrokozmu nego se jedino koristi u prisnoj komunikaciji:

akrolekt	VEĆINSKI JEZIK/JEZICI
mezolekt	VEĆINSKI JEZIK/JEZICI
bazilekt	VEĆINSKI JEZIK/JEZICI romski

Ova ograničenja u funkcionalnim dimenzijama, zajedno sa nedostatkom standarda i pisanoj jeziku, glavni su razlozi što romski ne samo da nije prestižan među većinskim stanovništvom, nego ga mnogi Romi smatraju inferiornim u poređenju sa jezikom različitih većinskih grupa.

Nizak ugled jezika, reducirani domeni, multilingvalizam i pritisak ka asimilaciji od strane većinske kulture čine romski nedominantnim jezikom čiji je "odnos sa kontaktnim jezicima uvek bio asimetričan a nikada bilateralan" (Igla, 1997: 1967). Kao rezultat toga javljaju se različiti fenomeni kontakta jezika i gubljenja jezika, od leksičkih pozajmljenica iz većinskog jezika do monolingvalizma u jeziku većine, odnosno zaboravljanja romskog ili odricanja od romskog u korist jezika većine. Na ovaj način su neke grupe Roma odustale od romskog iako, međutim, nisu izgubile svest o svom etnicitetu. Naravno, postoje i grupe čija se etnička svest izgubila u isto vreme kada se izgubio jezik.

Različiti primeri upotrebe romskog - od potpuno kompetentnih govornika do marginalne upotrebe romskog i osipanja jezika na nivo samo ostataka iz prošlosti u podvrstama različitih jezika većine, date su u tekstualnoj ilustraciji u ovom odeljku.

Završni korak dezintegracije jezika je gubitak jezika. Na ovaj način su mnoge grupe Roma izgubile jezik, a da ipak nisu izgubile svoju etničku svest. Danas neki koji žive u Rumuniji, Grčkoj i Srbiji govore rumunski kao maternji jezik, ali se i dalje osećaju kao Romi. U Mađarskoj je maternji jezik otprilike 10% Roma – takozvanih *Beaša* – rumunski, otprilike 70% govori mađarski i samo 20% romski. Naravno, postoje i grupe čija se etnička svest izgubila kada se izgubio i jezik. Dalje, postoje varijante romskog koje su iščezle sa gubitkom jezika. Uopšte uzev, gubitak jezika se može izjednačiti sa smrću jezika samo kada cela grupa govornika odustane od svoje podvrste romskog ili pretrpi gubitak jezika.

Imajući u vidu u koliko su ekstremnoj meri romske grupe, a time i romski jezik, bili pod pritiskom asimilacije, različite podvrste romskog još uvek pokazuju zapanjujuću vitalnost – pogotovo ako se uzme u obzir marginalizacija njihovih govornika. Ova vitalnost rađa nadu da će romski nastaviti da doprinosi lingvističkoj, a time i kulturnoj raznovrsnosti Evrope. Da bi se ovaj cilj postigao, apsolutno je neophodno da se njegovim govornicima konačno daju jednaka prava i tretman, koji su im poricanici vekovima.

4.3 Kodifikacija i ekspanzija

U kontekstu samoorganizovanja pojedinačnih romskih grupa romski jezik igra bitnu ulogu: samoorganizacija se u većini slučajeva odvija u skladu sa smernicama dominantne kulture i može se takođe opisati kao emancipacija putem organizovane asimilacije. Na ovaj način se preuzimaju i usvajaju kriterijumi “nacije”, “etničke grupe” i drugih sociokulturnih koncepta većinske populacije. Tokom organizovane asimilacije ideo-ologija evropskih nacionalnih država dobija na važnosti, i kao posledica toga romski jezik postaje primarni faktor identifikacije za određenu romsku grupu. Ovaj proces pokreće kodifikaciju i ekspanziju romskog jezika, a simboličke i mobilizirajuće funkcije jezika dobijaju sve više prostora.

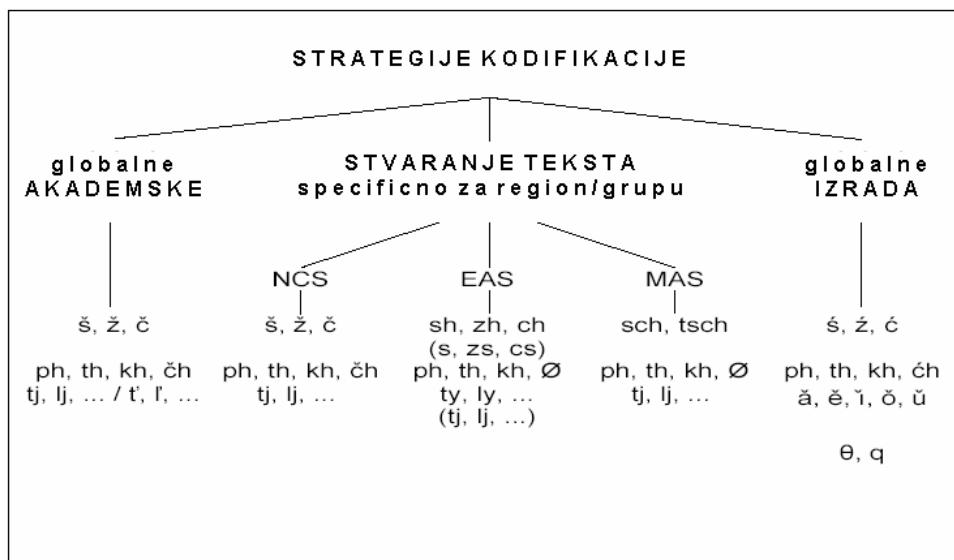
4.3.1 Kodifikacija

Kodifikaciju treba smatrati emancipacijom romskog od drugih evropskih nacionalnih jezika. Pojedinačni pokušaji kodifikacije javljaju se u sukobu regionalnih i globalnih pristupa, koji su posledica heterogenosti romskog naroda i jezika. Pristupi specifični za regije i grupe uzimaju u obzir zahteve pojedinačnih grupa govornika i stoga su primarno orijentisani

sani ka komunikativnoj osnovi, dok su globalni pristupi manje ili više politički motivisani.

Kako se nedostatak tradicije pisanog jezika smatra glavnim nedostatkom, promovisanje pisanih oblika je prvi korak u svakoj inicijativi za kodifikaciju. Prema Matrasu (1999) u ovom kontekstu postoje dva tipa globalnih pristupa kodifikaciji u poređenju sa pristupima specifičnim za regije/grupe.

Tabela 11

"Kodifikacija za potrebe akademskog dokumentovanja govora (akademska kodifikacija)" i "kodifikacija u službi unifikacije i projekata građenja jezika (izgradnja jezika)" se smatraju globalnim pristupima. S druge strane, "kodifikaciju u svrhu premeštanja usmenog u tekstove usmerene ka publici (stvaranje teksta)" određuju komunikativni aspekti na nivoima karakterističnim za grupe.

U vezi sa akademskim nivoom, poslednjih godina se razvila jedna norma: "Iako to među lingvistima romskog nikad nije postalo konvencija, izgleda da preovlađuje konsenzus oko upotrebe klinastih akcenata, kako se to radi u jugozapadnim slovenskim pismima da bi se istakli nepčani alveolarni suglasnici (š, ž, č), kao i upotreba -h da bi se ukazalo na izražitu aspiraciju bezvučnih zatvorenih suglasnika i afrikata (ph, th, kh, čh)." Obeležavanje palatalizacije sa odgođenim j ili sa akcentom je jedna od nekoliko otvorenih tačaka ove konvencije za pisani jezik.

Ovde predstavljen "Projekat za izradu jezika" klasifikovali su Đurić i Cortiade (1990) kao polilektalni, a pošto je proglašen standardom od strane Međunarodne romske unije (*International Romani Union - IRU*), opisan je kao uobičajeno romsko pismo. Jedina zajednička tačka koju ima sa akademskom konvencijom jeste obeležavanje aspiracije sa odgođenim *-h*. Za nepčane alveolare koriste se akutni akcenti umesto klinastih. Palatalizacija je obeležena takozvanim *čiriklo* (ptica) na samoglasniku. Najčešće karakteristike ovako stvorenog pisanog jezika jesu takozvani morfografi koji se koriste da bi se zadržala morfofonološka alternacija padežnih sufiksa u različitim fonološkim okruženjima. Lokativni sufiks u *mande* kao i u *tute* se piše znakom sličnim slovu teta <θ>, na primer, a dativski sufiks u *mange* i u *tuке* se piše sa <q>. Ovakva kodifikacija, koja se smatra polilektalnom ili kodifikacijom koja uključuje podvrste, pokušava da bude pravična prema romskom jeziku u pogledu strukture, ali takođe nastoji da naglasi nezavisan izgled pisanog oblika. Uzevši u obzir to da razvoj standardnih podvrsta uopšteno sledi razvoj političkih i ekonomskih struktura moći, jasno je zašto ovaj pristup kodifikaciji nije postao opšteprihvaćen standard, iako ga je IRU proglašio takvim. Pored IRU dokumenata, ovaj sistem pisanja je u upotrebi u Rumuniji gde otprilike 15.000 dece uči romski u školi. Rumunska primena ove globalne strategije pristupa je sa jedne strane rezultat centralizovanog pristupa učenju romskog koji ima Ministarstvo obrazovanja, a sa druge strane je omogućena prilično homogenom lingvističkom situacijom u Rumuniji u poređenju sa situacijom u drugim zemljama.

Pristupi specifični po grupama i orijentisani prema komunikaciji prirodno imaju veću ali regionalno ograničenu prihvaćenost, i nalaze se pod pritiskom usklađivanja sa globalnim pristupima sa jedne strane, i preuzimanja konvencija pisanog jezika većine, sa druge strane. Tu razlikujemo tri strategije:

U slučaju "beskompromisne strategije" ('*no-compromise strategy*' - NCS), prihvocene su globalne strategije za stvaranje tekstova specifičnih za regionalne grupe. Neka izdanja Kalderaš romskog koriste akademske konvencije bez ikakvog uzimanja u obzir konvencija pisanog jezika zemlje u kojoj se izdanje pojавilo (Francuska, Švedska, ...).

"Strategija pažljivog prilagođavanja" ('*elaborate adjustment strategy*' - EAS) prihvata, do neke granice, konvencije jezika većine, ali, sa druge strane ona takođe naglašava nezavisnost romskog u usvajanju globalnih konvencija. Zbog toga su izdanja na mađarskom romskom obeležena usvajanjem mađarskih konvencija, kao i upotrebom elemenata globalnih strategija: u mađarskom se palatalizacija obeležava odloženim *-y* koje je globalna ili, u ovom slučaju, međunarodna karakteristika jer je

preuzeto iz konvencije pisanog jezika na osnovu ASCII-koda; ovo pokazuje pisani oblik nepčanih alveolara. Mogući način pisanja u mađarskom prikazan je u zagradama.

Kao primer ‘umerene strategije prilagođavanja’ (*moderate adjustment strategy* - MAS) pominje se pisani Burgenland romski jezik. Obeležavanje palatalizacije i aspiracije je u korelaciji sa naučnim pristupom, jer se i u nemačkom primenjuje višeslovna a ne dijakritička konvencija. Nepčani alveolari se takođe pišu u skladu sa nemačkim sistemom: <sch, tsch>. Dihotomija zvučno-bezvučno je neutralizovana u ovoj podvrsti.

4.3.2 Ekspanzija

Kontrast između globalnih i regionalnih pristupa karakteriše i leksičku ekspanziju romskog.

Do pre nekoliko decenija romski je pre svega korišćen kao varijanta u situaciji prisnosti. Ovo ograničenje shvaćeno je kao nedostatak tek sa samoorganizacijom u skladu sa idealima većinske kulture. U isto vreme su se pojavili prvi pokušaji upotrebe romskog kao jezika u medijima, što je pothranilo potrebu za ekspanzijom u formalnim domenima. Ova ekspanzija je najočiglednija na leksičkom nivou, jer u romskom nedostaje ogroman broj tehnolektalnih termina. Nedostatak ovih leksema nije predstavlja problem u komunikaciji sve do pokušaja da se svesno promeni status romskog. Romski poseduje jaku integrativnu morfologiju koja omogućava usvajanje svake pojedinačne reči iz jezika većine i njeno morfološko integrisanje u romski. Ova prednost romskog smatra se nedostatkom u svetlu pokušaja emancipacije jezika koja kao rezultat ima ‘zahteve za čistotom jezika’.

Na početku kodifikacije su, na primer, predstavnici Burgenland Roma tražili da se svi slovenski, mađarski i nemački elementi u njihovoj varijanti romskog zamene indijskim ili u najboljem slučaju sanskritskim leksemama. Jedino je temeljna demonstracija etimološke heterogenosti drugih evropskih nacionalnih jezika mogla da neutralizuje ovaj zahtev.

Do sličnog pokušaja je došlo i tokom kodifikacije makedonske varijante romskog. U ovom slučaju su usvojeni neologizmi iz hindu jezika, što je između ostalog rezultiralo usvajanjem komando ‘naređivati’ u romskom kao pozajmljenice iz hindu jezika, jer stvarno poreklo nije bilo jasno. Ovi pokušaji da se romski očisti od evropskog vokabulara imaju za cilj da povećaju ugled romskog.

Slične namere stoje iza strategije da se lekseme koje nedostaju preuzmu iz engleskog. Ovakav postupak nalazimo u jednom časopisu koji se objavljuje u Prizrenu, na Kosovu. Ako u ovom slučaju međunarodna vrednost engleskog treba da poveća prestiž romskog, u dva gorenavedena

primera želja je bila da se isti cilj postigne korišćenjem sanskrita ili hindu koji se nekada prihvataju kao 'jezik domovine'.

Povećavanje prestiža jezika putem usvajanja leksema iz visokoprestižnih jezika primenjujući integracionu morfologiju jedna je od globalnih strategija za ekspanziju romskog. Druga strategija primenjuje derivacionu i kompozicionu morfologiju. Slede dva primera iz Kortiadeovog romskog:

Umesto da se koristi *internacionalo* 'međunarodni' koristi se reč *maškarthemutno*. Ova leksema se sastoji od *maškar* 'između' i prideva *themutno* koji je izведен iz *them* 'zemlja, država' i kao posledica toga smatramo ga pozajmljenicom. U međuvremenu je ovaj pozitivni primer ekspanzije iz sopstvenih sredstava romskog jezika počeo da se dokazuje na međunarodnom nivou – *maškarthemutne*.

S druge strane je neuspeli neologizam *xurdelin* 'obdanište, zabavište', proizveden na sličan način. Množina *xurde* kao imenica od prideva *xurdo* 'maleni', obično se koristi u značenju 'sitniš, novčići', a ponekad u značenju 'deca'. Derivacioni sufiks *-lin* pravi od voća voćke, kao na primer *phabalin* 'drvo jabuke' od *phaba* 'jabuka'. Pitanje da li se 'drvo sintiša' ili 'drvo dece' dokazalo u jeziku lako nalazi odgovor: *xurdelin* u smislu značenja koje bi moglo da ima jedino koriste, ako uopšte i koriste, zaista beskompromisni pobornici ovog projekta izrade jezika.

Strategije regionalne ekspanzije su takođe zasnovane na integracijonoj morfologiji, ali za razliku od globalnih integracionih strategija one koriste različite primarne kontaktne jezike kao leksički izvor.

Burgenland romski ne koristi internacionalizam *organizacia* 'organizacija, udruženje' nego *farajn* što je preuzeto od nemačkog 'Verein'. Za razliku od međunarodne upotrebe, 'romska organizacija' se ne kaže *romani organizacia* nego *romano farajn*. U skladu sa nemačkom dijalektalnom upotrebom za značenje 'bolnica' koristi se leksema *schpita* što je načinjeno prema 'Spital'. Umesto korišćenja lekseme *schpita*, bila bi takođe moguća upotreba pozajmljenice *nasvalengero kher* iz sadržaja romskog jezika, gde *nasvale* znači 'bolesnici' (množina) i *kher* 'kuća'.

Da li u kontekstu leksičke ekspanzije regionalna strategija dominira nad globalnom strategijom zavisi od niza činilaca. Ako je inicijator kodifikacije međunarodna organizacija, preovladaće globalna strategija. Isto važi za grupe koje su vrlo rasprostranjene po svetu. S druge strane grupe koje su bile negde naseljene duže vremena i koje su se već delimično assimilirale, generalno primenjuju regionalne strategije i većinom pozajmljuju iz primarnih kontaktnih jezika. Ova distinkcija uopšte ne predstavlja pravilo, već samo pokazuje opštu tendenciju.

4.4 Simbolizam i folklorizacija

Zahvaljujući porastu internog statusa romskog kao primarnog obeležja identiteta u procesu emancipacije javile su se i njegove simboličke funkcije. Ove nove funkcije se pre svega mogu dovesti u vezi sa simboličkim tekstovima. Ovakvi tekstovi "nemaju za cilj da povećaju adresatovo znanje da bi on nešto učinio, nego da na videlo iznesu emocionalnu identifikaciju adresata sa estetskim simbolizmom teksta u njegovom jedinstvenom spoljnom jezičkom kontekstu." (Matras, 1999: 495).

Simbolička funkcija na mikro nivou se dovodi u vezu sa pojedinačnim rečima iz romskog u tekstovima na većinskim jezicima. U ovom kontekstu treba pomenuti mnogobrojne novine i časopise na romskom, kao što su na primer tromesečnik *Romano Kipo 'Romska slika'* koji objavljuje jedno austrijsko romsko udruženje, a koji je – osim naslova – pisan isključivo na nemačkom.

Isti šablon – samo naslovi časopisa i tekstova na romskom, a ostatak teksta na jeziku većine – vidi se i kod drugih kulturnih proizvoda. Na primer, austrijski pevač i glumac Tony Wegas, koji je veoma popularan među mladim Burgenland Romima, dao je svom CD-u objavljenom 1994. godine naslov *Durada Tschal [dureder džal]* 'Guraj dalje'. Osim naslova CD-a, ove dve iste romske reči koriste se u naslovu još jedne pesme i u njenom refrenu. Funkcija ovih romskih elemenata u inače nemačkom tekstu može se pronaći samo u spoljašnjem jezičkom kontekstu. Koristeći romski, umetnik želi da izrazi solidarnost sa svojim narodom, a uz to koristi romsku kulturnu baštinu za reklamu svoga proizvoda.

Slične simboličke funkcije izražavanja solidarnosti i podizanja svesti imaju i razni izrazi dobrodošlice, uljudnosti, uvodi i čitavi govor na romskom koji se govore pred publikom koja se većinom sastoji od ljudi koji uopšte ne znaju romski. Kao po pravilu, govornici ove formule, govore, besede itd. ili ponavljaju na jeziku većine, ili ih prevodi bilingvalni učesnik događaja. Komunikativne funkcije su ispunjene ponavljanjima i prevodima na jezik većine. Funkcije ovakvog načina upotrebe romskog nalazimo u spoljnem jezičkom simboličkom kontekstu – podizanje svesti, izražavanje solidarnosti, demonstracija vrednosti govornikovog jezika i kulture, itd. – i mogu da se obeleže kao politička folklorizacija.

Drugi oblik simboličke upotrebe romskog u domenu političke folklorizacije je funkcija mobilizacije i osvećivanja; tj. "oblakovanje teksta na takav način da to demonstrira ideoološku posvećenost i političku odunost i identifikaciju." (Matras, 1999: 496).

primer 1

1994 / "standardni" romski

<i>maškarthemutne bi-raipne organizàcie ... buti vaš-e Manušikane Hakaja p-o maškar-themutno nivo ...</i>	međunarodne nevladine organizacije ... aktivnosti u polju ljudskih prava na međunarodnom nivou ...
	(Matras 1999: 497)

Tekstovi iz primera 1 su uzeti iz beležaka sa sastanka romskih predstavnika na jednoj međunarodnoj konferenciji. Funkcija mobilizacije i osvešćivanja postaje jasna upotrebom takozvanog "standarnog romskog" Međunarodne romske unije. Odluka o primeni ovog standarda je doneta u kontekstu Četvrtog romskog svetskog kongresa u aprilu 1990. u Varšavi. U godinama koje su usledile, zagovornici ove odluke su koristili konvencije definišući kriterijume za implementaciju pisanog jezika koje je postavila varšavska odluka i neologizme u internim dokumentima kao i izdanjima dostupnim javnosti, kao na primer *Rromani Uniaqoro Lil*, časopis Međunarodne romske unije koje izlazi neredovno. Korišćenjem ove konvencije pokazuje se ideoološka posvećenost, kao i političko savezništvo i identifikacija sa Međunarodnom romskom unijom. U kontekstu političke folklorizacije romskog, ova funkcija mobilizacije i osvešćivanja može biti obuhvaćena simboličkom funkcijom.

Karakteristika teksta u primeru 2 je skoro isključivo simbolička funkcija. Ovaj tekst, koji prate prevodi na nemački i srpski, napisan je za spomen-ploču u znak sećanja na četvero mladih Roma koji su poginuli u eksploziji bombe u Oberwartu u februaru 1995. Ovaj primer ilustruje kodifikaciju specifičnu za region/grupu: korišćene su nemačke konvencije za implementaciju pisanog jezika.

primer 2

1998 / Burgenland romski

<i>Adaj, ando 4. feberi 1995, schtar terne Romen murdarde.</i>	Ovde su 4. februara 1995. ubijena četiri Roma.
<i>O Erbakero Farajn Roma taj o pra-dime potschintschage pomoschin-de ada than le gondolipeske te kerel. O argondolinpe taj i buti o Reinhard Vitus Gombots kertscha.</i>	Spomenik je podiglo Romsko udruženje iz Obervarta uz finansijsku pomoć vlasti. Spomenik je osmislio i izradio R.V.G.
<i>O baro bar, savo maschkare ter-dschol, neka sikal oda murdajipe taj te le but bri- gaschna droma le Romendar te le avre tschulipendar. O schtar lole bara, save av- ral ter-dschon, hi odole, save diken upto vodschi amare schtar phralendar.</i>	Veliki kamen u sredini treba pre svega da nas podseća na ubistvo, ali i da nas podseti na teškoće u kojima žive Romi i druge manjine. Crveno kamenje koje čini spoljašnji krug čuva duše naše četvoro braće.

Ovakve bilingvalne komemorativne tekstove možemo naći u nekadašnjim koncentracionim logorima i na drugim mestima gde su Romi bili proganjani. Funkcija romskog u takvim kontekstima je skoro isključivo simbolička. Kako mnogi Romi koji posećuju ova mesta nisu naviknuti na pisani romski, informacija o događajima koji se obeležavaju je u većini slučajeva sekundarna funkcija tekstova na jeziku većine.

Drugi akrolektalni domen, sa sličnim simboličkim funkcijama romskog, jeste religija. Upotreba romskog u verskim obredima se pojačala tokom poslednjih decenija, paralelno sa samoorganizacijom i emancipacijom govornika romskog. Primer broj 3 je molitva izrečena u jednoj rimokatoličkoj misi koja se služila samo za Rome.

primer 3

1996 / Burgenland romski

Del, amen molinas tut, kaj amen Roma le avre manuschenca khetan ando mirnipe schaj dschijas.

*Amen molinas tut,
schun amenge use.*

Bože, molimo ti se da mi Romi možemo živeti zajedno u miru sa drugim narodima.

Molimo te
da uslišiš naše molitve.

Ovakva upotreba romskog u verskim obredima pokazuje integriranost Roma u određenu versku zajednicu. Simbolička funkcija je opet prevagnula nad komunikativnom. Stoga se ovakva upotreba romskog označava kao verska folklorizacija.

Na makro nivou simboličkih tekstova u verskom domenu nalaze se najviše prevodi Biblije čija tradicija datira barem iz 19. veka. Čini se očiglednim da samo mali broj onih koji imaju biblije na romskom njih koristi za pouku. Za većinu ove biblije imaju samo simboličku funkciju.

Na makro nivou simboličkih tekstova u domenu kulture nalaze se pre svega prevodi svetske literature na različite varijante romskog; između ostalog, "Ramayana" koju je na latvijski romski preveo Leksa Manuš; delovi Danteeove "Božanstvene komedije" prevedeni su na Drindari romski, Euripidova "Medeja", Šekspirov "Hamlet" i Sent-Egziperijev "Mali princ" prevedeni su na mađarske varijante romskog, itd. Takvi prevodi su imali uticaja na spoljni svet, na nerome, i pokazuju većinskoj populaciji kako je romski pogodan za dugačke složene tekstove takozvane "visoke literature". Međutim, postoje i interni efekti na same Rome: prevodi svetske književnosti dokazuju vrednost romskog i njegovu jednakost sa drugim jezicima. Posledica toga je da jača identifikacija Roma sa sopstvenim jezikom i sopstvenom kulturom. Ipak, prvenstvena namera pisca – da svojoj publici ponudi zadovoljstvo čitanja – većinom biva nadmašena simbolič-

kom funkcijom koja je u većini slučajeva prvenstvena namera prevodilača.

Pored prevoda, književna izdanja na romskom imaju većinom simboličke funkcije. Pesme, kao ova prikazana u primeru broj 4, stvorene su pre svega da bi dokazale da Romi i romski jezik mogu da koriste pesnički jezik.

primer 4Mongo Stojka (*Romano Centro* 13/1996: 18) / Lovara romski

E TERNE	Mladi
<p><i>E terne manuscha kamen pe e neve djila te khelen pe ratscha andej diskura bute schejen de dikhena.</i></p> <p><i>E ternimata schanen schi de tehara te khelen. Muken amen te trajinas i nevi luma te dikhas.</i></p> <p><i>Ame terne sam taj kamas vi romanschago te keras. I bari luma boldel pes taj vi e Rom phiren neves.</i></p>	<p>Mladi ljudi žele da plešu uz nove pesme i da flertuju u disku sa devojkama do zore.</p> <p>Mladi znaju kako da plešu sutra. Dopustite nam da živimo, da vidimo novi svet.</p> <p>Mi smo mladi i mi isto želimo da živimo na romski način. Veliki svet se i dalje okreće i Romi isto idu dalje.</p>

Kako je to slučaj i u ovom primeru, takve pesme se obično objavljaju zajedno sa prevodima na pojedine jezike većine. Isto važi za većinu zbirk bajki, pesama za pevanje i drugih priča. Ovi bilingvalni proizvodi se takođe koriste za javna čitanja i izvođenja koje pre svega služe za podmiranje etnokulturnih folklorističkih zahteva zainteresovanih članova većine, kao i manjine, samih Roma. U mnogim slučajevima su ovi događaju vezani za muzičke performanse. Muzika je još jedno kulturno polje koje doprinosi folklorizaciji romskog. Pored naslova na romskom, mnoge brošure koje prate CD-ove romske muzike imaju tekstove prevedene na jezik većine, čime se romski tekstovi reduciraju na simbolički nivo.

Mnogi od ovih bilingvalnih proizvoda kao ciljnu grupu imaju većinsko stanovništvo i pokušavaju da zadovolje folklorističke zahteve neroma zainteresovanih za romski jezik i kulturu. Ovo takođe možemo sagledati kao integraciju romske kulture u etnokulturni biznis većine. Posledica toga je da neki od ovih proizvoda doprinose konsolidaciji stereotipa i jačaju predrasude.

Ako rezimiramo funkcionalnu ekspanziju romskog u javne formalne domene, možemo doći do zaključka da ova ekspanzija služi pre svega simboličkim zahtevima i sprovodi trostruku folklorizaciju romskog: u domenu politike, u verskom kontekstu i na polju kulture.

Bibliografija

- Bakker, Peter (1997), Athematic morphology in Romani. The borrowing of a borrowing pattern, u: Matras, Yaron / Bakker, Peter / Kyuchukov, Hristo (eds.) *The Typology and Dialectology of Romani*, Amsterdam/Filadelfija: Benjamins, 1–21.
- Bakker, Peter (1999), The Northern Branch of Romani: Mixed and Non-Mixed Varieties, u: Halwachs / Menz (eds.) *Die Sprache der Roma. Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*, Klagenfurt: Drava, 172–209.
- Bakker, Peter (2001), Romani in Europe, u: G. Extra and D. Gorter (eds.) *The Other Languages of Europe*, Clevedon: Multilingual Matters, 293–313.
- Boretzky, Norbert (1992), Zum Erbwortschatz des Romani, *Zeitschrift für Phonetik Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 45, 227–251.
- Boretzky, Norbert / Igla, Birgit (1991), *Morphologische Entlehnungen in den Romani-Dialekten*, Essen (Arbeitspapier 4 des Projekts "Prinzipien des Sprachwandels").
- Boretzky, Norbert / Igla, Birgit (1994), *Wörterbuch Romani-Deutsch-Englisch für den südosteuropäischen Raum. Mit einer Grammatik der Dialektvarianten*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Djurić, Rajko / Cortiade, Marcel (1990), *Konsultacia vaš-i standardizácia e čhibaquiri. Materiali. Working paper of the Romani Union*, Varšava, Romani Union.
- Elšík, Victor / Matras, Yaron (eds.) (2000), *Grammatical Relations in Romani: The Noun Phrase*, Amsterdam/Filadelfija: Benjamins.
- Heinschink, Mozes F. (1994), E Romani Čhib – Die Sprache der Roma, u: Mozes F. Heinschink / Ursula Hemetek (eds.) *Roma – das unbekannte Volk. Schicksal und Kultur*, Beč: Böhlau, 110–128.
- Heinschink, Mozes F. (1999), Die Sprache der Roma und Sinti, u: I. Ohnheiser / M. Kienpointner / H. Kalb (eds.) *Sprachen in Europa. Sprachsituation und Sprachpolitik in europäischen Ländern*, Innsbruk: Institut für Sprachwissenschaft, 177–190.
- Igla, Birgit (1997), Romani, u: Hans Goebel / Peter H. Nelde / Starý Zdeněk / Wolfgang Wölk (eds.) *Kontaklinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. 2. Halbband*, Berlin/Njujork: de Gruyter, 1961–1971.
- Matras, Yaron (ed.) (1995), *Romani in Contact. The history, structure and sociology of a language*, Amsterdam/Filadelfija: Benjamins.

- Matras, Yaron (ed.) (1998), Deixis and deictic opposition in discourse: evidence from Romani, *Journal of Pragmatics* 29: 393–428.
- Matras, Yaron (1999), Writing Romani: The Pragmatics of Codification in a Stateless Language, *Applied Linguistics*, 20/4 (1999) 481–502.
- Matras, Yaron (2000), The structural and functional composition of Romani demonstratives, u: Elšík, Victor / Matras, Yaron (eds.) *Grammatical Relations in Romani: The Noun Phrase*, Amsterdam/Filadelfija: Benjamins, 95–122.
- Matras, Yaron (2002), *Romani: a linguistic introduction*, Kembridž/Njujork: Cambridge University Press.
- Matras, Yaron / Bakker, Peter / Kyuchukov, Hristo (eds.) (1997), *The Typology and Dialectology of Romani*, Amsterdam/Filadelfija: Benjamins.
- Miklosich, Franz (1872–1881), Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas. XII Teile, u: *Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien*.
- Miklosich, Franz (1874–1878), Beiträge zur Kenntnis der Zigeunermundarten. IV Teile, u: Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien.
- Paspati, Alexandre G. (1870), [1973] *Études sur le Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman*, Constantinople: Koroméla.
[Osnabrück: Biblio]
- Pott, August Friedrich (1845), [1964] *Die Zigeuner in Europa und Asien. Ethnographisch-linguistische Untersuchung, vornehmlich ihrer Herkunft und Sprache nach gedruckten und ungedruckten Quellen. Zweiter Teil: Einleitung über Gaunersprachen, Wörterbuch und Sprachproben*, Halle: Edition Heinemann. [Leipzig: Edition Leipzig]
- Ruch, Martin (1986), *Zur Wissenschaftsgeschichte der deutschsprachigen "Zigeunerforschung" von den Anfängen bis 1900*, Freiburg i. Br. (phil. Diss.).
- Rüdiger, Johann Christian Christoph (1782), [1990] *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien*. [Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1782. Mit einer Einleitung von Harald Haarmann, Hamburg: Buske]
- Sampson, John (1926), [1968] *The Dialect of the Gypsies of Wales. Being the Older Form of British Romani Preserved in the Speech of the Clan of Abram Wood*, Oxford: Clarendon Press.
- Turner, Ralph L. (1926), The Position of Romani in Indo-Aryan, *Journal of the Gypsy Lore Society 3rd Ser. Vol. 5/4*, 145–188.

Od inicijative do prvih predavanja

Univerzitetu u Novom Sadu

ACIMSI: Asocijacija centara za interdisciplinarnе i multidisciplinarnе

studije i razvojna istraživanja za potrebe privrede

Novi Sad, Dositejev trg 3

Inicijativa

za pokretanje **Škole romoloških studija** na Univerzitetu u Novom Sadu

Romska nacionalna zajednica ima mogućnost da obrazuje učenike na romskom jeziku; romski mediji emituju emisije na maternjem jeziku; razni domeni administracije osećaju nedostatak stručnjaka (naročito za pitanja prevoda sa i na romski jezik). Za sada ne postoje romološke studije u zemlji na kojima bi se sticala visokoškolska diploma za nabrojane poslove, ali se u Ženskim studijama u Novom Sadu (od 1998) provodi takav program.

Postoje mogućnosti kojima se do romoloških studija može doći na Univerzitetu u Novom Sadu.

Prvi korak bi predstavljala **Škola romologiških studija**, kao eksperimentalni jednosemestralni kurs koji bi pohađali romski i neromski studenti Univerziteta u Novom Sadu, kako bi sticali neohodno dodatno znanje iz romoloških studija, uz ono koje dobijaju na svojim matičnim fakultetima (pravnici, filolozi, ekonomisti, itd.).

Za ovu **Školu** postoji interesovanje među romskim studentima i studentkinjama upisanim na Univerzitet u Novom Sadu (ukupno 45 iz romske nacionalne grupe), ali i među romskim i neromskim studentima drugih univerziteta u zemlji.

Nastavni kadar je, takođe, obezbeđen iz inostranstva i iz redova domaćih profesora koji se bave romskom književnošću, kulturom, istorijom i jezikom.

Obraćamo se ACIMSI Univerzitetu u Novom Sadu da u zimskom semestru školske 2004-2005. godine odobri održavanje eksperimentalog jednosemestralnog kursa pod nazivom **Škola romoloških studija** (videti priložen predlog programa i plana rada), tokom kojega bi se detaljnije formulisali oblici rada, oformio nastavni kadar i detaljnije profilisali oblici koristi koje učesnici kursa mogu imati.

Inicijativu pokreće:

dr Svenka Savić, koordinatorka Ženskih studija; redovna profesorka Psiholingvistike i članica Komisije za jezik i kulturu Roma SANU
Novi Sad, 5.07.2004.

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

Пријављено 08.07.2004.			
Одр. јел.	Број	Руководи	Нападност
04-34/96			

Univerzitetu u Novom Sadu
Trg Dositeja Obradovića 5
21 000 Novi Sad

ACIMSI: Asocijacija centara za interdisciplinare i multidisciplinare studije
Univerzitetski centar za rodne studije

izvod iz Zapisnika

Stručno veće ACIMSI *Univerzetskog centra za rodne studije* Univerziteta u Novom Sadu na svojoj sednici održanoj 07.07.2004. godine razmatralo je predlog osnivanja *Škole romologije: jezik, književnost, istorija i kultura Roma* u okviru Centra.

Stručno veće se saglasilo da pokrene inicijativu za eksperimentalni kurs pod nazivom *Škola romologije: jezik, književnost, istorija i kultura Roma* na Univerzitetu u Novom Sadu u zimskom semestru 2004-2005. školske godine i zadužuje prof. dr Svenku Savić da sačini predlog plana i programa Nastavno-naučnom veću Univerziteta.

Za realizaciju osnivanja *Škole romologije: jezik, književnost, istorija i kultura Roma* Centar će se obratiti za finansijska sredstva donatorima u zemlji.

Zapisnik vodila:
Veronika Mitro
Veronika Mitro

Novi Sad, 07.07. 2004.

Univerzitet u Novom Sadu
ACIMSI
Centar za rodne studije
21000 Novi Sad
Trg Dositeja Obradovića 5

PREDLOG

Škola romologije: jezik, književnost, istoriju i kulturu Roma
Novi Sad, zimski semestar školske 2004-2005. godine

Oblik nastave: interdisciplinarni jednosemestralni kurs za sturčno obrazovanje u obliku 4 modula.

Nastavni jezik: srpski i romski.

Uslovi za upis: studenti i studentkinje Univerziteta u Novom Sadu, lica sa završenom srednjom školom, višim i visokim obrazovanjem i druga zainteresovana lica upisana na osnovu odluke Stručnog veća.

Način provere znanja: pisani seminarski rad i njegova prezentacija na časovima tokom trajanja kursa; usmena provera znanja na kraju kursa.

Romska nacionalna zajednica ima mogućnost da obrazuje decu na romskom i srpskom jeziku u okviru redovne školske nastave (videti dokumente Ministarstva prosvete i sporta Republike Srbije, 2003; 2004). Do sada je objavljena na srpskom, romskom i drugim jezicima bogata literatura o romskom jeziku, kulturi, istoriji i književnosti. Međutim, nigde se u našoj zemlji sistematski ne pripremaju kadrovi sa visokoškolskim interdisciplinarnim programima kojima bi se obrazovali nastavnici za nastavu na romskom jeziku i intelektualna elita ove nacionalne grupe za poslove druge vrste (novinari, lektori, prevodioци...).

Cilj kursa je upoznavanje polaznika Škole sa jezikom, književnošću, istorijom i kulturom Roma kod nas, s vođenjem računa o situaciji na Balkanu i širem evropskom prostoru.

Sadržaj: 1. Osnovne osobine strukture i upotrebe romskog jezika: dijalektska specifičnost na prostoru Srbije i Crne Gore (gurbetski, arlijski, rumunski); procesi standardizacije s uporednom perspektivom sa osobinama standardizacije romskog jezika u drugim regionima i prostorima izvan Srbije i Crne Gore.

2. Osnovne karakteristike usmene (poezija, proza, zagonetke...) i autorske književnosti u domenu poezije, proze, romana, dramske literature, u prevodu na srpski jezik.

3. Glavni tokovi istorijskog prisustva romske populacije na prostorima naše zemlje i Balkana, s fokusom na periodu od 18. do 21. veka, uz vodenje računa o istorijskim tokovima kroz koje prolaze drugi narodi sa kojima Romi žive u regionu.

4. Osobine tradicionalne romske kulture u odnosu na kulturu u regionu u kojem Romi danas žive kod nas, s fokusom na raslojavanju tradicionalne kulture u zavisnosti od drugih faktora (istorijski, društveni, politički, rodni...).

Nastava se odvija u obliku 4 modula iz navedenih oblasti, a u obliku predavanja, seminara, radionica, individualnih konsultacija, uključujući i terenski istraživački rad.

Upis u Školu ne podrazumeva prethodno znanje iz navedenih oblasti.

Polaznici koji uspešno savladaju anstavni program Univerzitet izdaje uverenje (javnu ispravu) o savrlandanom programu stručnog obrazovanja.

Nastavni kadar: Prvi kurs predviđen je u školskoj 2004-2005. godini i izvode ga gostujući profesori iz zemlje i inostranstva.

Literatura: (Videti priloženi spisak, a na početku nastave biće pripremljen izbor (reading) iz četiri navedene oblasti. Nastava obuhvata pretraživanja u domenu literature o Romima u domaćim časopisima i drugim, studentima dostupnim izvorima.

N. Sad, 5.7.2004.

OPIS PROJEKTA

Škola romologije: jezik, književnost, istorija i kultura Roma

Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad, 1. juli - 31. decembar 2004. godine

Uvod

U 2005. godini *Dekadom Roma* želi se fokusirati svetska javnost na akutno pitanje jedne, ne tako male, grupe ljudi na planeti koja je, gotovo u svim delovima sveta, diskriminisana na više načina. Zamisao je da tokom deset godina intenzivnog rada na svetskom nivou, ova grupa ljudi izmeni svoj status u pravcu bolje prihvaćenosti u društvu, lakšeg uključivanja u druge zajednice sa kojima duže ostvaruje suživot i doprinose izgradnji drušva u kojem žive. Obimna literatura koja nam je dostupna o Romima samo delimično odražava prirodu svih teškoća sa kojima se ova grupa ljudi suočava danas u raznim delovima sveta, a zajednička je crta Roma svuda u svetu da nisu jednako vrednovani kao druge grupe. Budući da je kontekst u kojem žive presudan za urgentnost rešavanja nekih problema, samo naizgled se može činiti neupućenima da romska populacija u raznim delovima sveta ima različite, specifične probleme u kontekstu življenja u svom okruženju. (Kod nas je danas, na primer, presudno pitanje viza, za razliku od Roma državljana Evropske zajednice, ali je zajedničko svima da je kontrola njihovih pasoša detaljnija od kontrole drugih građana sveta). Najčešće su problemi akumulirani, kao što je slučaj u našoj zemlji: siromaštvo, nezaposlenost, neobrazovanost, ukupna nesigurnost u životnom okruženju, ali prednost pripada slabom obrazovanju.

U Srbiji i Vojvodini postoje brojna istraživanja o Romima, mada bi se mogla staviti načelna opaska da su većina pilot istraživanja, ona kojima se neko pitanje samo otvara, ili promoviše. Nedostaju sistematska, kontinuirana, od romske i većinske zajednice, afirmativno prihvaćena, istraživanja koja bi pomogla da se problemi romske zajednice na adekvatan način rešavaju brzo i efikasno (videti priloženu literaturu). Nadalje, većinu istraživanja do sada obavljali su neromski istraživači i stručnjaci jer nije postojao način da se Romi i Romkinje sistematski obrazuju za naučni, stručni i visokoškolski obrazovni rad kod nas.

U Ženskim studijama u Novom Sadu tokom poslednjih šest godina u kontinuitetu se obrazuju Romkinje za obrazovni, istraživački i aktivistički rad sa članovima svoje etničke i nacionalne grupe. Deo toga znanja sada je moguće reprezentovati i u institucionalnom obliku na Univerzitetu u Novom Sadu, gde ne postoji nikakva organizaciona forma (lektorat, katedra, odsek) u okviru koje bi se mogao sistematski i temeljno obrazovati kadar za naučna istraživanja romskog jezika, kulture, istorije i literature.

Cilj

Cilj projekta je da se preko eksperimentalnog kursa (u zimskom semestru školske 2004-2005) afirmiše potreba i mogućnost uvođenja romologije kao nastavno-naučne discipline na Univerzitet u Novom Sadu. Izvođenjem kursa se obezbeđuje:

- senzibilizacija *akademske sredine* za ovu vrstu potrebe,
- okuplja i formira *nastavnički kadar*,
- animira i okuplja *studentska populacija*,
- definišu mogućnosti obrazovanja mladog istraživačkog kadra za *naučni pristup* romologiju kod nas.

Dinamika i mesto realizacije projekta

Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad tokom zimskog semestra školske 2004-2005. godine ostvaruje interdisciplinarni jednosemestralni kurs (32 časa) za stručno obrazovanje, ostvaren u obliku:

- a. 4 modula,
- b. praktičnog rada studenata u malim grupama na istraživačkim projektima sa mentorima,
- c. individualni rad na izradi samostalnog završnog rada,
- d. organizovanja tribina na Univerzitetu i u lokalnoj zajednici.

Sadržaj 4 modula:

1. Osnovne osobine strukture i upotrebe romskog jezika: dijalekatska specifičnost na prostoru Srbije i Crne Gore (gurbetski, arlijski, rumunski); procesi standardizacije s uporednom perspektivom sa osobinama standardizacije romskog jezika u drugim regionima i prostorima izvan Srbije i Crne Gore.

2. Osnovne karakteristike usmene (poezija, proza, zagonetke..) i autorske književnosti u domenu poezije, proze, romana, dramske literature, u prevodu na srpski jezik.

3. Glavni tokovi istorijskog prisustva romske populacije na prostorima naše zemlje i Balkana, s fokusom na periodu od 18. do 21. veka, uz vođenje računa o istorijskim tokovima kroz koje prolaze drugi narodi sa kojima Romi žive u regionu.

4. Osobine tradicionalne romske kulture u odnosu na kulturu u regionu u kojem Romi danas žive kod nas, s fokusom na raslojavanju tradicionalne kulture u zavisnosti od drugih faktora (istorijski, društveni, politički, rodni...).

Ukratko, metod rada na projektu sažima obrazovni rad (predavanja, radionice, seminari u obliku 4 modula), istraživački (grupe

od 5 studenata pod mentorskim rukovodstvom, uz asistenciju studenta ili studentkinje i aktivistički - popularisanje romoloških pitanja o kojem se u projektu radi. Između modula teče rad studenata na samostalno osmišljenim projektima, koji se odnose na sadržaj četiri navedena modula i istovremeno se o tome obaveštava šira javnost (preko medija), pre svega univerzitetska. Tokom ovako intenzivnog, dobro sinhronizovanog rada moguće je ustanoviti potrebu u (ne)znanju svakog pojedinačnog studenta i studentkinje i prilagoditi obrazovni proces individualnim potrebama.

Novina je u ovom pristupu što se studenti sabiraju na aktivnu i intenzivnu nastavu u toku modula (tri dana), rade na istraživačkim projektima u periodu između modula, pod rukovodstvom mentora i asistenta studenta-kinje iz upisane grupe studenata i istovremeno ospozobljavaju za aktivistički rad. Asisteni su veza između grupe (ne više od 5 studenata) i mentora. Studenti takođe uče kako da sačine predlog projekta, da ga evaluiraju da okupe saradnike u timski rad, ali i što su osobine univerziteta kao obrazovne institucije, s jedne strane, i, s druge strane, kako se u tim institucijama ostvaruje akademski diskurs tokom usmenog izlaganja kao neophodan instrument snalaženja u institucijama.

Ukratko, metod bi trebalo da afirmiše sve dobre strane izgrađivanja moderne elite intelektualaca Roma i Romkinja koji bi preuzele inicijativu i akciju u istraživanju i obrazovanju svojih za svoje u budućnosti. U tom smislu vidimo ne samo cilj nego i produkt ovog kursa. Ukoliko se pokaže svrshishodnim, ovaj model rada bi mogao biti nastavljen uz istovremenu pripremu formalnosti za otvaranje lektorata za romski jezik na Univerzitetu u Novom Sadu. To podrazumeva da se na kraju kursa odaberu barem 2 studenta/studentkinje koji bi mogli nastaviti studije u nekom od centara romologije u svetu po principu stipendija, i vratiti se u našu sredinu kao obrazovani istraživači. Otuda je ovaj kurs uvodni kako po predaji znanja tako i po snimanju situacije na terenu, gde su potencijalni kadrovi medju romskim i neromskim studentima u našoj zemlji.

Nastavni jezik: srpski i romski.

Uslovi za upis: studenti i studentkinje Univerziteta u Novom Sadu, lica sa završenom srednjom školom, višim i visokim obrazovanjem i druga zainteresovana lica upisana na osnovu odluke Stručnog veća.

Način provere znanja: pisani seminarski rad i njegova prezentacija na časovima tokom trajanja kursa; usmena provera znanja na kraju kursa.

Metoda rada na projektu, tj kursu, javan je u tom smislu što se oglašavaju aktivnosti na oglasnim tablama univerziteta i u medijima (naročito stranih predavača).

Hronološki pregled aktivnosti na projektu u 2004.

Juni: (pripremni period) Predlog Nastavno naučnom veću Univerziteta u Novom Sadu da odobri održavanje kursa (Svenka Savić)

Juli: Odbrana predloga na sednici Nastavno naučnog veća Univerziteta i dobijanje saglasnosti (prilog pismeni tekst)

Avgust: Pisanje detaljnog programa za ceo kurs, pregovaranje sa osobama iz nastavničkog tima i dostavljanje osnovnog teksta Fondu (S. Savić).

Septembar: Modifikovana verzija predloga projekta Fondu; raspisivanje konkursa za upis, vođenje intervjuja sa svakim kandidatom, formiranje grupe i nastavničkog tima, odabiranje potrebne literature za studente u dovoljnom broju primeraka i sačinjavanje osnovnog reading materijala za svakog učesnika/učesnicu za svaki modul, formiranje evaluacionog lista i ostalih dokumenata nastave.

Oktobar: početak rada Škole -modul o jeziku, formiranje studentskih projekata i grupa sa mentorima

Novembar: Modul o kulturi i nastavak poslova iz prethodnih meseci

Decembar: Moduli o istoriji i literaturi, evaluacija, javna prezentacija rezultata, pisanje izvestaja.

Evaluacija

Evaluacija se odvija na nekoliko nivoa; nakon svake aktivnosti (predavanje, seminar, radionica) studenti procenjuju učinak na osnovu evaluacionog upitnika; evaluacija o stepenima senzibilizacije celog univerzetskog regiona za pitanja Roma (ankete po kampusu sa studentima, nastavnicima i administrativnim osobljem zaposlenim na Univerzitetu), ali najviše evaluaciji doprinosi uspeh i učinak samih studenata na kraju Škole kada dobijaju sertifikate.

Zašto je potrebno da projekat bude realizovan u ovom trenutku?

U više navrata je konstatovano da je neophodno obezbediti uslove za formiranje romologije u našoj zemlji, ali do sada nije nigde osmišljen adekvatan program za ozbiljnu realizaciju takve potrebe. Na Univerzitetu u Novom Sadu postoji ekipa koja se duže vremena bavi istraživanjima romskog jezika i kulture, sem toga, dovoljno je osmišljen rad sa romskim studentima u poslednjih nekoliko godina u Novom Sadu, Beogradu, Nišu,

da u ovom trenutku ta građanska inicijativa dobije institucionalni oblik. Za godinu, ili dve, ova Škola bi trebalo da preraste u Lektorat za romologiju ili, eventualno, Katedru za romologiju na Univerzitetu u Novom Sadu, za šta postoji naklonost Rektorata.

Samoodrživost Škole

U ovom trenutku Škola se održava uz donatorsku pomoć, što bi trebalo da potraje još godinu dana. Za njeno održavanje su zainteresovani i centri za romologiju u svetu. U budućnosti bi ovi centri mogli postojati kao lanac istih u Evropi i obezbeđivati samoodrživost. Drugo, realnije rešenje jeste da postanu opisani kursevi integralni deo univerzitetske nastave u zemlji i na drugim univerzitetima. Za tu stepenicu potrebno je da bar jedan nastavnik sa nastavničkim zvanjem bude oformljen i zaposlen na Univerzitetu, ili na nekom od postojećih fakulteta Univerziteta.

Ko su korisnici (posredni i neposredni) rezultata projekta?

Prema preliminarnoj reklami za Školu, u ovogodišnjoj grupi studenata biće osobe koje su već zaposlene na mestima na kojima se traži i znanje vezano za Rome u Vojvodni i Srbiji: nastavnici romskog jezika, aktivisti, studenti drugih studijskih grupa (pravnici, lekari...) kojima će znanje stečeno u Školi o romskoj kulturi, istoriji i jeziku pomoći na radnom mestu.

Predlog podnosi:

prof. dr Svenka Savić

N. Sad, 20. avgust 2004.
Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Универзитет у Новом Саду
Трг Доситеја Обрадовића 5
21000 Нови Сад
Србија и Црна Гора

University of Novi Sad
Trg Dositeja Obradovića 5
21000 Novi Sad
Serbia and Montenegro

Tel. +381 (0)21 4350-622 • Fax: +381 (0)21 450-418 • E-mail: rektorat@uns.ns.ac.yu • http://www.uns.ac.yu

DODATAK 1

Број: 04-29/340
7. јула 2005. године

ИЗВОД ИЗ ЗАПИСНИКА

о раду Наставно-научног већа Универзитета у Новом Саду на 14. седници одржаној 6. јула 2005. године, са почетком у 11,00 часова у сали за седнице Ректората Универзитета у Новом Саду.

9.
ДОНОШЕЊЕ ОДЛУКЕ О ОРГАНИЗОВАЊУ ДРУГЕ ШКОЛЕ РОМОЛОГИЈЕ НА
УНИВЕРЗИТЕТУ У НОВОМ САДУ И РАЗМАТРАЊЕ ИНИЦИЈАТИВЕ ЗА
ОРГАНИЗОВАЊЕ МЕЂУНАРОДНОГ ОКРУГЛОГ СТОЛА
“ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНЕ РОМОЛОШКЕ СТУДИЈЕ И ПИТАЊЕ
СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ РОМСКОГ ЈЕЗИКА”

Након уводне речи проф. др Радмила Маринковић-Недучин, председник Већа и разматрања иницијативе за организовање друге Школе ромологије на Универзитету у Новом Саду коју је поднела проф. др Свенка Савић, координаторка Центра за родне студије, једногласно је донета

ОДЛУКА

о организовању друге Школе ромологије у зимском семестру школске 2005/2006 године на Универзитету у Новом Саду.

***

Универзитет у Новом Саду подржава иницијативу да се одржи Међународни округли сто на којем би разговарали истраживачи о могућем моделу интердисциплинарних ромолошких студија, с једне стране и о питањима стандардизације ромског језика у нашем окружењу, с друге стране (за финансијска средства за ову манифестију потребна је пронађи донатора).

ПРЕДСЕДНИК ВЕЋА
Проф. др Радмила Маринковић-Недучин

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ПРИЈЕДЛОГ 08.07.2004.			
Одр.јен	Број	Рукопис	Издање
04	34/96		

Univerzitetu u Novom Sadu
Trg Dositeja Obradovića 5
21 000 Novi Sad

ACIMSI: Asocijacija centara za interdisciplinarnе i multidisciplinarnе studije
Univerzitetski centar za rodne studije

izvod iz Zapisnika

Stručno veće ACIMSI *Univerzitetskog centra za rodne studije* Univerziteta u Novom Sadu na svojoj sednici održanoj 07.07.2004. godine razmatralo je predlog osnivanja Škole romologije: *jezik, književnost, istorija i kultura Roma* u okviru Centra.

Stručno veće se saglasilo da pokrene inicijativu za eksperimentalni kurs pod nazivom Škola romologije: *jezik, književnost, istorija i kultura Roma* na Univerzitetu u Novom Sadu u zimskom semstru 2004-2005. školske godine i zadužuje prof. dr Svenku Savić da sačini predlog plana i programa Nastavno-naučnom veću Univerziteta.

Za realizaciju osnivanja Škole romologije: *jezik, književnost, istorija i kultura Roma* Centar će se obratiti za finansijska sredstva donatorima u zemlji.

Zapisnik vodila:

Veronika Mitro

Veronika Mitro

Novi Sad, 07.07. 2004.

Универзитет у Новом Саду
Трг Доситеја Обрадовића 5
21000 Нови Сад
Србија и Црна Гора

University of Novi Sad
Trg Dositeja Obradovića 5
21000 Novi Sad
Serbia and Montenegro

Tel. +381 (0)21 350-622 • Fax: +381 (0)21 450-418 • E-mail: rektorat@uns.ns.ac.yu • <http://www.ns.ac.yu>

Број: 04-29/18
23.07.2004.

На основу члана 19. став 2. Закона о Универзитету ("Сл. Гласник РС" број 21/2002) и члана 80. став 1. тачка 6. Стагута Универзитета у Новом Саду, Наставно-научно веће Универзитета у Новом Саду на седници одржаној 19. јула 2004. године доноси:

ОДЛУКУ

Школа Ромологије: језик, књижевност, историја и култура Рома, у трајању од једног семестра, одржаће се у зимском семестру школске 2004/2005. године, по Програму који је саставни део овог Записника.

Образложење:

Након уводне речи проф. др Фуаде Станковић, председника Већа и образложења проф. др Радмиле Маринковић-Недучин, проректора, разматрано је мишљење Стручног већа АЦИМСИ Универзитетског центра за родне студије које је иницирало одржавање Школе. Након дискусије донета је одлука као у диспозитиву Одлуке.

UNIVERZITET U NOVOM SADU
ACIMSI – CENTAR ZA RODNE STUDIJE
ŽENSKE STUDIJE I ISTRAŽIVANJA, NOVI SAD

KONKURS
ZA UPIS U
II ŠKOLU ROMOLOGIJE:
jezik, književnost, istorija i kultura
Roma
zimski semestar školske 2005-2006.

Škola romologije je jednosemestralni visokoškolski eksperimentalni obrazovni program.

Cilj Škole je da polaznicima i polaznicama pruži **uvod u nauku o Romima (romologiju)**: o njihovom jeziku, književnosti, istoriji, kulturi, kako bi se u univerzitetskoj sredini afirmisala ova naučna interdisciplina i stvorila potreba za njenu institucionalizovanje.

Program se odvija tokom 6 meseci u obliku 4 modula: jezik, književnost, istorija, kultura
(sa po 8 časova svaki): 01.10.2005 - 31.01.2006.

PRAVO UPISA IMAJU OSOBE SA ZAVRŠENOM SREDNjom ŠKOLOM.
KONKURS JE OTVOREN DO 22. SEPTEMBRA 2005.

NAČIN PRIJAVLJIVANJA:

ISPUNJENU UPISNICU I KRATKU BIOGRAFIJU, UZ MOTIVACIONO PISMO,
POSLATI NA ADRESU:

Ženske studije i istraživanja, Kralja Aleksandra 8, 21000 Novi Sad
ili

e-mail: dicens@eunet.yu

Prijavni list se može preuzeti na adresi www.dicens.org.yu
ili lično u prostorijama Ženskih studija i istraživanja.

SVA OBAVEŠTENJA NA TELEFON: 021 6614-697 OD 09.00 – 18.00 SATI

Ralizaciju II ŠKOLE ROMOLOGIJE pomogao Fond za otvoreno društvo, Beograd

Univerzitet u Novom Sadu
ACIMSI Centar za rodne studije

ŠKOLA ROMOLOGIJE
jezik, književnost, istorija, kultura Roma

(septembar 2004. - januar 2005.)

Pozivamo Vas na otvaranje

Škole romologije

u četvrtak 30. septembra 2004. godine u 15 časova

na Filozofskom fakultetu, Zorana Đindjića 4 (ranije Stevana Musića), Novi Sad

Tom prilikom će se predstaviti :

1. *Zbornik radova istraživanja studenata Roma* (2004), Centra za interaktivnu pedagogiju (Beograd), koji su priredili: Dragoljub Đorđević, Milica Čebić, Svenka Savić sa grupom romskih studenata, uz finansijsku pomoć Fonda za otvoreno društvo.
(govore priredivači)
2. Eksperimentalni programan Škole, nastavnički tim i studenti.
govore

prof. dr Svenka Savić, koordinatorka Škole Romologije

prof. dr Marija Kleut, dekanka Filozofskog fakulteta u Novom Sadu
Jadranka Jelinčić, direktorka Fonda za otvoreno društvo, Beograd

nastavnički tim

Istorija: dr Rajko Đurić, romolog, Beograd;

prof. dr Aleksandra Mitrović, sociolog, Društvo za unapređenje romskih naselja, Beograd

Kultura: prof. dr Dragoljub Đorđević, sociolog, Fakultet tehničkih nauka, Niš
Zoran Mulić, kompozitor, Akademija umetnosti, Novi Sad

Književnost: dr Ljiljana Pešikan Ljuštanović, docentkinja na Odseku
za srpsku i opštu književnost, Filozofski fakultet, Novi Sad

Zakuska uz druženje studenta i nastavnika.

za organizatore:

prof. dr Svenka Savić

Novi Sad, 23.09.2004.

Prvi pokušaj i iskustvo

Универзитет у Новом Саду
Трг Доситеја Обрадовића 5
21000 Нови Сад
Србија и Црна Гора

University of Novi Sad
Trg Dositeja Obradovića 5
21000 Novi Sad
Serbia and Montenegro

Tel. +381 21 350-622 * Fax: +381 21 450-418 * E-mail:rektorat@uns.ns.ac.yu * [http:// www.ns.ac.yu](http://www.ns.ac.yu)

ACIMSI – Univerzitetski centar za rodne studije

Škola romologije 1: jezik, književnost, istorija i kultura,

(Novi Sad, 31.9.2004 – 31.1.2005)

PROGRAMSKI IZVEŠTAJ

Koordinira: prof. dr Svenka Savić

Asistentski poslovi: Veronika Mitro

Realizacija u saradnji sa institucijom: Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Dekada Roma: 2005-2015.

Romologija je interdisciplinarna naučna oblast koja se bavi pitanjima u vezi sa životom i poreklom Roma u svetu: jezik, obrazovanje, kultura, književnost, istorija, demografija... Na univerzitetima u svetu romologija je nova disciplina koja još uvek nije dobila poseban institucionalni okvir (npr. instituti, lektorati, odseci itd). Zemlje koje nas okružuju, u kojima, kao i kod nas, žive velike romske zajednice, pokušale su u poslednjoj dekadi da romologiji obezbede mesto u okviru visokoškolskih institucija (u Pečju, u Budimpešti, zatim u Bukureštu). Za sada organizovana nastava postoji u Pragu, a u svetu samo u ovikru drugih odseka (Odsek za opštu lingvistiku u Mančesteru ili Gracu itd.). Da bi jedna naučna interdisciplina osvojila svoj prostor, potrebna je vidljiva institucionalna organizacija (nastavni programi na dodiplomskom i postdiplomskom stupnju, časopisi, udruženja, skupovi, lektorati ili odseci itd.).

Cilj održavanja Škole romologije na Univerzitetu u Novom Sadu u 2004 – 2005. godini bio je da se uvodom u romologiju studenti zainteresuju za ovu disciplinu, s jedne strane, a sa druge, da se u univerzitetskoj sredini afirmiše ova interdisciplina koja danas ne postoji u univerzitetskim programima (mada po svojoj aktuelnosti nadmašuje

mnoge druge, izučavane u kontinuitetu). Škola je organizovana akcija, prva u nizu akcija kojima će se tokom deset godina afirmisati romske zajednice u našem orkuženju, pre svega s ciljem stvaranja romske intelektualne elite.

U okviru Univerziteta u Novom Sadu postoji Centar za interdisciplinarne studije, a u okviru njeg i Centar za rodne studije (od oktobra 2003) koji je pokrenuo inicijativu za održavanje Škole romologije kao jednosemestralnog eksperimentalnog programa (videti dokumente u prilogu).

Na sednici održanoj 7.7.2004. Savet Centra prihvatio je inicijativu i ovlastio prof. dr Svenku Savić da sačini plan i program, što je ujedno značilo i početak obeležavanja Dekade Roma (2005-2015) na Univerzitetu u Novom Sadu. Savet je uputio predlog Nastavno-naučnom veću Univerziteta u Novom Sadu, koje je (na sednici od 17.7.2004) prihvatio plan i program za jednosemestralnu nastavu sa 32 časa, za koordinatorku Škole postavilo je prof. dr Svenku Savić, a za asistentkinju Veroniku Mitro). Istovremeno je odlučeno da po završetku toga kursa, prema normama rada Univerziteta, studenti dobijaju uverenja o stručnoj spremi.

Septembra 2004. objavljen je konkurs za upis u Školu, a jedini kriterijum je bila završena srednja škola. Prijavilo se ukupno 48 studenata i studentkinja romske i neromske populacije sa cele teritorije Vojvodine i iz nekih mesta Srbije. Pokazalo se da je interesovanje bilo mimo očekivanja (procena je bila da će se upisati 10 studenata). Brojnost studenata romske i neromske pripadnosti, različitih obrazovnih profila, uzrasta i interesovanja, zahtevali su dobru programsku organizaciju i mnogo više sati rada nego što je predviđeno.

Program se odvijao u okviru četiri modula: jezik, književnost, istorija i kultura, svaki sa po 6 časova i 4 istraživačka projekta (ukupno 54 časa). Predviđeno je da studenti stiču praktično istraživačko znanje iz onih oblasti o kojima su učili tokom nastavnog procesa: jezik Roma, usmena književnost Roma, demografija Roma u Vojvodini, romske nevladine organizacije na tlu Vojvodine.

Plan i program (priložen u dodatku) ostvarivali su profesori sa univerziteta u zemlji (iz Novog Sada, Beograda, Niša) i inostranstva (Grac), koji se već duže bave i romskom problematikom. Težište je bilo na afirmaciji profesora sa Univerziteta u Novom Sadu, kako bi se pokazalo da postoje potencijalni nastavni kadrovi u našoj akademskoj zajednici za budući organizovan rad. Zadatak Škole je bio da takve profesore okupi i učini vidljivim u akademskom okruženju: dr Dragoljub Đorđević, dr Rajko Đurić, dr Aleksandra Mitrović, dr Miloš Marjanović,

dr Ljiljana Pešikan Ljuštanović, dr Vera Vasic, Tatjana Perić, a sa Univerziteta u Gracu dr Dieter Halwachs (videti tabelu sa podacima nastavnika).

Organizaciona šema rada sa studentima bila je moderna, u skladu sa reformom univerziteta. Pravo upisa imali su studenti romske i neromske zajednice koji su završili srednju školu (poželjno je bilo da su upisani na neki od fakulteta Univerziteta u Novom Sadu). Od ukupno 48 upisanih, sve stepene provere znanja prošlo je 36 studenata i studentkinja.

Za uspešno završavanje Škole kriteriji su bili (videti priložene dokumente u dodatu):

- više od polovine dolazaka na časove (ukupno je bilo 9 susreta od po 6 sati u jednom danu);
- učešće u istraživačkoj grupi kojom rukovodi mentor-ka (za jezik S. Savić, za demografiju M. Marjanović, za usmenu romsku književnost Lj. Pešikan Ljuštanović, za rad romskih NVO u Vojvodini V. Mitro);
- pisanje kratkog eseja (seminarskog rada) kao rezultat rada svake istraživačke grupe, koji je predstavljen javno, pred svim studentima Škole;
- rezultati na pismenom (test) zadatku (videti prilog).

Tokom trajanja Škole, studenti su dobili na poklon knjige (Zbornik radova studenata Roma; Rromnja, prevod knjige Romkinje na romski jezik), zatim nekoliko brojeva romskog časopisa THEM i romskog ženskog časopisa Rromnjaki zor (Snaga žena), zatim u proseku 100 stranica raznog fotokopiranog materijala. Svi koji su dobili uverenje o završenoj Školi (36), dobili su na poklon knjigu koju je priredio Alija Krasnići, Bože pretvori me u mrava (darodavac Fond za otvoreno društvo) ili knjigu Pusti ventil (darodavac Ženske studije i istraživanja). U štampi je publikacija Škola romologije – jedno iskustvo (ur. Svenka Savić i Veronika Mitro, Futura publikacije) u kojoj je dokumentovano predstavljen rad Škole od inicijative za osnivanje do dodele uverenja.

Evaluacija rada Škole od strane studenata (pismena, anonimna) pokazuje da je velika većina studenata pozitivno ocenila rad Škole i slaže se da bi Škola trebalo da preraste u stalni institucionalni oblik na Univerzitetu, na primer kao Institut za romologiju (videti evaluaciju u prilogu). Pokazuje se da su neki studenti procenili rad nekih profesora diskriminatorskim, što je znak da u našoj akademskoj atmosferi treba nešto menjati u odnosu na Rome i romsko pitanje. Izneto je mišljenje da je najbolje da romološka pitanja istražuju sami Romi, a da bi se kadar

formirao potreban je institucionalni univerzitetski visokoškolski program.

Evaluacija Škole od strane profesora pokazala je da su profesori oduševljeni romskim studentima, posebno njihovim poznavanjem sopstvene jezičke u književne tradicije i da u tom pogledu poredstavljaju dobre kadrove za budući razvoj romologije u Pokrajini.

Evaluacija šire sredine je izuzetno povoljna. Svaki modul i pojedinačna predavanja u okviru njega bila su javno oglašavana u medijima, zatim na fakultetima Univerziteta, kao i u javnim glasilima. Taj deo javnosti je zadovoljan onim što je bila osnovna ideja: da se pitanja romologije afirmišu na Univerzitetu u Novom Sadu i u široj javnosti. Romski program TV Novi Sad i časopis THEM izveštavali su redovno sa svih predavanja, a Radio 021 i Radio Novi Sad izveštavali su i o pojedinim segmentima rada Škole.

U tom pogledu je ovaj eksperimentalni univerzitetski program dobar primer kako se uspešno može povezati nastavni rad i mediji. Snimljen je i jedan propagandni televizijski program koji je emitovan širom SCG.

Ono gde je postignut manji efekat rada Škole jeste senzibilizacija univerzitetske elite za romska pitanja. Nije se dogodilo da su profesori sa drugih odseka Filozofskog fakulteta prisustvovali predavanjima, ili nekim akcijama za vreme održavanja Škole, ali su pojedini studenti pokazivali interesovanje za te aktivnosti.

Predlozi za dalji rad:

1. Organizovati međunarodnu konferenciju na kojoj bi se prodiskutovali rezultati rada Škole u svetu drugih institucionalnih primera romologije u svetu.
2. Talentovanim studentima pronaći stipendije da se školuju u centrima za romologiju u inostranstvu.
3. Organizovati još nekoliko škola romologije kao jednosemestralne kurseve na Univerzitetu u Novom Sadu, kojima bi se ospozobljavali mladi Romi (i neromi) za stručni rad.
4. Uvesti Romologiju kao disciplinu na postdiplomske studije ACIMSI Centra.
5. U toku Dekade Roma otvoriti najpre Lektorat, a zatim Odsek za romologiju na Univerzitetu u Novom Sadu.

Predložene etape rada moraju pratiti i druge aktivnosti, kao što su:

- štampanje knjiga namenjenih nastavnom procesu;
- organizovanje naučnih skupova;

- organizovanje izložbi i drugih manifestacija kojima se afirmiše pozitivan stav šire društvene zajednice prema Romima kao nacionalnoj grupi i prema njihovom obrazovanju na visokoškolskom nivou.

Izveštaj podnosi:

Prof. dr Svenka Savić, predsednica Stručnog veća
N. Sad 31.1.2005.

Dodaci:

1. Kratke biografije nastavničkog i organizacionog tima
2. Tabela upisanih studenata
3. Prisustvovanje studenata predavanjima
4. Biografije studenata koji su dobili uverenja
5. Uverenje o završenoj Školi romologije
6. Ostvareni program rada
7. Izveštaji o radu istraživačkih grupa
8. Primer studentskog rada: Romeo Mihajlović 'Usmeno stvaralaštvo Roma'
9. Ispitna pitanja
10. Evaluacija
11. Novinski članci o Školi romologije

Univerzitet u Novom Sadu
ACIMSI – Univerzitetski centar za rodne studije i Ženske studije i istraživanja
Kurs: Škola romologije: jezik, književnost, istorija i kultura Roma
rukovodi: prof. dr Svenka Savić
asistira: Veronika Mitro

PLAN I PROGRAM u zimskom semestru školse 2004-2005. godine

Ukupno 32 nastavna časa

Oblici nastave: 4 modula, svaki 8 časova (predavanja (P), seminari (S), tribine (T))

Oblici seminara: istraživački rad koji podrazumeva individualne konsultacije i terenski rad uz saradnju sa mentorom

2004.	Sept. oktobar			novembar			decembar			januar 2005.		
	P	S	T	P	S	T	P	S	T	P	S	T
Otvaranje Skole 2												
Modul 1: istorija	5	1	2									
Modul2: kultura				4	3	1						
--Modul 3: jezik				4	3	1						
Modul 4: književnost							2	1	2	1		

Sadržaji modula:

1. Glavni tokovi istorijskog prisustva romske populacije na prostorima naše zemlje i Balkana, s fokusom na periodu od 18. do 21. veka, uz vođenje računa o istorijskim tokovima kroz koje prolaze drugi narodi sa kojima Romi žive u regionu.
2. Osobine tradicionalne romske kulture u odnosu na kulturu u regionu u kojem Romi danas žive kod nas, s fokusom na raslojavanju tradicionalne kulture u zavisnosti od drugih faktora (istorijski, društveni, politički, rodni...).
individualnih konsultacija, uključujući i terenski istraživački rad.
3. Osnovne osobine strukture i upotrebe romskog jezika: dijalekatska specifičnost na prostoru Srbije i Crne Gore (gurbetski, arlijski, arumunski); procesi standardizacije s uporednom perspektivom sa osobinama standardizacije romskog jezika u drugim regionima i prostorima izvan Srbije i Crne Gore.

4. Osnovne karakteristike usmene (poezija, proza, zagonetke..) i autorske književnosti u domenu poezije, proze, romana, dramske literature, u prevodu na srpski jezik.

Upis u **Školu** ne podrazumeva prethodno znanje romskih i neromskih studenata iz navedenih oblasti.

Polaznici koji uspešno savladaju nastavni program i napisu seminarски rad Univerzitet izdaje uverenje (javnu ispravu) o savladanom programu stručnog obrazovanja

Novi Sad, juli 2004.

Univerzitet u Novom Sadu

Škola romologije: jezik, književnost, kulturu i istoriju

Dodatak 1 - Nastavnički i organizacioni tim

Đagoljub Đorđević (1954, Donji Komren), redovni profesor Sociologije na Fakultetu tehničkih nauka u Nišu. Napisao je knjige (u koautorstvu) Romi na raskršću, Sociologija romskog identiteta, Romas & Others – Others & Romas.

Rajko Đurić (1947, Malo Orašje, kod Beograda), diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu i doktorirao na Katedri za sociologiju sa tezom O kulturi Cigana (Roma) u Jugoslaviji. Autor je nekoliko knjiga pesama, zatim umotvorina (Zagonetke i mitovi Roma), zatim više radova i eseja o Romima. Novinar, predavač iz različitih domena romologije na mnogobrojnim školama i skupovima.

Dieter W. Halwachs (1954), profesor engelskog jezika na Odseku za opštu lingvistiku Univerziteta u Gracu. Rukovodi projektom o leksici u romskim varijetetima romskog jezika. Napisao je brojne naučne radove o sociolingvističkim osobenostima romskog jezika u različitim državama, kao i o karakteristikama brojnih varijeteta romskog jezika (np. Die Sprache der Roma, Drava Verlag, Klagenfurt, 1999).

Miloš Marjanović (1949, Mala Kamenica), diplomirao na Katedri za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, gde je magistirao (1980), a doktorirao na Odseku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Sada je redovni profesor Sociologije na Pravnom fakultetu u Novom Sadu.

Veronika Mitro (1965, Novi Sad), diplomirala na Odseku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, upisana na postdiplomske studije u Centru za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu. Napisala sa saradnicama više radova iz domena prava romske populacije, posebno Romkinja: Nevidljive – ljudska prava Romkinja u Vojvodini, Spremni za brak: da ili ne?, Devica da ili ne.

Aleksandra Mitrović (1942, Beograd), diplomirala na Odseku za etnologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, magistrirala na Univerzitetu u Viskonsinu (SAD), a doktorirala na Univerzitetu u Ljubljani na Odseku za sociologiju Filozofskog fakulteta. Najznačajnije knjige: Na dnu, Romi na ivici siromaštva; Romi u Srbiji.

Tatjana Perić (1970, Tuzla), magistar u oblasti teorije i prakse ljudskih prava na Univerzitetu Essex u Velikoj Britaniji. Od 1998. do 2003. radila je kao istraživačica i koordinatorka monitora za Evropski centar za romska prava iz Budimpešte. Autorka je niza članaka i izveštaja o ljudskim pravima Roma u jugoistočnoj Evropi.

Ljiljana Pešikan Ljuštanović (1954, Feketić), docentkinja na Odseku za srpsku i opštu književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Bavi se istraživanjem usmene književnosti, doktorska teza: Zmaj Despot Vuk – mit, istorija, pesma. Objavila oko 70 radova iz domena južnoslovenskog i balanskog književnog folklora.

Svenka Savić (1940, Gospodinci), redovna profesorka Psiholingvistike na Odseku za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Objavila je više radova o jeziku romske zajednice, obrazovanju Roma, a sa saradnicama knjigu *Romkinje* (objavljenu na srpskom 2001, engleskom 2003, romskom 2004).

Vera Vasić (1948, Novi Sad), redovna profesorka Standardnog srpskog jezika na Odseku za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Bavi se različitim pitanjima standardizacije srpskog jezika, uključujući i pitanja pravopisa. Objavila je veći broj članaka, posebno knjige: *Diskurs malih oglasa, Pusti ventil i dr.*

Dodatak 2 - Lista upisanih studenata/kinja

	Prezime i ime	Fakultet	Telefon	Adresa	E-mail
1	Ksenija Aleksandrović	Viša škola za vaspitače, apsolventkinja	021/401-350 063/425 999	Bul. S. Jovanovića 48, N. Sad	
2	Marija Aleksandrović	Filozofski fakultet, N. Sad Srpska književnost i jezik, apsolventkinja	063/85 01 543 063/375 668	Šajkaška 22, 21230 Žabalj	marija.aleksandroovic@care.org.yu
3	Sava Aleksandrović	Ekonomski fakultet	021/506-371 063/537-364	Istarska 45, Novi Sad	sasa.aleksandrovic@yahoo.com
4	Smiljka Avramov	Viša škola za vaspitače	021/521-325 063/7011351	Dr Đorđa Jovanovića 32/2 Zrenjanin	
5	Velimir Balog	SSS – elektro smer	419-053 064/124 2410	Otokara Keršančanija 22, Novi Sad	
6	Ana Bogdan	Viša škola za vaspitače (ostalo 7 ispita)	021/311-075 063/821 3079	Veselinma Masleša 120, st. 48, Novi Sad	
7	Aleksandra Breščanski	Filozofski fakultet, istorija	022/444-844 449-568	Jana Husa 3, Novi Sad	
8	Slavica Denić	Filozofski fakultet, filozofija, apsolventkinja	021/511-461 064/176-3837	Pasterova 8, Novi Sad	
9	Igor Dimić	Pravni fakultet, II godina	021/414-065 064/112 4628	Barska 10a, Novi Sad	ruza.dimic@neobee.net
10	Lazar Dimić	SSS - auto limar	063/732 1616	Nikanaora Gruijčića 13, Novi Sad	
11	Tomislav Dimić	Srednja muzička škola	064/23222341	Valentina Vodnika 8, Novi Sad	toni_ns@yahoo.com
12	Stanka Dimitrov	Medicinski fakultet, IV godina	021/888-380 021/466-588 064/161 5521	Branka Bajića 40, Kovilj V. Masleša 132, N. Sad slati na > Cara Dušana 31, N. Sad	stankad@ptt.yu ire@eunet.yu nadadimovic@yahoo.com
13	Nada Dimović	Viša škola za vaspitače apsolventkinja, PMF, II god.	024/561-151 063/8073595	Batinska 70, Subotica	
14	Vladimir Dobrički	Filozofski fakultet, sociologija, apsolventkinja	021/618-517 064/349 3930	Ilije Ognjanovića 28, Novi Sad	
15	Dunja Draginčić	Filozofski fakultet, psihologija (apsolventkinja, 5 ispita)	021/398-692 063/8765289	Bul. Slobodana Jovanovića 48, Novi Sad	quince1@softline.net
16	Ištván Farkaš	Učiteljski fakultet (apsolvent)	064/330 562	Liparska 13, Novi Sad	slam1236@yahoo.co.in
17	Jasmina Gračanin	SSS - frizerka	064/3308 254	Čairskog 19, Valjevo	

	Prezime i ime	Fakultet	Telefon	Adresa	E-mail
18	Stevan Jankov	PMF – fizika (apsolvent / 2 ispita)	021/716-103 064/148 2670	Dr Mladena Stojanovića 18, Rumenka	yanks@eunet.yu
19	Smilja Janković	diplomirani hemičar	064/346 3676	Kamenička 16, Novi Sad	smilia21@yahoo.com
2	Aleksandar O Jovanović	Viša škola za vaspitače, II godina	064/117 0438	Futoški put 36a stan 16, N. Sad	multisarma@yahoo.com
21	Dorde Jovanović	Viša škola za vaspitače II god.	064/32222463	Futoški put 36a stan 16, Novi Sad	dzoniyu@yahoo.com
2	Jelena Jovanović 2	Pravni fakultet, I godina	022/313-121	Masaričeva 35, Stara Pazova	zelko973@ptt.yu
2	Maja Jovanović	Pravni fakultet, I godina	025/872-130 064/2521213	Svetozara Miletića 38, 25254 Deronje	so.ralemb@neobee.net
3	Natalija Jovanović	Srednja saobraćajna škola	064/1920 803	Ilije Vučetića 5, Novi Sad	
4	Rajko Jovanović	SSS - farmaceut student III godine Teknološkog fakulteta	025/742-267 posao 063/556 463	Svetozara Miletića 38, 25254 Deronje	so.ralemb@neobee.net
5	Tanja Jovanović	Medicinski fakultet, IV god.	021/764-821 063/893 2388	Despota Stefana 5a, Novi Sad	
6	Željko Jovanović	Trgovačka škola	022/313-121 064/300 2678	Masaričeva 35, Stara Pazova	zelko973@ptt.yu
7	Sofija Krajnović 2	Filozofski fakultet - pedagogija	064/3101563	Bul. oslobođenja 1/3, Novi Sad	
8	Goran Lakatuš 9	Viša škola za vaspitače, I godina	023/817-086 021/29 175 radio 064/25 38 548	Petra Drapšina 66, Aleksandrovo	goran_lakatus@yahoo.co.uk
3	Claudia O Lichnofsky	Fakultet političkih nauaka u Berlinu	021/450-978 064/2711 894	Bul. Cara Lazara 5/15, Novi Sad	postanclaudia@web.de
31	Miloš Marinković	FTN, apsolvent	014/236-167 064/147 8557	Makarska 3, 14000 Vajjevo	milos_marinko@ptt.yu
3	Duško Medić	Gimnazija PMF, II godina	063/476 921	Jerneja Kopitara 40 c, Novi Sad	dusko_medic@hotmail.com
2	Romeo Mihailović	Viša poslovna škola	063/840 4990	Jovana Ducića 13, Šid	romeomihailovic@hotmail.com
3	Jelica Mišković	Viša škola za vaspitače	063/830 1366	Otokara Keršovanija 17, Novi Sad	
4					

	Prezime i ime	Fakultet	Telefon	Adresa	E-mail
3	Veronika Mitro	Filozofski fakultet - psiholog, magistarske Rodne studije	021/416-633 064/153 5510	Velebitska 5, Novi Sad	y.mitro@eunet.yu
5	Aleksandar Nikolić	Filozofski fakultet, Srpska književnost i jezik, apsolvent	021/883-694	Jovana Grossa 56, Sremski Karlovci	
3	Aleksandra Nikolić	Srednja tekušilna	021/768-854 064/142 31 52	Kiš Erneca 13, Novi Sad	
7	Ivan Nikolić	IV stepen ugostiteljske škole	021/505-472	Heroja Pinkija 68, Novi Sad	certain@neobee.net
8	Kosana Nikolić		021/505-472 064/245 8240	Heroja Pinkija 68, Novi Sad	certain@neobee.net
3	Ružica Nikolić	Ekonomski fakultet, Subotica	024/36-589 064/200 3283	Skerličeva 35, 24000 Subotica	ruskaniolic@yahoo.com
9	Stevan Nikolić	Gimnazija	024/553-267 024/36-589 064/121 86 78	Skerličeva 35, 24000 Subotica	stevannikolic@yahoo.com
4	Biljana Orlović	Filozofski fakultet, dipl. pedagog	4774180 4774181 021/717-264	OŠ Dositij Obradović Filipa Filipovića 3, Novi Sad M. Savić 74, Stepanovićevo	
2	Siniša Petrović	srednja građevinska 'Jovan Vučanović'	889-742 839-166 064/152 6135	Druška Vickova 9, Kovilj Nikole Pašića 24, Đurđevo	
4	Bojana Panić	Viša poslovna, II godina	898-539 064/2165123	Partizanska 26, Begeč	
4	Tatjana Perić	Filozofski fakultet – engleski jezik (apsolventkinja)	063/588 213	Žarka Žrenjanina 5a, 22327	tatiana@eunet.yu
4	Marija Petković	Filozofski fakultet, francuski jezik i knjiž. (apsolvent)	022/506-744 063/716 2448	Branka Radičevića 2a, Maradić	
6	Ljiljana Šipka	Viša vaspitačka škola	493-378	Radomira Raše Radujkova 18	zssipka@infosky.net
7	Sanja Tadić	Učiteljski fakultet	025/774 907	M. Radakovića 108, 25260 Apatin	sanjat23@yahoo.co.uk
8					

Dodatak 3 - Prisustvovanje upisanih studenata /kinja na pojedinim modulima

	Prezime i ime	30.9. 2004	30.10. 2004	13.11. 2004	20.11. 2004	27.11. 2004	11.12. 2004	18.12. 2004	14.01. 2005	21.1. 2005
1	Ksenija Aleksandrović	+	+	+	-	-	+	+	+	+
2	Marija Aleksandrović	+	+	+	-	+	+	+	+	+
3	Sava Aleksandrović	+	+	+	+	+	+	+	+	+
4	Smiljka Avramov	+	+	+	+	+	+	+	+	+
5	Velimir Balog	+	+	+	-	+	+	+	+	+
6	Ana Bogđan	+	+	+	+	+	+	+	+	+
7	Aleksandra Breščanski	+	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Slavica Denić	+	+	+	-	-	+	-	+	+
9	Igor Dimić	+	+	+	+	+	+	+	+	+
10	Lazar Dimić	+	+	-	+	+	+	+	+	+
11	Tomislav Dimić	+	+	+	-	-	-	-	+	+
12	Stanka Dimitrov	+	+	+	-	-	-	-	+	+
13	Nada Dimović	+	-	-	-	-	-	-	-	-
14	Vladimir Dobrički	+	-	-	-	-	-	-	+	+
15	Dunja Draginčić	+	+	+	+	+	-	+	+	+
16	Ištrvan Farkaš	+	+	+	-	+	+	+	+	+
17	Jasmina Gračanin	-	+	-	+	+	-	+	+	+
18	Stevan Jankov	+	-	-	-	-	-	-	-	-
19	Smilja Janković	+	+	+	+	+	+	+	-	-
20	Aleksandar Jovanović	-	+	+	+	+	+	+	+	+
21	Dorđe Jovanović	+	+	-	+	+	-	+	+	+
22	Jelena Jovanović	+	+	-	-	+	+	+	+	+
23	Maja Jovanović	+	+	-	-	-	-	-	+	+
24	Natalija Jovanović	-	+	+	+	+	-	+	+	+
25	Rajko Jovanović	+	+	+	-	+	-	-	+	+
26	Tanja Jovanović	+	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Željko Jovanović	-	+	-	+	+	-	+	+	+
28	Sofija Krahnović	-	-	+	+	+	+	+	-	-
29	Goran Lakatnjić	-	+	-	-	-	+	+	+	+

30	Claudia Lichnofsky	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
31	Miloš Marinčović	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
32	Duško Medić	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+
33	Romeo Mihajlović	+	+	+	-	+	+	+	-	-	-	-
34	Jelica Mišković	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+
35	Veronika Mitro	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
36	Aleksandar Nikolić	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37	Aleksandra Nikolić	+	+	-	-	+	+	+	-	-	-	-
38	Ivan Nikolić	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
39	Kosana Nikolić	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+
40	Ruzica Nikolić	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	Stevan Nikolić	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
42	Biljana Orlović	+	+	+	-	+	+	+	-	-	-	-
43	Siniša Petrović	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
44	Bojana Panić	+	+	-	+	-	+	+	+	+	+	+
45	Tatjana Perić	-	+	-	+	-	-	+	+	+	+	+
46	Marija Petković	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+
47	Ljiljana Šipka	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
48	Sanja Tadić	-	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-

Prisustvo osoba koje nisu upisane u Školu romologije na pojedinim modulima

DODATAK 4: SPISAK UPISANIH STUDENATA/KINJA

	Prezime i ime	završena škola	telefon	adresa	e-mail
1	Andđelković, Dragana	Odsek za srpski jezik, Filozofski fakultet, apsolventkinja	445-157 064/2616 563	Jovana Cvijića 6, N. Sad	strazilovo2000@ptt.yu
2	Čanak, Marijana	Odsek za srpsku književnost, Filozofski fakultet, apsolventkinja	064/ 1903 -103	Bulevar despota Stefana 5a	marijana_canak@yahoo.com
3	Černik, Enike	Učiteljski fakultet, Sombor	024/711-277 064/2822 626	R. Končara 100, 24300 B. Topola	ilmra@eunet.yu
4	Dimić, Milana	Srednja mašinska škola (IV stepen)	064/2037 131	Vojvođanska 10, 21230 Žabali	
5	Fan, Đorđe	Srednja ekonomска (II stepen)	865-110	Zadružna 6, Šajkaš	
6	Grbić, Milana	Učiteljski fakultet	063/8666 929	K. Dejanović 20, Novi Sad	latinlagrbic@yahoo.com
7	Jovanović, Jelena	SSS kočarska tehničarka	063/7669 949	Studentski dom Cesarec, Damila Kiša 29, N. Sad	
8	Kalanjoš, Zoran	Srednja tehnička škola (III stepen)	025/807-917 064/1983 913	B. Miškovića 2, B. Monoštior	zkalanjos@so-sombor.com
9	Kazinci, Boris	koleđ koleđ	613-301	Balzalkova 1/46, N. Sad	
10	Knežević, Božidar	Hemijiska škola - pekar	864-209 064/282 4291	I.L. Ribara 25, Šajkaš	
11	Knežević, Ljubomir	Srednja mašinska škola (IV stepen)	064/2303 204	Kružna 30, Novi Sad	
12	Knežević, Ranka	Jednogodišnja srednja škola - frizerka	063/1909 397 506-943	Kružna 30, Novi Sad	
13	Kovač, Piroška	SSS gimnazija, apsolventkinja VPS	063 819 8264	Miloša Obilića br. 8, 25600 Subotica	koviyu@eunet.yu
14	Mladenov, Marija	studentkinja Univerziteta <i>Megatrend</i>	063/ 7765 -165	Gandijeva 83, Novi Beograd	mirijam@eunet.yu marijam75@yahoo.com
15	Nenadić, Marija	Karlovačka gimnazija	435-060 063/8118 992	Reljkovićeva 67, 21131 Petrovaradin	masha_nenadic@yahoo.com

16	Petrović, Ivan	Srednja poljoprivredna (IV stepen)	025/807-863 064/1334 491	Pionirska 48, B. Monoštior	rumunka@ravangrad.net
17	Savić, Žarko	Politehnička akademija, Beogradска пословна средња техничка школа	011/844 - 0743 063/ 8426 -691	Dačka 6, Surčin	
18	Sili, Zorica	Srednja ekonomска - biotehničar	866-163 064/3000 580	S. Marinkovića 112, Sajkaš	
19	Simeunović, Marina	Srednja ekonomска (IV stepen)	547-561 064/3138 565	Studentski dom Cesarec, Danila Kiša 29, N. Sad	
20	Sinanji, Adi	Viša pedagoška Srednja mašinska škola (IV stepen)	0250-24721	Vojvode Mišića 93, 23300 Kikinda	sinanjadi@yahoo.com aleksandar_stojkov@yahoo.com
21	Stojkov, Aleksandar	Akademija likovnih umetnosti, mag. studije ACIMSI	0230/27-804 064/2806 203	Almaška 5, Novi Sad	
22	Tainović, Zoran	Srednja mašinska, Pravni fakultet	551 – 993 064/ 3467- 2222	Matoševa 34, Sremski Karlovci	
23	Trišić, Dragan	Vazduhoplovna vojna akademija	883 - 060	Pariske komune 48, N. Sad	
24	Vidicki, Miroslav	studentkinja Više pedagoške škole	445-441 064/2700 397	Trg Marije Trandafil br. 8	amarilis@eunet.yu
25	Žečirović, Radmila		063/ 552 - 342		

DODATAK 5: PRISUSTVOVANJE UPISANIH STUDENATA/KINJA NA POJEDINIM MODULIMA

Dodatak 7: LISTA PREDAVAČA/ICA i ORGANIZATORA/KI

	Prezime i ime	Telefon (kuća)	Telefon (posao)	Mobitel	E-mail	Adresa
1	Rajko Đurić	011/596 083	011/3373570 Politika	064/831 70 90	hapsody@eunet.yu	
2	Dragoljub Đorđević	018/580-866.	018/524-916		brkab@bankerinter.net	
3	Dieter Halwachs		+43/316/380 2426		dieter.halwachs@uni-graz.at	Institut für Sprachwissenschaft Merangasse 70 / A-8010 Graz
4	Mirjana Jocić	021/455-564	021/559-626	063/834 73 94	miraj@ns.sbb.co.yu	Resavska 4, Novi Sad
5	Miloš Marijanović	021/364-243	021/350 377	064 207/604	marmil@pf.ns.ac.yu	Balzakova 47/50, Novi Sad
6	Veronika Mitro	021/416-633	021/614 697	064 153 55 10	v.mitro@eunet.yu	Velebitska 5, Novi Sad
7	Aleksandra Mitrović			064/655289	srbamit@eunet.yu	Obiličev venac 3a, Beograd
8	Zoran Mulić	021/552-048	422-176 Đure Jakšića 6433-740 na Tvrdavi	064 349 4505		Kosovska 21 a, Novi Sad
9	Ljiljana Pešikan Ljuštanović	021/499-549		063/8993357	joli@ptt.yu	Momčila Tapavice 14, Novi Sad
10	Dragan Ristić	011/602-461		064/177 4693	dristic_99@yahoo.com	Aleksinačkih 39/20 rudara 11070 Novi Beograd
11	Svenka Savić	021/397-469	021/614-697	063 8112412	svenka@eunet.yu	Bul. Vojvode Stepe 107, N. Sad

DODATAK 15 - Prisutvo osoba koje nisu polaznici Škole romologije 2 na pojedinim modulima

	Prezime i ime	22.09. 2005.	08.10. 2005.	22.10. 2005.	05.11. 2005.	19.11. 2005.	26.11. 2005.	02.12. 2005.	17.12.. 2005.	14.01. 2006
54	Stefanović Danica	-	-	-	-	-	-	+	-	-
55	Stepanov Strahinja	+	-	-	-	-	-	-	-	-
56	Sabanović Danijela	-	-	-	-	-	-	+	-	-
57	Trifunović Nataša	+	-	-	-	-	-	-	-	-
58	Uričkalo Vanja	+	-	-	-	-	-	-	-	-
59	Vasić Vera	+	-	-	-	-	-	-	-	-
60	Vlašavljev Daliborka	-	-	-	-	-	-	-	-	-
61	Vojnović Mijljan	-	-	-	-	-	-	+	-	-
62	Vukelić Đuro	-	-	-	-	-	-	+	-	-
63	Žigmanov Tomislav	-	-	-	-	-	-	+	-	-

Univerzitet u Novom Sadu
Škola romologije 1: istorija, kultura, jezik i književnost
Koordinatorka: prof. dr Svenka Savić
zimski semestar školske 2004/2005.

Dodatak 4 – Biografije diplomiranih studenata/kinja Škole romologije 1

1. Ksenija Aleksandrović (21.3.1983, Novi Sad), apsolventkinja Više škole za obrazovanje vaspitača u Novom Sadu. Zaposlena kao učiteljica romskog jezika u Ekumenskoj humanitarnoj organizaciji u romskom naselju Bangladeš u Novom Sadu. Poznaje dobro romski i engleski jezik.

Adresa: Bulevar Slobodana Jovanovića 48, 21000 Novi Sad

2. Marija Aleksandrović (3.9.1972, Novi Sad), diplomirala na Odseku za srpski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu i na Ženskim studijama u Novom Sadu; zaposlena u Care International (Beograd). Govori romski, engleski i pasivno poznaje ruski jezik. Kompjuterski je pismena (Word i Excel). Pohađala je veći broj seminara i treninga vezanih za romsku zajednicu i rodnu ravnopravnost.

Adresa: Šajkaška 22, 21230 Žabalj

3. Sava Aleksandrović (9.10.2004, Novi Sad), diplomiрао на Ekonomskom fakultetu u Subotici. Nezaposlen. Jedan je od osnivača i sadašnji predsednik romske nevladine organizacije Phralipe i Novosadske romske mreže. Govori romski jezik i pasivno poznaje engleski. Zna da radi na računaru. Pohađao seminare u organizaciji Građanskih inicijativa.

Adresa: Ilirska 45, 21000 Novi Sad

4. Smiljka Avramov (22.7.1962, Zrenjanin), završila Višu školu za obrazovanje vaspitača u Kikindi. Zaposlena kao vaspitačica u predškolskoj ustanovi u Zrenjaninu – vrtić 'Bambi'. Ne govori strane jezike. Pomalo zna da radi na računaru.

Adresa: Dr Đorđa Jovanovića 32/2, 23000 Zrenjanin

5. Velimir Balog (15.12.1958, Novi Sad), završio trogodišnju srednju elektrotehničku školu «Mihajlo Pupin» u Novom Sadu. Radio je u Elektrovojvodini 10 godina. Ratni vojni invalid, sada je nezaposlen. Govori dobro rumunski jezik i manje dobro romski. Pasivno poznanje ruski i engleski jezik. Pomalo zna da radi na računaru. Pohađao je kurseve i seminare u organizaciji Ekumenske humanitarne organizacije.

Adresa: Otokara Keršovanija 22, 21000 Novi Sad

6. Ana Bogdan (8.4.1981, Bogojevo), završila Srednju tekstilnu školu u Somboru. Apsolventkinja na Višoj školi za obrazovanje vaspitača u Novom Sadu. Govori rumunski jezik i pasivno zna engleski jezik. Kompjuterski je pismena.

Adresa: Veselina Masleše 120, st. 48, 21000 Novi Sad

7. Slavica Denić (24.8.1977, Niš), diplomirala na Odseku za filozofiju na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Zna ruski jezik.

Adresa: Pasterova 8, 21000 Novi Sad

8. Igor Dimić (28.01.1981, Novi Sad), student II godine Pravnog fakulteta (opšti smer) u Novom Sadu. Govori romski i rumunski jezik i dobro vlada engleskim jezikom. Angažovan je na poslovima korektora u časopisu THEM. Radi na računaru u programima Word i Corel. Pohađao je seminare za obuku romskih nastavnika za rad u realizaciji fakultativne nastave «Romski jezik».

Adresa: Barska 10/A, 21000 Novi Sad

9. Lazar Dimić (4.6.1956, Mošorin), završio Srednju metaloprerađivačku školu u Novom Sadu. Neko vreme je bio zaposlen u «Autokaroseriji», a sada je nezaposlen. Predsednik je Udruženja Roma «Veliki Rit». Od jezika sredine govori romski, slovački i rusinski, a od stranih, ruski jezik. Pohađao edukcije o pisanju projekata i za liderstvo.

Adresa: Nikanora Črujića 13, 21000 Novi Sad

10. Tomislav Dimić (26.8.1977, Novi Sad), završio Srednju muzičku školu u Novom Sadu. Bio je zaposlen u Operi SNP-a, a sada radi u orkestru RTNS. Govori romski i mađarski i poznaje pasivno engleski i nemački jezik. Na računaru radi u programima Excel i Word.

Adresa: Valentina Vodnika 8, 21000 Novi Sad

11. Stanka Dimitrov (30.7.1978, Novi Sad), studentkinja Medicinskog fakultetu (IV godina) u Novom Sadu. Od jezika sredine govori romski jezik i pasivno zna slovački, a od stranih zna engleski i ruski jezik. Radi na računaru u programima Word, Excel, Power Point, Internet Explorer. Radi u Ekumenskoj humanitarnoj organizaciji u romskom resursnom centru. Takođe drži dopunsку nastavu sa romskom decem u osnovnoj školi Dositej Obradović u Novom Sadu. Pohađala je kurseve u vezi sa obrazovanjem romske dece: «Romsko dete i škola», Kompenzatori program, Razlozi neuspeha romske dece u školi.

Adresa: Veselina Masleše 132, 21000 Novi Sad

12. Dunja Draginčić (10.10.1973, Novi Sad), apsolventkinja na Odseku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (ostalo pet ispita). Bila je zaposlena kao sekretarica u TV Novi Sad (2001-2003). Trenutno nezaposlena. Dobro zna engleski, nemački, italijanski i japanski jezik. Odlično vlada radom na računaru u programima Word, Excell, Internet Explorer. Pohađala je Letnju školu multikulturalnosti u Bačkom Petrovcu, kurseve psihoterapije – psihodrama, asertivna terapija, art terapija i transakciona analiza i seminar iz konflikt menadžmenta.

Adresa: Bul. Slobodana Jovanovića, 48, 21000 Novi Sad

13. Ištvan Farkaš (22.3.1962, Sombor), završio srednji stupanj Pedagoške akademije 'Žarko Zrenjanin' u Somboru i upisan na viši stepen iste škole koja je sada prerasla u Učiteljski fakultet. Završio je Novosadsku novinarsku školu. Nezaposlen je ali radi kao slobodan novinar. Lider je romske nevladine organizacije Rani bašno. Od jezika sredine odlično govori mađarski jezik, a od stranih, pasivno poznaje nemački. Na računaru radi u programima Word, Excel, Internet Explorer i audio programima. Pohađao je, između ostalog, školu demokratije, školu ljudskih prava, program za vaspitače u predškolskim ustanovama i druge.

Adresa: Liparska 13, 21000 Novi Sad

14. Jasmina Gračanin (27.12.1983, Valjevo), završila Srednju školu za frizere u Valjevu. Zaposlena kao frizerka u Petrovaradinu. Ne govori romski, niti strane jezike i ne zna da radi na računaru.

Adresa: Đorđa Magaraševića 31, stan 8, 21000 Novi Sad

15. Aleksandar Jovanović (23.9.1981, Stari Banovci), student II godine Više škole za obrazovanje vaspitača u Novom Sadu. Zaposlen kao novinar u Multiradiju Radija 021, časopisu THEM i TVNS. Govori romski jezik, a od stranih jezika dobro zna engleski. Odlično zna da radi na računaru.

Adresa: Futoški put 36A, 21000 Novi Sad

16. Đorđe Jovanović (20.11.1979, Zemun), student II godine Više škole za obrazovanje vaspitača u Novom Sadu. Radi kao novinar u časopisu THEM i u Multiradiju Radija 021. Govori romski, a od stranih jezika dobro zna engleski jezik. Odlično zna da radi na računaru. Pohađao je brojne seminare i letnje škole u zemlji i inostranstvu.

Adresa: Narodnog Fronta 25/1, 21000 Novi Sad

17. Jelena Jovanović (25.4.1980, Stara Pazova), završila Višu poslovnu školu i sada studira na Pravnom fakultetu (I godina – opšti smer) u Novom Sadu. Radi u Izvršnom veću Vojvodine kao saradnica u Pokrajinskom sekretarijatu za propise, upravu i nacionalne manjine. Od jezika sredine zna romski, a od stranih pasivno zna engleski jezik. Odlično zna da radi na računaru u programima Word i Excel. Pohađala je veliki broj različitih seminara.

Adresa: Masarikova 35, Stara Pazova

18. Maja Jovanović (28.3.1983, Odžaci), studentkinja Pravnog fakulteta u Novom Sadu. Od jezika sredine govori romski, a od stranih jezika zna dobro engleski. Pohađala je više od 20 različitih seminara.

Adresa: Svetozar Miletića 58, 25254 Deronje

19. Natalija Jovanović (20.11.1975, Novi Sad), završila srednju saobraćajnu školu «Pinki» (unutrašnji transport) u Novom Sadu i sada polaže za instruktora vožnje «A» i «B» kategorije. Nosilac crnog pojasa I dan u

karateu i šampionka Vojvodine 2002. godine u kik-boksu. Samohrana majka (razvedena), ima čerku. Aktivno vlada engleskim jezikom i zna da radi na računaru.

Adresa: Ilijе Vučetićа 5, 21000 Novi Sad

20. Rajko Ranko Jovanović (30.2.1959, Deronje), završio Srednju medicinsku školu u Somboru; student III godine Tehnološkog fakulteta. Zaposlen u apoteci u Odžacima. Od jezika sredine zna romski i slovački i osrednje zna da radi na računaru. Pohađao je preko 70 različitih seminara.

Adresa, Svetozara Miletića 38, 25254 Deronje

21. Željko Jovanović (28.10.1973, Zemun), završio Srednju trgovачku školu u Staroj Pazovi. Radi kao spoljni saradnik Ekumenske humanitarne organizacije. Govori romski i pasivno zna ruski i francuski jezik. Na računaru radi u programima Word i Excel. Pohađao je seminare o obrazovanju.

Adresa: Masarikova 35, Stara Pazova

22. Sofija Krajnović (29.5.1963, Novi Sad), diplomirala na Odseku za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Zaposlena kao pedagoškinja u Centru za socijalni rad grada Novog Sada. Pasivno zna ruski jezik. Na računaru radi u programu Word. Pohađala različite obrazovne programe o radu sa romskom decom i praktično radila na terenu.

Adresa: Bulevar oslobođenja 1/3, Novi Sad

23. Goran Lakatuš, (9.8.1983, Zrenjanin), student Više škole za obrazovanje vaspitača u Novom Sadu (I godina). Radi kao novinar u Multiradiju Radija 021. Od jezika sredine zna romski, a od stranih pasivno engleski. Odlično zna da radi na računaru.

Adresa: Petra Drapšina 66, 23217 Aleksandrovo

24. Claudia Lichnofsky (25.12.1975, Leverkusen, Nemačka), diplomirala na Fakultetu političkih nauka u Berlinu. Zaposlena kao asistentkinja na predmetu Strani jezik na Fakultetu tehničkih nauka u Novom Sadu. Maternji jezik joj je nemački, a dobro zna i engleski i srpski. Na računaru radi u programima Word, Excel, Internet Explorer.

Adresa: Bulevar Cara Lazara 5/15, 21000 Novi Sad

25. Duško Medić (25.6.1972, Apatin), završio gimnaziju «Nikola Tesla» u Apatinu. Radi kao novinar, saradnik na projektu Održiva poljoprivreda i ruralni razvoj u Vojvodini u nevladinoj organizaciji Zelena mreža Vojvodine. Od stranih jezika dobro zna engleski, radi na računaru odlično. Pohađao seminar Strateški razvoj u Temišvaru, On-line novinarstvo u Bukureštu, Školu za novinare u nedeljniku Ekonomist iz Beograda i druge.

Adresa: Jerneja Kopitara 40c, 21000 Novi Sad

26. Romeo Mihajlović (19.3.1985, Sremska Mitrovica), završio srednji školu «Nikola Tesla» u Šidu (III stepen); studira na Višoj poslovnoj školi u Novom Sadu. Radi kao predavač dopunske nastave romskoj deci iz novosadskog naselja Bangladeš i kao nastavnik romskog jezika u Šidu. Govori romski i zna dobro ruski jezik i pasivno engleski. Odlično zna da radi na računaru. Pohađao je radionice o radu sa decom, o pisanju projekata; o radu sa osobama obolelim od HIV-a i seminare za nastavnike romskog jezika.

Adresa: Jovana Dučića 13, Šid

27. Jelica Mišković (4.2.1981, Bogojevo), završila Srednju tekstilnu školu u Somboru. Trenutno radi u Romskoj školi Novi Sad. Od jezika sredine poznaje rumunski. Pohađala obuku za vaspitače u Beogradu.

Adresa: Otokara Keršovanija 17, 21000 Novi Sad

28. Veronika Mitro (01.10.1965, Novi Sad), završila Psihologiju na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, studentkinja magistarskih studija ACIMSI – Centra za rodne studije na Univerzitetu u Novom Sadu. Zaposlena u Ženskim studijama i istraživanjima na poslovima koordinatorke Dokumentaciono-infomativnog centra. Govori dobro engleski i mađarski i pasivno zna ruski, nemački i francuski. Odlično zna da radi na računaru. Pohađala mnogobrojne letnje škole i seminare.

Adresa: Velebitska 5, 21000 Novi Sad

29. Kosana Nikolić (16.5.1952, Bačka Palanka), ima sertifikat Matice romske za nastavnika romskog jezika. Radi u ŠOSO «Milan Petrović» i ŠOOD «Sveti Sava» Novi Sad kao nastavnica romskog jezika. Govori romski, a od stranih jezika zna pasivno engleski. Osrednje zna da radi na računaru. Učestvovala na raznim seminarima i kursevima o pitanjima Roma i romskog jezika.

Adresa: Heroja Pinkija 68, 21000 Novi Sad

30. Ružica Nikolić (27.8.1985, Subotica), završila Srednju ekonomsku školu «Bosa Milićević» u Subotici; diplomirala na Ekonomskom fakultetu u Subotici. Radi kao poslovni sekretar u Kulturnom centru Roma. Od jezika sredine govori romski, a od stranih jezika dobro zna engleski. Kompjuterski je pismena. Pohađala je kurs engleskog jezika i računara.

Adresa: Skerlićeva 35, 24000 Subotica

31. Biljana Orlović (20.2.1956, Stepanovićevo), diplomirala na Odseku školska pedagogija na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Radi u OŠ «Dositej Obradović» u Novom Sadu kao pedagog. Pohađala je veći broj seminara o pitanjima Roma.

Adresa: M. Savić 74, Stepanovićevo

32. Bojana Panić (1.8.1984, Novi Sad), završila Gimnaziju «Jovan Jovanović Zmaj» i studira II godinu na Višoj poslovnoj školi u Novom Sadu.

Od jezika sredine zna romski i slovački, a od stranih dobro poznaje engleski. Odlično zna da radi na računaru.

Adresa: Partizanska 26, Begeč

33. Tatjana Perić (8.10.1970, Tuzla), magistarska kandidatkinja u oblasti teorije i prakse ljudskih prava na Univerzitetu Essex u Velikoj Britaniji. Od 1998. do 2003. radila kao istraživačica i koordinatorka monitora za Evropski centar za romska prava iz Budimpešte. Autorka je niza članaka i izveštaja o ljudskim pravima Roma u jugoistočnoj Evropi. Od stranih jezika dobro zna engleski. Odlično obučena za rad na računaru.

Adresa: Žarka Zrenjanina 5A, 22327 Maradik

34. Marija Petković (22.5.1974, Indija), završila Karlovačku gimnaziju i apsolventkinja je na Odseku francuski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Radi kao novinarka-saradnica Romske redakcije RTV Novi Sad i novinarka NIK «Them». Od jezika sredine govori romski, i od stranih pasivno zna francuski i italijanski. Osrednje ospozobljena za rad na računaru.

Adresa: Branka Radičevića 2/a, Maradik

35. Ljiljana Šipka (25.10.1953, Novi Sad), diplomirala na Pedagoški akademiji u Banja Luci. Zaposlena u Centru za socijalni rad grada Novog Sada kao vaspitačica u sigurnoj kući. Od stranih jezika pasivno zna engleski. Kompjuterski je pismena i radi u programima Word i Excel.

Adresa: Radomira Raše Radujkova 18, 21000 Novi Sad

36. Sanja Tadić (3.6.1973, Sombor), diplomirala na Učiteljskom fakultetu u Somboru. Radi kao profesorka razredne nastave i edukator Programa edukacije o HIV-u i AIDS-u za izbeglice, raseljena lica i Rome. Od stranih jezika pasivno zna ruski. Na računaru zna da radi osrednje. Počudala je nekoliko seminara.

Adresa: M. Radakovića 108, Apatin

Škole romologije 1: 30.9.2004. do 31.1.2005.

Dodatak 6 – Ostvaren program rada

koordinatorka: prof. dr Svenka Savić, asistenkinja: Veronika Mitro

30.9.2004.

- Otvaranje: Svenka Savić, koordinatorka Škole romologije; Marija Kleut, dekanica Filozofskog fakulteta; Jadranka Jelinčić, direktorka Fonda za otvoreno društvo
- Predstavljanje eksperimentalnog programa Škole romologije i nastavničkog tima
- Promocija *Zbornika radova studenata Roma* (2004) koji su priredili Dragoljub Đorđević, Milica Čebić i Svenka Savić i podela knjige učesnicima

30.10.2004.

Modul I: Istorija Roma 1:

- Seobe i istorija Roma, dr Rajko Đurić, Beograd
- Promocija knjige *Rromnja* i podela knjige studentima
- Kako sam lektorisala rukopis *Rromnja* na romskom jeziku: doprinos standardizaciji romskog pravopisa, Slavica Vasić, Beograd

13.11.2004.

Modul 1: Istorija Roma 2:

- Karakteristike romske zajednice u svetu i kod nas, dr Aleksandra Mistrović, Beograd
- Demografija romske zajednice: pitanja i rešenja, dr Miloš Marjanović, Novi Sad

20.11.2004.

Modul 2: Kultura Roma 1:

- Kultura i religija Roma, dr Dragoljub Đorđević, Niš
- Demografija romske zajednice: pitanja i rešenja II, dr Miloš Marjanović, Novi Sad

26.11.2004.

Modul 3: Jezik Roma 1

Istraživački rad grupe studenata sa dr Diterom Halvaksom, Grac, Austrija

27.11. 2004.

Modul 3: Jezik Roma 2:

- Sociolinguistička situacija, struktura i varijeteti romskog jezika, dr Diter Halvaks, Grac, Austrija

11.12.2004.

- Rad u istraživačkim grupama: Romske NVO organizacije u Vojvodini; Romska usmena književnost, Demografija romskih naselja u Vojvodini;

18.12. 2004.

- Predavanje po pozivu: Evropski zakoni i romsko pitanje, Tatjana Perić, Novi Sad

Modul 4: Književnost Roma

- Metodološki pristup romskoj usmenoj književnosti: I-III, dr Ljiljana Pešikan-Ljuštanović, Novi Sad

14.1. 2005.

- Predavanje po pozivu: Pitanja pravopisa srpskog jezika, dr Vera Vasić, Novi Sad

- Predstavljanje istraživačkih rezultata studenata u četiri istraživačke grupe

21.1. 2005.

- Predavanje po pozivu: Neka pitanja romologije u Mađarskoj, Tibor Pap, Novi Sad (student Škole romologije)

- Testiranje studenata

- Evaluacija studenata Škole romologije

31.1.2005.

- Dodela uverenja i zatvaranje Škole romologije

- Završna reč rektorke i koordinatorke

Novi Sad, 31.1.2005.

Dodatak 7 – Izveštaji o radu istraživačkih grupa

1. JEZIK ROMA

U istraživačkoj grupi *Jezik Roma* (kojom je rukovodila prof. dr Svenka Savić) ukupno je bilo 8 studenata.

Cilj rada u grupi bio je da se uoče različiti problemi u vezi sa standardizacijom romskog jezika u našoj sredini. Takvim radom studenti postaju svesni značaja problema, a istraživačkoj javnosti se pokazuje da se standardizacija romskog jezika polako može ostvarivati, ako se pripreme kadrovi koji će taj posao obavljati.

Teme koje su obradjivane su sledeće:

Dimić Igor: Upitnik za morfosintasku romskog jezika: gurbetski dijalekt

Drgainčić Dunja: Srpske reči u životnoj priči Romkinje na romskom
Jovanović Đorđe: Kako čitaoci THEM-a razumeju politički tekst
štampan na romskom jeziku

Jovanović Jelena: Upitnik za morfosintaksu romskog jezika: gurbetski dijalekt

Jovanović Maja: Ortografija romskog jezika

Lakatuš Goran: Upitnik za morfosintaksu romskog jezika: gurbetski dijalekt

Nikolić Aleksandra: Ortografija romskog jezika

Nikolić Kosana: Analiza jezika u časopisu THEM

Pokrenuta su mnoga jezička pitanja o kojima bi trebalo zasnovati istraživačke projekte ili uraditi seminarske radove, kako bi se navedenoj problematici dao veći značaj.

2. DEMOGRAFIJA ROMA

U istraživačkoj grupi Demografija Roma (kojom je rukovodio prof. dr Miloš Marjanović) ukupno je bilo 7 studenata.

Cilj rada u grupi bio je da studenti na osnovu upitnika na terenu prikupe podatke o karakteristikama romskog stanovništva, romskih porodica i naselja i u pisanim izveštaju ukažu na neke demografske karakteristike Roma.

U okviru grupe obrađivane su sledeće teme:

Aleksandrović Sava: Migracione karakteristike Roma

Denić Slavica: Karakteristike romskog stanovništva, njihovih porodica i naselja

Farkaš Ištvan: Uslovi života u porodicama u naseljima Roma

Jovanović Natalija: Karakteristike romskog stanovništva, njihovih porodica i naselja

Krajnović Sofija: Romska porodica i deca

Lichnofsky Claudia: Romski povratnici iz Nemačke

Šipka Ljiljana: Romska porodica i deca

3. USMENA KNJIŽEVNOST ROMA

U istraživačkoj grupi Usmena književnost Roma (kojim je rukovodila prof. dr Ljiljana Pešikan– Ljuštanović) ukupno je bilo 8 studenata.

Cilj rada u grupi bio je da se studenti upoznaju sa romskim usmenim stvaralaštvom. Rad u grupi podrazumevao je da na osnovu upitnika prikupe na terenu podatke o usmenom pripovedanju u savremenom romskom folkloru, odnosno da prikupe različite forme usmenog stvaralaštva: bajke, pripovetke, zagonetke.

U okviru grupe obrađivane su sledeće teme:

Aleksandrović Ksenija: Upitnik o usmenom pripovedanju u savremenom romskom folkloru

Aleksandrović Marija: Analiza romskih usmenih pesama iz knjige 'Romkinje'

Bogdan Ana: Upitnik o usmenom pripovedanju u savremenom romskom folkloru

Dimić Tomislav: Upitnik o usmenom pripovedanju u savremenom romskom folkloru

Gračanin Jasmina: Upitnik o usmenom pripovedanju u savremenom romskom folkloru

Jovanović Željko: Zapis i prevod bajke o lepoj devojci

Mihajlović Romeo: Zapis i prevod pripovetke i nekoliko zagonetki i upitnik o usmenom pripovedanju u savremenom romskom folkloru

Petković Marija: Upitnik o usmenom pripovedanju u savremenom romskom folkloru

4. ROMSKE NEVLADINE ORGANIZACIJE

U istraživačkoj grupi Romske nevladine organizacije (kojim je rukovodila Veronika Mitro) ukupno je bilo 13 studenata/kinja.

Cilj rada u grupi bio je da studenti uspostave kontakt sa predstavnicima romskih nevladinih organizacija i na osnovu upitnika dokumentuju podatke o nevladinim romskim organizacijama u Vojvodini.

U istraživačkoj grupi učestvovali su sledeći studenti/kinje:

Avramov Smiljka

Balog Velimir

Dimić Lazar

Dimitrov Stanka

Janković Smilja

Jovanović Aleksandar

Jovanović Rajko Ranko

Medić Duško

Mišković Jelica

Nikolić Ružica

Orlović Biljana

Panić Bojana

Tadić Sanja

Rezultat rada grupe je Informator o romskim nevladinim organizacijama u Vojvodini. U Informatoru se daju podaci o ukupno 46 trenutno aktivnih udruženja građana registrovanih u nekoj od opština Vojvodine u periodu od 1990. do danas, koja se bave problematikom vezanom za romsku nacionalnu zajednicu. U Informatoru se za svaku organizaciju navode sledeći podaci: kontakt informacije, podaci o statusu organizacije, podaci o registraciji i članstvu, podaci o aktivnostima i saradnji.

Informator će biti dostupan na veb sajtu Ženskih studija i istraživanja – www.dicens.org.yu.

Dodatak 8

Škola romologije: jezik, književnost, istorija i kultura
Usmena književnost, mentorka dr Ljiljana Pešikan-Ljuštanović

Podaci o istraživaču obe priče:

Romeo Mihajlović (20 godina), Šid

Dijalekat: kaldaraški

Znanje jezika: romski, srpski, ruski i engleski

Škola: Viša poslovna – smer informatika, II godina

1. Podaci o naratoru

Aleksandar Jovanović (60 godina), Šid

Dijalekat: kaldaraški

Znanje jezika: romski i srpski

Obrazovanje: osnovno

Sas kaj sas ande kadja bari rjat jekh čorro rrom, sas les rromnji thaj šov čavorra. Kam phenel peshe jekh data e rromnjake:

– Žavtar me rromnjiye ando voš te čidav crra gogoša.

La pe vo e gonorresa, gelo čida gogoša, thaj sasles još duj, trin kile akhora khere thaj pherrda o gono.

Odetharin ghelo po pijaco te bićinel len.

Po pijaco malada jekhe rromes, kodo rromisto anda varesošći čhar – mahovina thoda ando gono thaj sas les crra pošom katar o bakhro – duj, trin kile aj thoda ophral, bađi kaj si sa pošom ando gono, e kana maladales:

– Dobrojtro more, sar tu?

– Sastevesto.

– Hajde – phenel – te pjas amenghe rraćija.

Ghele ando birrto, pile peskhe po jekh, duj rraćije, thaj pušel les:

– So si tu more te bićines? Ajd kheras, phenel te trguisaras me thaj tu.

– Pa me andem crra akhora

– Man si phenav ando gono crra pošom

– Pa sar te kheras amen?

– Aaa, mungrri pošom si maj kuč, desa man makar duj krajcare.

– Akana naj man.

– Pa dobro, desa kana avela tut.

– De mišto de.

Linepe von.

– So maj nandarasa andar o gono, svedno si, gono si gono, tho po dumo thaj ža.

Vo la peskho gono, kuko la peskho gono, thode po dumo jekh avrestar, kana kuko phenel:

– Ala hohadem les !

Kuko gndil ande peste:

– Ala me hohadem les !

Kana avilo khore thaj nandarda o gono, kana dikhla e čar, a opral sas crra pošom.

– A makar phenel, al moraš te del mungrre duj krajcare, pa sa te pharrol, kaj me phendem te del man duj krajcare.

Kako kaj anda khore o gono, kana nandarrda, kaj dikhla e rromnji:

– Hohada les !

– Naj važno, hohada, hohada.

Nakhlo kodo duj šon đes, thaj kam phenel o rrom peskhe rromnjakhe:

– Rromnjije, žavtar me ūi ko kuko mungrro dužniko te šaj lav mungrre duj krajcare, kaj kamel manghe.

– Ža rroma.

La pe o rrom, žal, žal, crra o ivorro da već e ivendešći doba, kana avilo paša o kher kodole rromeskhe, e rromnji dikhla ande feljastra thaj kam phenel peskhe rromeskhe:

– Rroma, gndiv kaj avel kuko rrom kaj khames leskhe duj krajcare.

– De so te kheras (phenel) akana ?

– Žanes so, tu pašlo thaj kherrdo kaj mulan, me ušarava tut e čašaposa, aj phenava kaj mulo leskho dužniko.

– Paćaja o rrom e rromnja thaj kherrdilo mulo, e rromnji bađi rovel, vo kam da po vudar thaj kam phenel:

– Kaj kado mungrro dužniko ?

– Akhe mulo čiro dužniko, phenel

– E pa nekh avel jerrto lešći phuv, a me moraš (musaj) te arakhav les celo rjat.

Vo ghelo thaj la mohto thaj anda, thoda les ando mohto, aj ko komšija la e saonica, kaj sas iv, thaj thoda kodo mohto pe sajna aj jekh ande khangheri ingarrda les.

De so avela akana, so či avela, celo rjat vo bešlo paše, ande rig kadja paša kodo mohto, arakhel les – a kodo kherrdilo mulo, kodo rrom. Pe dopaš e rjat, čor dešuduj harambaša, čorrđine katar o caro but sunakaj, duj gone anen thaj kaj dine ande khangheri, ande dopaš e khangheri, nandarrde thaj kam fulaven akana von kodo sunakaj, kherrde dešuduj gomile, a jekh andar lende, andar harambaša – kodola čorrđa e carošći sablja.

E phenel:

– Kadja sablja našti avel khanikašći. Ko šinela kukole mules katar jekh udarco (dab), kodolešći sablja avela.

Thaj uštile von, dešuduj žene, jekh ko kodo mohto teljarrde.

Kaj ašunda kuko ando mohto o rrom kaj aven te šinen les, vo vi thoda muj – «Dište se mrtvi», a kuko kaj arakhelas les, paša leste o rrom – «Evo nas».

Kodola čor pe khorratne dine, či žanghle kaj žana – našlinetar, savorra našlinetar.

Kana uštilo kodo rrom kam phenel kakaleskhe:

– De kaj san ortako, hajde beš akana te amen fulavas.

Haj fulaven von, kherrde svako po šov gomile sunakaj, thaj line te hampe pale duj krajcare, kaj kamel leskhe, a jekj kodo maj baro harambaša kaj sas, phenel:

– Ža (phenel) dikaba kazom žene si, dal šaj amen borisavas lenca te las amaro sunakaj.

Kaj kuko avilo pe feljastra, o rrom vi huklo thaj la lešći stadi pal šoro, aj hampe pala duj krajcare.

Kana ghelotar palpale kodo harambaša:

– Gači žene, phenel si kaj svakoneskhe ni po duj krajcare dosta.

Thaj kadja kaj bolda leskhe duj krajcare, svako po pherrdo gono thodine sunakaj thaj ghele peskhe rromnjakhe, kuko ingarrda peskhe rromnjakhe, savorrenghe, barvajle, thaj si žuvinde, vi dom danas trajin.

2. Podaci o naratoru

Nikolić Ljubica (50 godina), iz Šida

Dijalekat: kaldaraški

Znanje jezik: romski i srpski

Sas harno đes lungo rjat šavrralen, sas phuro thaj phuri gaži, rrom thaj rromnji, sas len trin ſeja, đes po đes barile e ſeja, čorro them sas , ajde phenel šavrralen žan ando gav.

– Purane sam našti više borisame tumenca,

a e pheja trin ūjea dogovorinpe:

– Žastar phenel amenghe ando gav

E akana ghele, avile aj khuvenas varekana e bal aj thonas peskhe e dorja e pantlika ande bal, ghele, avile pe jekh raskrsnica – pe trin riga žal, e phenel kaća jekh e maj purani kam phenel peskhe phejorrang:

– Žan phejale, sar žanasa savi gheli khore ?

E kam phenel kaća jekh e maj terrni:

– Žanes so ? Inkhalas e dorja andar amare bal, aj savi teljarela khere nek lel peskhi dori, žanasa kaj gheli khere.

Phirde peskhe ando gav, e maj purani la fosuj, la slanina, la patližaja thoda peskhe ande strajca, boldelpes ke peskho dad, ke peskhi de te ingharel lenghe te han, e kadja vi e srednjo, lija peskhi pantlika, kana ašili e maj terni.

E majterrni dija, phirrda aj del po caroskho kher, badi sluškija khote, aj del thaj zaljubilpe o caro ande late, lel la manušnjakhe, kaj sas but šukar.

Voj ašili ande devleskhe vas, kam arakhadon duj šavorra, a zaljubisajli e slučkinja ando caro e akana si lakhe holi kaj kaća rrromnji moraš te trajil lesa, kam bijanel leskhe duj šavorra, rrakhlorra, šavorra kam avel.

Des po đes kam arakhadol, aj kadalakhe sluškinjake sas holi, voj arakhadili bijanel duj rakhlorra – dvojke. Voj lel e duj e rakhlorren thaj prahosarel len, thon lakhe duj žukhela.

Kana avilo o caro, kraljo khore:

– So si nevo ?

– Akhe dik bijanda či manušnji arakhadili, dik so bijanda !

Thode lakhe ando than duj žukhelorra, aj e šavorren prahosardine len ande avlija.

So barjon devla, duj jablaja kola sar jelke, boruri barjon, a e sluškinja kana lel thaj naredil e slugaonenghe te len la – lenghe da aj te – e gaža leskherja, te thon la, te zidon la ando barr a o kolin lakho te inkhalen avri thaj te thon e rikhonorren te pen čuči, te dikhel sa o them., aj len o sastri phabarrdo inkalen lakhe jakha – phabardine.

E sluganuri moraš so naredil o caro, moraš kodo te kheren. Von line zidosardela, thode la ande ciglje, lakhe vas a o kolin lako inkaldine avri, aj thon lakhe duj rikonorra a voj kam phenel kaj či dikhelas:

– Bršind dela najarela, e balval phurrdela šućarela

Aj so si o dvoro sa phabol o dvoro, avel o caro andar lovo, phenel:

– Devla so si kado kaj mungrro dvoro nikad kadja šukar nas a akana pra šukar ?

E gaži nasvajli e sluškinja kodja kaj lija la o caro, phenel:

– Gažeja

– So si ?

– Nasvali sem

– So san

– Me dikhlem suno – phenel, kola duj jablaja, jelke kaj si e boruri – te šines len te kheres manghe pato, me sastava

– Gažije naj ni kodo pharo, phenel

Naredil vo šinen len, kherrdine duj paturi ande soba thode e duj paturi, pašljol voj bađi sastili, bađi phiradol, aj phenel e gaženghe peskhe slugonenghe:

- Jekh cepedija čikamav te khatende pherel
- Mišto

Či peli e cepedija, kana jekh data avilo o caro, umorrno pašljilo po pato. Pušel e raklrorri – sas rakhloro, dvojke kaj bijanda – raklji thaj rakhlorro sas, phenel:

- Si phrala, si tukhe pharo kaj pašljol amaro dad po pato ?
- Naj manghe pharo

Aj vo sar avilo ičhino o vas leskho pelo tele.

- Phejo, dik sar pelo amare dadeskho vas tele, ža vazde les.

Voj gheli, vazda o vas

Dujto rjat vo mekhla e pungrre valda, mato – ičhino, thaj lija les e lindri kadja po pato a e sluškinja aver ašunda kaj voj phenel:

- Phrala, hajde phenel – či ni purrandilo, phenel:

– Dik phrala amaro dad, savo ičhino, dik sar hrčil – phenel, hajdi te purrandaras les te cridas e cipelja – kherja anda leskho pungrro, kaj ičhino amaro dad, aj the vazdas leskhe pungrre kaj visin tele.

E sluškinja ašunda kodo, khoselas e gaži, šlavelas aj thoda pe kan aj ašunda, kana jekh data , voj del odetharin thaj mothol leskhe:

- Ma na tu man hohav, kodo naj čačes, naj čačes
- Ma si čačes

Avilo vo andar o lovo, thodape – sovel , sovel, sovel, kana jekh data mukla e pungrre tele thaj o vas, e kham phenel:

– Phejo dik sar amaro dad patilpe, bezah e devlestasr, ajdi te vazdas amare dadesko vas thaj o pungrro leskho te lašaras les te sovel.

Kana jekh data vo – astarrdine les vastestar, e sé astarrda les vastestar o šav e pungrrestar aj bolden les, a vo vi žungadilo thaj lel thaj astarel e rakhlorren thaj čumidel, aj naredil poslem e sluganonenghe kodole gaža e sluškinja kaj sas aver, leskhi gaži. Astarrda la ando vorrdon crida la pe njive, sa rasturisardela (pharrade) e gras thaj e vorrdona, aj žan thaj inkhalen peskhe da, otkrivin la thaj anan la khore, aj kadja služinas len thaj dom danas len han thaj pen.

Šaj mothon manghe kastar ašundine kodja paramič ?

Pa vi me ašundem kodja paramič katar mungrri dej.

Sar sas kodo?

Po, ivendeskhi doba, bešasas aj purrano them amen šavorra samas thaj phenasas:

- Mama, hajdi motho amenghe te nakhel amenghe

E rjat sas lungho, ivendeski doba, či phirelas o them, našti phirelas pes, phurrdel, del atunči čidasamen aj molisarasas amare dejorran, amare familija, čidasamen šavorra haj

motholas amenghe, mungrri de mothoda kadja paramič – maj purani sas rromnji atunči amen sa šavorra čidasas men paša late aj sa čidasas men te mothol amenghe phuro them paramiča.

Papo Aleksandre, mothon manghe varesoskhe zagonetke

1. Maj vučo khangherjatar, maj sano trskatar.

A žanes so si kodo ?

– kana del o **bršnd**

2. So kherrdanas kana thodatas tukhe vareko ivand mas ando muj ?

– kodo si e **daći čući**

3. So kherrdanas kana maladanas jekh kutija kraflja, khaj marrdanas len?

– marrdanas le ando **mangrro**, kodola si či **dand**

4. Aves mande thov les tela tute.

– kodo si o **skamin**

5. Štar phral tela jekh kolopo.

– kodo si e **sinija**

PREVOD PRVE PRIČE

Bio jednom jedan siromašan čovek. Imao je ženu i šestoro dece. Jednom je rekao svojoj ženi:

– Idem ja ženo u šumu da sakupim malo kestenja.

Uzeo je vreću, otiašao sakupio kestenje, a pošto je kod kuće imao još dve, tri kile oraha, dopunio je njima vreću.

Sledećeg jutra je otiašao na pijacu da to proda.

Na pijaci je sreo jednog Roma, koji je doneo vreću nekakve trave – mahovine. Odozgo je stavio malo ovčije vune – dve, tri kile, da kupci misle da je sve u vreći vuna. Sretoše se njih dvojica:

– Dobro jutro, kako si, bre?

– Zdrav.

– Hajde – reče jedan – da popijemo rakiju.

– Otišli su u kafanu, popili su po jednu – dve rakije i ovaj sa orasima upita:

– Šta bre imaš da prodaš? Ajde da napravimo posao, da trgujumo ja i ti.

– Pa, ja sam doneo malo oraha.

- A ja imam u vreći malo vune.
- Pa kako ćemo?
- Aaa, moja vuna je skuplja, daćeš mi bar još dve krajcare.
- Sada nemam.
- Pa dobro, daćeš kada budeš imao.
- U redu.
- Zašto da istresamo iz vreće, svejedno je, vreća je vreća, stavi na rame i idi.

Zameniše vreće, stavše ih na rame i krenuše Prvi reče:

- Ala sam ga prevario!

A onaj drugi pomisli u sebi:

- Ala sam ga prevario!

Kada dođe onaj prvi kući i izruči vreću, vide da je sve trava, a vune je bilo samo malo odgore.

– Neka, neka – reče on, ipak mi mora dati još dve krajcare, pa sve da puca, jer smo se tako dogovorili.

Kad je onaj drugi doneo kući vreću i izručio je, žena poviše:

- Prevario te je!

- Nije važno, prevario, prevario.

Prođe dva meseca, reče onaj prvi čovek svojoj ženi:

– Ženo, idem ja do onoga moga dužnika da uzmem dve krajcare što mi duguje.

- Idi, čoveče.

Krenuo čovek, pa išao, išao po snegu, jer je već bilo zimsko doba.

Kada je došao blizu kuće onog čoveka, žena ga je videla kroz prozor i kazala svom mužu:

- Čoveče, mislim da ide onaj što mu duguješ dve krajcare.

- Šta sad da radimo?

– Znaš šta? Ti lezi i napravi se mrtav, ja ћu te pokriti čašavom i reću mu da je njegov dužnik umro.

Posluša on ženu i napravi se mrtav, a žena kobajagi poče plakati.

Uđe onaj čovek i s vrata zapita:

- Gde je taj moj dužnik?

- Evo, umro je tvoj dužnik – reče ona.

- E, pa neka mu je laka zemlja, ja ћu morati da ga čuvam celu noć.

Otišao je, doneo sanduk i stavio tobožnjeg mrtvaca u sanduk, uzeo od komšije saonice, stavio sanduk na sanke i odneo ga je direktno u crkvu.

I šta će biti, šta neće, sedeo je on celu noć tako pored sanduka, i čuvao onoga što se napravio mrtav. U sred noći dvanaest lopova koji su ukrali od cara puno zlata upadnu i nasred crkve istresu iz dve vreće zlato i

počnu ga deliti. Napravili su dvanaest gomila, a jedan od njih, koji je ukrao carev mač, reče:

– Ovaj mač može dobiće onaj ko preseče onog mrtvaca jednim udarcem.

Njih dvanaestorica krenu prema sanduku.

Kada je onaj čovek u sanduku čuo da hoće da ga presekut, on poviče:

– Dižite se mrtvi!

A onaj što ga je čuvao, poviče:

– Evo nas!

Lopovi bezglavo počnu bežati kud koji.

Onaj čovek tada ustade iz sanduka i reče onome što ga je čuvao:

– Pa gde si ortak, hajde sedi da sad mi delimo blago.

Počnu oni deliti: svaki je imao po šest gomila zlata. Onda se počnu svađati oko one dve krajcare duga. Jedan od lopova koji je bio glavni, reče:

– Idi vidi koliko ih ima, da li možemo da se borimo sa njima da uzmemu naše zlato.

Kad je onaj došao na prozor, jedan od one dvojice skoči i uze mu kapu sa glave, a njih dvojica nastaviše da se svađaju za dve krajcare.

Kada se lopov vratio svojoj družini, reče:

– Toliko ih ima da svaki ne može dobiti ni po dve krajcare.

Najzad, onaj vrati dve krajcare, a svaki uzme po punu vreću zlata i odnesu to svojim ženama i deci. Obogatili su se i žive tako do današnjeg dana.

PREVOD DRUGE PRIČE

Bilo je to kad je bio kratak dan, a dugačka noć. Bili su čovek i žena i imali su tri čerke. Dan po dan, porastu čerke, pa pošto su bili siromašni oni i reknu da idu u selo:

– Stari smo, ne možemo više da se staramo o vama.

A tri čerke se dogovore:

– Idemo u selo.

Upleli su kosu i stavili su mašne u kosu, pa su krenule. Išle su tako i kad su došle na jednu raskrsnicu od koje su putevi vodili na tri strane, kaže najstarija svojim sestrama:

Idite, sestre, kako ćemo znati koja je otišla kući?

A najmlađa kaže:

– Znate šta? Izvadimo mašne iz kose, pa koja kreće kući neka uzme svoju mašnu, znaćemo da je otišla kući.

Stigle su u selo. Najstarija je uzela pasulja i paradajza, stavila u torbu i vratila se ocu i majci da im donese da jedu. Tako je i srednja uzela svoju mašnu. Ostala je još najmlađa.

Najmlađa je išla i naišla na carev dvor i tamo je počela da radi kao sluškinja. Pošto je bila mnogo lepa, zaljubi se car u nju i uzme je za ženu.

Ostade ona u blagoslovenom stanju i sazna da će roditi dvoje dece. Druga jedna sluškinja se zaljubi u cara i bilo joj je krivo što ova živi sa carem i što će mu roditi dvoje dece.

Ubrzo se ona porodi i rodi dvojke. Ona ljubomorna sluškinja uzme decu i sahrani ih, a kod porodilje stavi dva kučeta.

Kada je došao car kući:

– Šta ima novo ?

– Evo, vidi, tvoja žena se porodila, vidi šta je rodila !

Stavila joj je dva kučeta u krevet, a decu je sahranila u dvorište.

Što rastu, Bože, dva bora tamo gde su deca zakopana. Car naredi slugama da njihovu majku, a njegovu ženu, zazidaju, a grudi da joj izvade i daju kučićima da sisaju, da vidi ceo svet. A vrućim gvožđem da joj izvade oči.

Sluge moraju da urade sve što car naredi. Zazidali su je, stavili su je u cigle, a grudi njene su ostavili napolju i na njih stave dva kučeta. A ona će reći:

– Kiša će padati i oprati, vetar će duvati i osušiti.

A šta je to, sav dvor blješti kao da gori. Dolazi car iz lova i kaže:

– Bože, šta je to, moj dvor nikad nije bio tako lep, sada je prelep?

Zla sluškinja koju je car posle uzeo za ženu, razbolela se:

– Čoveče!

– Šta je?

– Bolesna sam.

– Šta ti je?

– Ja sam sanjala, kaže ona, da treba ona dva bora što imamo da isečeš i da mi napraviš krevet, pa će ozdraviti.

– Ženo, to bar nije teško.

Naredi on i iseku borove, naprave dva kreveta i postave ih u sobu.

Legne ona i kobajagi ozdravi, šeta se kao, a svojim slugama kaže:

– Neću da ni jedna igla padne negde!

– Dobro.

Kada je jednom došao car i onako umoran legao na krevet, zapita devojčica – bilo je to ono dvoje dece koje je rodila njegova prva žena – devojčica i dečak:

– Je li brate, da li ti je teško što naš otac leži na krevetu?

– Nije mi teško.

Kako je car bio bio umoran, ruka mu padne dole s kreveta.

– Sestro, vidi kako je ruka našeg oca pala dole, idi podigni je.

Ona je otišla i podigla ruku.

Druge noći on je spustio noge – možda je bio pijan ili umoran – i zaspao je tako na krevetu. Jedna sluškinja je čula kako devojčica govori:

– Vidi, brate, kako je naš otac umoran, nije se ni izuo. Čuješ kako hrče. Hajde da mu izujemo čizme s nogu.

Sluškinja koja je to čula dok je čistila, ujutru ispriča to caru:

– Ma nemoj ti mene da lažeš, to nije istina, nije istina – reče on.

– Ma istina je – kaže sluškinja.

Dođe on iz lova, legne da spava, spava, spava, kad odjednom pusti noge i ruku dole, a dečak će:

– Sestro, vidi kako se naš otac pati, greota od boga; hajde da mu podignemo ruke i noge i da ga namestimo da spava.

Kad odjednom – uhvati ga čerka za ruke, a sin za noge i podignu ga. Odjednom se on probudi i uzme decu i izljubi ih i naredi posle slugama da onu drugu ženu upregnu u kola. Vukli su je po njivama, konji su je svu rastrgali. Odu i izbave svoju majku i dovedu je kući. Tako su ih služili i do današnjeg dana jedu i piju.

Da li mi možete reći od koga ste čuli tu priču?

Pa i ja sam čula tu priču od moje majke.

Kako je to bilo?

Pa, zimsko doba, sedeli smo sa starijim svetom, mi smo bili deca i govorili smo:

– Mama, hajde nam pričaj da nam prođe vreme.

Noć je bila duga, zimsko doba, svet nije išao napolje, nije se moglo, duva, pada, onda smo se skupljali i molili smo naše majke, našu familiju, pa su nam pričali. Moja majka je ispričala ovu priču – bila je starija žena, onda smo se mi deca okupili oko nje i svi smo slušali priče.

Deda Aleksandre, recite mi neke zagonetke

1. Višlje od crkve, a tanje od crkve.

A znaš šta je to?

– Kada pada kiša

2. Šta bi uradio kada bi ti neko stavio presno meso u usta?

– To je majčina dojka

3. Šta bi uradio kada bi pronašao jednu kutiju eksera, gde bi ih ukucao?

- Ukucao bi ih u hleb, to su tvoji zubi.
- 4. Dodeš kod mene, stavim je ispod tebe.
  - To je stolica.
- 5. Četiri brata pod jednim šeširom.
  - To je sto.

Dodatak 9 – Pitanja na završnom testu

1. Opišite karakteristike dobre pripreme za odlazak na teren.
2. Šta je standardni jezik?
3. Zašto nemamo standardni romski jezik?

4. Navedite romske dijalekte u Vojvodini.
5. Šta proučava istorija?
6. Tri faze razvoja istorije Roma (prema radu Rajka Đurića).
7. Šta proučava demografija?
8. Navedite neke demografske karakteristike Roma u Vojvodini.
9. Navedite neke karakteristike romske zajednice (prema predavanju dr Aleksandre Mitrović).
10. Navedite neke stereotipe većinskog naroda prema Romima.
11. Navedite osnovne karakteristike kulture Roma (prema predavanju dr Dragoljuba Đorđevića).
12. Navedite romske stvaraocce za koje ste čuli (književnike/ce, pesnike/inje, kompozitore/ke, muzičare/ke, novinare/ke...)
13. Napišite nešto po svom izboru a što nije obuhvaćeno pitanjima od 1-12.

Dodatak 10 – EVALUACIJA

- 1. Napišite razlog zbog kojeg ste se upisali u Školu romologije:**

- Sticanje novog iskustva i znanja, bliže upoznavanje sa romskim narodom.
  - Neposredan rad sa romskom decom u Prihvatalištu.
  - Da proširim svoja i tuđa znanja o Romima.
  - Radi novih saznanja i opšte kulture.
  - Da naučim nešto o istoriji Roma i njihovom položaju u Srbiji.
  - Da više naučim o romskoj kulturi
  - Da bih više saznao o romskom jeziku i o Romima.
  - Najviše me je interesiralo poreklo Roma, zato sam i upisao školu Romologije.
- Da bih naučio mnogo više o svom narodu.
- Da bih naučila nešto novo i saznaла nešto više o Romima
- Da bih proširila svoje znanje i naučila nešto novo.
- Lično interesovanje – kao posledica rada sa Romima
- Jer želim da proširim znanje iz te oblasti.
- Želela sam da saznam o romskoj kulturi i istoriji.
- Da bolje upoznam sopstveni narod.
- Nova saznanja.
- Htela sam da naučim nešto novo i proširim svoje znanje.
- Da saznam više o svojoj naciji i radi druženja.
- Usavršavanje i proširenje znanja.
- Radi sticanja novih znanja
- Zbog interesovanja.
- Htela sam da učim nešto više i da saznam o Romima i njihovom poreklu.
- Da bih saznaо što više o Romima i dopunio svoje znanje.
- Želim da naučim nešto novo o narodu sa kim živim.
- Da proširim znanja o romskoj populaciji.
- Pripadnica sam romske nacije i interesuje me sve o mom narodu.
- Da proširim i utvrdim znanje.
- Želeo sam da doznam nešto više o Romima.
- Da spoznam romski narod sa naučne strane i da čujem mišljena ostalih Roma, a i neroma.
- Da naučim više o romskom narodu, njihovoј istoriji, kulturi, običajima ...
- Jer želim svoja znanja da upotpunim.
- Proširivanje znanja u nacionalnoj zajednici kojoj pripadam u VŠ ustanovi, od stručnjaka.
- Trebaće mi.
- Da naučim više o kulturi i istoriji Roma, kao i da dobijem neku formalnu potvrdu tog znanja.

– Želja i stručna potreba da saznam što više iz ove oblasti.

2. Da li ste imali neke teškoće u praćenju nastave? Koje?

- Ne, apsolutno nikakve. (23)¹
- Ponekad je bilo malo haotično i nije mi bilo jasno kad šta imamo.

Termini u januaru, na primer: bili smo obavešteni prekasno i neformalno.

- Da. Što su predavanja bila vikendom, a moje mesto je udaljeno.

- Bilo je jako rano.

- Malo je vremena, pošto radim.

- Da, troškove putovanja. (2)

Predavači su jako dobro obavili svoj posao, tako da nije bilo poteškoća.

- 5+

Dobijali smo puno korisnih podataka tako da sam u jednom trenutku bio pretrpan informacijama, dakle možda bi trebalo samo malo sažetije.

- Nastava je bila previše razvučena.

- Predrasude kod nekih predavača.

– Da, neusklađenost termina sa drugim dešavanjima u gradu, koja su važna za integraciju Roma.

3. Da li ima sadržaja koji, prema Vašem mišljenju, nisu dovoljno obrađeni ili su zapostavljeni?

- Ne.

- Da proširim svoja i tuđa znanja o Romima.

- Nema, jer je svako predavanje bilo profesionalno.

- Nema, mislim da je sve obuhvaćeno i dovoljno obrazloženo.

Mislim da su teme dovoljno obrađene, jer na proširivanju tema tek treba raditi u istraživanjima.

- Zadovoljna sam u suštini, ali nismo sve obradili.

– Možda su malo zapostavljena kulturna obeležja, kao što su muzika i običaji.

- Običaji i kultura.

- Pravo.

- Kultura

- Možda nešto više o običajima i samoj romskoj književnosti.

- Romska književnost (3)

- Jezik Roma (4)

---

¹ Broj u zagradi označava koliko polaznika je odgovorilo na isti način.

- Demografija je samo načeta, trebalo bi više обратити pažnju на обичajне норме.
  - Možda мало више о вери.
  - Историја Рома није детаљно обрађена. (8)
  - Поновити предавања проф. Ђурића, али рекомендуји историја II светског рата.
  - Мало више би требало о савременој историји Рома.
  - Нисам баš разумела разлику између историје, демографије и културе. Нисам сазнала о књиžевности.

4. Da li ima sadržaja kojima je, prema Vašem mišljenju, posvećeno previše pažnje/časova?

- Не, подједнако је било посвећено паžње. (27)
- Ромске групације, језici које Роми користе, Роми и социолошка кретања, Роми и грађанство.
- Првопису.
- Можда историји Рома.
- Демографији.

5. Da li ste zadovoljni ponuđenom literaturom? Obrazložite.

- Јако сам задовољна литератуrom.
- Да (10)
- Углавном да. (2)
- Није преопштрана, али задовољава.
- Да, довољно је било литературе из које сам добила информације и сазнанја, која су мене сасвим довољна за даљи рад као и едукацију vezanu za Rome.
- Да. Свако предавање пропраћено је транскрипцијама предавања и списковима литературе.
  - Да, јер литература ми је помогла да још више научим о Ромима.
  - Да, из понуђене литературе се могло доста научити о Ромима.
  - Да, и у библиотeci Ženskih студија има доста књига о Ромима.
  - Да, а и добили smo информације где можемо наћи још литературе, ако нас занима виše.
  - Да, први пут се сусрећем са литератуrom vezanom за Rome.
  - Literatura je bila dovoljna.
  - Literatura je dovoljna за основно зnanje o Romima. Mislim da bi trebalo imati jednu копију која ће се обавезно pročitati.
  - Literatura je pratila tok držanje nastave.

- Da, ali je bilo nedovoljno vremena za njeno proučavanje i udubljivanje u tematiku.
  - Delimično, jer je važno ali jednostavno, nepotpuno, iskrivljuje realnu sliku.
  - Moglo je biti i malo više literature. (2)
  - Tu i tamo trebalo bi dopuniti.
  - Možda je trebala biti opširnija.
  - Ne u potpunosti, ali pošto i ne postoji, zadovoljan sam.
  - Ne baš. (2)

6. Vaša očekivanja od studija su:

- a) u potpunosti ispunjena (9)
- b) znatno ispunjena (19)
- c) donekle ispunjena (7)
- d) nisu uopšte ispunjena (0)
- e) donekle ispunjena (0)

7. Procenite koliko ste zadovoljni predavanjima svakog predavača i kakvu ste korist imali od tih predavanja? Rajko Đurić:

- Odlično (9)
- Odlično! Zanimljiv govornik, retko znanje, a takođe izuzetan primer za mlade Rome.
- Odlično predavanje. Saznao sam mnogo o istoriji Roma.
- Predavao je super.
- Izuzetno.
- Ubedljivo najinteresantnije i najbolje predavanje.
- Najbolje predavao.
- Jako dobro i jako jasno.
- Dobro (odlično), velika korist.
- Dobro (3)
- Korisno.
- Jasno i stručno.
- Iscrpno predavanje.
- Način veoma dobar, ali nepotpuno zbog nedovoljno vremena. Korist maksimalna.
- Podstaknuta sam da još više proširim znanje o toj temi koja je zista zanimljiva.
- Predavanje je bilo izvan mojih očekivanja, profesor je pisao na tabli i staloženo i sistematski izlagao materiju.
- Vrlo deteljno, mnogo podataka, dosta saznanja.

- Najbolji predavač, ali vrlo malo predavanja.
- Puno informacija, malo vremena.
- Izuzetno razmišljanje i iskustvo, informacije malo razudene, ali izuzetno korisne.
  - Veoma sam zadovoljna, jer sam po prvi put imala priliku da čujem pregršt informacija od dr Đurića, koji je obavio istraživanje u Indiji.

Aleksandra Mitrović:

- Odlično. (7)
- Odlično, potvrdila je ono što sam i sama mogla da vidim.
- Vrlo dobro. (2)
- Dobro. (8)
- Dobro i kvalitetno.
- Korisno.
- Vredelo je.
- Vrlo zanimljivo, kooperativno, približava se studentima uz informativnu nastavu.
  - Zanimljivo, kao i korist od upoznavanja života Roma u Srbiji.
  - Iserpna u izlaganju. Žao mi je što nismo imali više predavanja.
  - Iserpno predavanje uz praktično iskustvo.
  - Jasno i stručno.
  - Interesantno, zanimljivo i stručno.
  - Kratko, jasno, precizno, uz dodatni materijal koji je upotpunio efekat.
  - Dugogodišnje bavljenje romskom problematikom uslovilo je dobro upoznavanje sa romskom nacionalnom zajednicom. Iznela je mnogo nepoznatih podataka i prenела svoje iskustvo.
    - Obrazloženo sa dovoljno informacija.
    - Manje korisno.
    - Zadovoljavajuće.
    - Previše eks katedra, korist minimalna.
- Dragoljub Đorđević:**
  - Odlično (7)
  - Odlično, nisam do sada tako razmišljala o kulturi. Veoma korisno.
  - Jako dobro i jako jasno. (3)
  - Dobro. (7)
  - Dobro predavanje o veroispovesti. Zanimljivo i korisno.
  - Veoma interesantno predavanje, iako je veoma opširno, pa je bilo dosta «zbrkano».
    - Previše informacija, ali korisnih.

- Inovator. Stvaralač novih termina vezanih za romsku kulturu, veoma detaljne analize u proučavanju i istraživačkim radovima.
- Korektno, ali možda više konkretnijih primera.
- Predavač zna predrasude prema Romima, znanje koje je u nekim delovima problematično.
- Nije loše, više je posvetio pažnje veri.
- Osrednje.
- Manje korisno.
- Manje dinamično od ostalih.
- Zadovoljavajuće (2)
- Stručno, previše informacija koje su za mene bile neinteresantne.

Dieter Halwachs:

Najzanimljivije predavanje.

Odlično. (10)

Odlično, imam potpuno nove informacije o jeziku i šta uopšte znači posao oko standardizacije.

Odlično predavanje o romskom jeziku i sociolingvistici.

Predavanje izuzetno interesantno.

Dobro. (5)

Dobro, vrlo zanimljivo.

Veoma dobro ali treba i više na romskom.

Zadovoljavajuće. (2)

Interesantno, jer ja o jeziku baš nisam ništa znala ni čula.

Korisno. (2)

Jasno i stručno, bez obzira na jezičku barijeru.

Miloš Marjanović:

Genijalno, praktično, primenljivo , utiče na razvoj pojedinca i naroda.

Odličan. (5)

Odlično predavanje o demografskim karakteristikama života Roma u Srbiji.

Stručno, interesantno i primenljivo u praksi.

Veoma dobar predavač.

Dobro. (10)

Dobro i sadržajno.

Dosta dobro.

Dobro predavanje o tipovima naselja Roma u Vojvodini.

Korisno.

Zanimljivo.

Veoma je lepo od profesora što se prema nama postavio kao da je i sam đak, predaje objašnjavajući i tri puta ako treba i bez enormne upotrebe stranih reči.

Dosta podataka, malo vremena.

Značajni podaci su prezentovani.

Ok, mada je takođe davao neke izjave na račun romske zajednice koje su bile dosta neprosvijećene.

Jasno i stručno.

Zadovoljavajuće. (2)

Ljiljana Pešikan Ljuštanović:

Odličan. (10)

Odlično, podstakla je u meni razmišljanje o književnosti i prikazu Roma na nov način.

Odlično, velika količina stečenog znanja i umeća.

Izuzetno zanimljivo predavanje. Ovo je bio uvod. Žao mi je što nemamo još predavanja.

Dosta dobro.

Dobro. (5)

Dobro predavanje o usmenoj književnosti.

Veoma dobro, korist osrednja.

Istakla značaj usmene romske književnosti i ukazala na značaj, vrednosti, kao i načine negovanja. Ima iscrpne upute koje je dala za izvođenje istraživačkog rada.

Korisno. (2)

Zanimljivo i neke stvari su primenljive u praksi.

Simpatična i dobar predavač.

Malo nejasno, ali dobro.

Nerazumljivo. Čudila sam se malo da se šire predrasude prema Romima u Školi romologije. Ponekad sam se osećala kao u osnovnoj školi zbog ponašanja profesora, iako smo svi odrasli ljudi i očekivala bih više poštovanja i kolegijalnosti među vama, jer je Škola romologije na fakultetu.

Tema je preobimna pa je i izlaganje bilo neispunjeno.

Vera Vasić:

Odlično. (4)

Odlično, drago mi je da sam utvrdila koliko znam pravopis i da je to oblast kojoj se često treba vraćati.

Odlično predavanje i korisno.

Dobro. (11)

Dobro objašnjen pravopis srpskog jezika.

Dobra ideja da se podsetimo i proverimo znanje iz pravopisa.

Jasno i stručno.

Korisno.

Precizna i korisna informacija.

Trebalo bi više predavanja profesorke Vere Vasić.

Sve je korisno objasnila, nije zapostavljala neke segmente, niti potcenjivala one koji nisu dobro upućeni, i hvala joj za to.

Zadovoljavajuće. (2)

Potpuno pogrešno, neupotrebljivo i suvišno.

Tatjana Perić:

Super.

Odlično. (9)

Odlično predavanje sa primerima o ljudskim pravima.

Odlično, proširena i novostečena znanja.

Jako interesantno.

Vrlo inspirativno i zanimljivo.

Interesantno predavanje.

Interesantno zbog podataka i informacija o ljudskim pravima.

Genijalno, praktično i primenljivo.

Dobro. (6)

Dобра predavačica.

Vrlo dobar predavač, kratka i jasna.

Jasno i stručno.

Veoma tačno i dobro osmišljeno.

Korisno.

Puno korisnih informacija, precizno.

Iznela podatke koje većina polaznika nije znala i dala osnovne upute iz ove oblasti na jednostavan način.

8. Navedite istraživačku grupu u kojoj ste učestvovali i procenite rad u okviru te grupe?

Književnost Roma – odlično

Usmena književnost, rad je protekao onako kako sam zamišljao, čak i više.

Zadovoljavajuće.

Grupa književnost Roma – rad sa njima je bio zadovoljavajući.

Demografija, precizan, praktičan i dobro mentorski vođen rad.

Demografija – dosta dobro.

Demografija. Zadovoljavajući rad.

Demografija – neusklađeno, ali upotrebljivo.

U grupi za demografiju, gde smo naučili kako se neka istraživanja u vezi sa Romima mogu primeniti.

Demografija. Bilo mi je teško da nađem ljude za intervju.

NVO, odličan rad. (2)

NVO Roma u Vojvodini. Istraživački rad koji je rezultirao Adresatom organizacija Roma u Vojvodini.

Nevladina organizacija, rad je bio koristan za uvid rada NVO.

Rad je bio odličan i moglo se naučiti nešto novo što će kasnije koristiti.

NVO, rad je zanimljiv, s tim da mnoge NVO kad smo kontaktirali nisu kooperativne.

Romske nevladine organizacije. Sve je savršeno funkcionalno.

Nevladine organizacije, bilo je interesantno i teško.

NVO grupa – 90% zadovoljan.

NVO – odnos korektan.

Jezik i zadovoljna sam.

Jezik, skroz dobro.

Grupa za jezik vrlo dobra.

Grupa za jezik i literaturu, rad je bio odličan.

Jezička. Bila je iscrpna i zahtevna i dala mi je mogućnost da ispitam samu sebe u ovoj oblasti.

Grupa za jezik – mogla bi i bolje.

Jezik, saradnici i komunikacije. Solidarnost i snaga.

Jezik, bilo je dobro, ali trebalo je malo ozbiljnije biti, jer neko ništa nije radio, na kraju je izgledalo kao formalnost.

9. Navedite Vašu opštu ocenu o Školi romologije.

Odlična škola. (6)

Odlično organizovana, dobar odabir tema, dobri predavači, dobro medijski propraćeno.

Super je stekao sam mnogo znanja.

Nadmašila očekivanja u pozitivnom smislu, osim što su neki predavači bili neprimjereni.

Vrlo dobra. (2)

Vro zanimljivo i prilagođeno svima nama.

Dobro. (3)

Dobro organizovano.

Da je stvarno dobra škola.

Treba da se nastavi, jer je jako dobro.

Za prvi put je dobro, ali za ubuduće bi trebalo da bude mnogo ozbiljnije, kako bi ljudi posle škole stvarno nešto znali.

Škola romologije je dobra, samo treba uneti neke izmene u pravcu i formi održavanja.

Ova škola je za mene novo iskustvo i dosta toga sam naučila u njoj i popunila nedostatak informacija i znanja o Romima.

Škola je bila dobro organizovana, sa zanimljivim i stručnim predavačima.

Veoma je dobro osmišljeno i treba što više predavanja o istoriji i kulturi.

Škola je vrlo dobra za Rome koji su je pohađali. Mnogi nisu ni svesni koliki je to napredak.

Ispunjena očekivanja

U redu je, ali imam utisak da je bilo teškoća oko organizacije (previše fleksibilno).

Očekujem da će se nastaviti.

Ovo treba uvesti zvanično i da imamo polaznike nerome, da se ne zaboravi romska kultura, jezik ... sve što je bitno za Rome.

Potreбно да се настави практичним моментима из наставе, разлика и сличности ljudi koji uče romski jezik.

uspela

Kvalitetni predavači i nastava.

Škola je ponudila veoma kvalitetna predavanja.

Škola romologije – dosta saznanja, sadržaja.

Mislim da je svako našao segment koji mu je bio interesantan.

Jedina «zamerka» je što mislim da je trebalo više da učestvujemo na predavanjima u smislu pitanja, diskusija.

Možda malo bolja skripta ubuduće obezbediti.

Zadovoljavajuće.

Za neke veoma potrebna, za mene već viđeno i prevaziđeno.

10. Da li mislite da Škola romologije treba da preraste u Institut koji će svake godine upisivati polaznike/ce? Obrazložite svoj stav.

Svakako. (2)

Da. (7)

Da, obavezno.

Da, da bi se više postiglo.

Da, sa više pažnje na određenim oblastima.

Ovo pozdravljam i u svakom slučaju želim nastavak škole.

Da, mislim da treba da preraste u institut da bi Romi mogli bolje da upoznaju sebe.

Da, mislim da treba da preraste u institut.

Da, korisno i motivaciono

Da, kako bi što više ljudi saznalo što više o Romima od stručnjaka, tako bi se prevazišle predrasude o Romima.

Da, da bi se temeljnije mogla izgraditi osnova za društveno-ekonomske promene u državi.

Da, na ovome nikako ne smemo stati. Već nova generacija, a ova stara nastavak i proširenje znanja.

Da, to je jako dobro za našu romsku decu.

Treba, zato što je nedovoljno obrazovanog kadra u svim segmentima.

Treba da postane institut, jer će tako ljudi (gadže) početi da gledaju romsku populaciju drugim očima, a i sami Romi naučiti nešto novo, čak i o svom narodu (kultura, običaji, vera ...).

Naravno, jer će se jako proširiti pozitivan stav prema Romima.

Da, zaista samo Romi nemaju to pravo. Materijala dovoljno ima da bi škola postojala.

Da. Trebalo bi više raditi na istraživačkim projektima.

Mislim da, jer svi koji su zainteresovani treba da uče o ovoj temi, posebno Romi kako bi postali ravnopravni učesnici u društvu.

Naravno i obavezno.

Naravno, to bi bio veliki napredak u upoznavanju kulture, tradicije i uopšte romske zajednice.

Mislim da treba da bude kao predmet na fakultetu za javnost.

Treba ovakvih ispita i škola.

Da. Što više ljudi uključiti u edukaciju.

Naravno, treba nam kadar iz različitih oblasti i segmenata.

Obavezno – puna podrška.

Da, potrebno je što više poloznika edukovati u okviru romske populacije zato što su jedinstveno specifičan narod.

Trebalo bi da se ovo škola institucionalizuje i preraste u zvaničan fakultet. Mislim da je zaista neophodno da Romi imaju mesto na kojem će na naučni način proučavati karakteristike svoje populacije.

Da, treba. Kako bi nakon nekoliko godina bila ozbiljna institucija koja će proizvoditi kadrove za rad u različitim oblastima koje se dodiruju sa romskim pitanjima.

Treba da se nastavi i da se produži. Da se dovedu i evropski sociologzi iz inostranstva – Thones Acton, Michael Stewart, Ian Hancock.

Mislim da ne, jer bi moglo doći do regrutovanja onih koji bi institut pohađali, a ne bi to posle realizovali u praksi.

11. Sugestije za nešto što nije obuhvaćeno pitanjima, a smatrati da je važno:

– Uključiti više romskih predavača, ako je potrebno uz primenu afirmativne akcije. Proširiti sled dešavanja sa panelima i okruglim stolovima, te medijskim nastupom u otvorenoj – kontakt emisiji. Ostaviti više vremena za temeljno istraživanje.

– Više diskusije, da se čitaju tekstove pre toga i da se diskutuje o tome. Manje užurbanosti i više poštovanja, opušteniji odnos prema učesnicima. Možda škola pre toga za nerome: da nauče šta je diskriminacija, rasizam itd. i ne pričaju previše gluposti na času. Atmosfera bi mogla da bude bolja.

– Volela bih da se uvede učenje jezika za nerome, ali i za Rome. Koristilo bi predavaču Romu, a nama neromima bi približilo joj više ono što smo učili u školi.

– Trebalo je posvetiti pažnju genocidu koji je počinjen nad Romima.

– Da se počne učiti romski jezik u ovakvom vidu obrazovanja.

– Romski jezik, nastavnici romskog jezika.

– Trebalo bi posebno svaku granu. Mislim istorija, kultura, jezik itd. Posebno obrađivati i dobijati posebne ocene a diplomu za sve zajedno.

– Vrlo je bitno da se profesori korektno odnose prema studentima, jer studenti nisu ni maloumni, niti nekorektni prema profesorima.

– Smatram da je izuzetno bitan timski rad Roma i onih koji nisu Romi na zajedničkim istraživanjima.

Dodatak 11 – ZAVRŠNI TEST

Ime i prezime _____

Datum: _____

PITANJA

1. Navedite opšte osobine romske usmene književnosti?
(prema predavanju dr Ljiljane Pešikan-Ljuštanović)
2. Šta je standardni jezik?
(dr Dieter Halwachs, mr Mirjana Jocić, dr Svenke Savić, dr Yaron Matras)
3. Zašto nema standardnog romskog jezika?
(prema tekstu dr Svenke Savić)
- 3.1. Prilog standardizaciji romskog jezika: O Gramatici romskog jezika dr Rajka Đurića, 2005.
4. Tri faze razvoja istorije Roma?
(prema radu dr Rajka Đurića)
5. Navedite neke demografske karakteristike Roma u Vojvodini?
(prema predavanju dr Miloša Marjanovića)
6. Navedite neke karakteristike romske zajednice
(prema predavanju dr Aleksandre Mitrović)
7. Navedite romska pozorišta koja poznaješ.
(prema predavanju Dragana Ristića)
8. Navedite osnovne karakteristike religije Roma
(prema predavanju dr Dragoljuba Đorđevića)
9. Navedite osnovne karakteristike romske muzike.
(prema predavanju dr Zorana Mulića)
10. Navedite romske stvaraoce koje poznajete kod nas.
(književnike/ce, pesnike/inje, kompozitore/ke, muzičare/ke, novinare/ke...)
11. Opiši neki problem obrađen u Školi romologije po sopstvenom izboru,
(koji nije obuhvaćen pitanjima od 1-10)

N. Sad,
14.1.2005.

Sertifikat

Škola romologije 2: Provera iskustva i nova saznanja

Универзитет у Новом Саду
Трг Доситеја Обрадовића 5
21000 Нови Сад
Србија и Црна Гора

University of Novi Sad
Trg Dositeja Obadovića 5
21000 Novi Sad
Serbia and Montenegro

Škola romologije 2: jezik, književnost, istorija i kultura

(Novi Sad, 1.7.2005 – 31.1.2006)

PROGRAMSKI IZVEŠTAJ

Realizacija u saradnji sa: Ženske studije i istraživanja, Novi Sad

Koordinatorka: prof. dr Svenka Savić

Strategija razvoja romske zajednice u Srbiji Ministarstva za ljudska i manjinska prava i Koordinacionog odbora za praćenje implementacije jedinstvenih akcionih planova ističe neophodnost obrazovanja svih članova romske zajednice - od najranijeg uzrasta do obrazovanja odraslih. Pri tom se naglašava da u romskoj zajednici u kojoj ima najviše nepismenih, te da najviše pažnje treba poklanjati osnovnoj pismenosti. Stoga se veliki broj različitih organizacija i institucija u zemlji, uključujući i Ministarstvo prosvete Republike Srbije, angažuje na izradi programa za opismenjavanje romske populacije svih uzrasta, kao i organizovanom osnovnom školovanju dece i odraslih i pomoći prilikom upisa u srednje škole. Visokoškolsko obrazovanje, kao neophodan preduslov stvaranja obrazovne i kulturne romske elite, za sada je tek na početku, jer su tek ovih godina diplomirali prvi romski studenti koji su upisani pre pet ili više godina.

Činjenica je da danas ima više nego pre deset godina romskih studenata na raznim fakultetima u zemlji. Međutim, neznatan je broj romskih studenata koji studije završavaju u roku, što ukazuje na postojanje teškoća u visokoškolskom obrazovanju Roma.

Do sada se gotovo i nije govorilo o posebnim merama za angažovanje nastavničkog romskog kadra na univerzitetima. Tek je sada došlo na red pitanje programa pomoći kojih će se romski jezik i kultura osmisiliti kao akademski predmeti u okviru univerzitetske nastave. To su bila osnovna pitanja i prilikom sačinjavanja programa naše **Škole romologije** pre dve godine.

Osnivanje ***Škole romologije*** imalo je tri osnovna cilja:

1. da se pokaže kako bi mogao biti osmišljen program Uvoda u romologiju;
2. da se pokaže način na koji bi se mogao organizovati istraživački rad sa upisanim studentima;
3. da se senzibilise šira akademska sredina za potrebu uvođenja Studija romologije kao nove naučne interdiscipline.

U dokumentu o *Dekadi Roma* (2005-2015) iskazana je veoma pozitivna orijentacija evropske i svetske zajednice prema romskoj zajednici. Dokumentom su obuhvaćena različita pitanja romske zajednice u vezi sa obrazovanjem, zapošljavanjem, smanjenjem siromaštva itd. Univerzitet u Novom Sadu uključio se u realizaciju ovog Dokumenta organizujući kao eksperimentalni visokoškolski interdisciplinarni obrazovni program ***Školu romologije*** kao jednosemestralni kurs (videti odluku u dodatku 1). Prva Škola održana je školske 2004-2005. u zimskom semestru, a druga u zimskom semestru školske 2005–2006. godine, uz finansijsku pomoć Fonda za otvoreno društvo. Ova Škola je, za sada, jedini pokušaj organizovanja visokoškolskog programa romologije u regionu.

Kako je program sačinjen?

Nastava je u ***Školi romologije*** organizovana po sledećoj programskoj šemi:

- I 4 modula (odnosno 32 nastavne jedinice);
- II rad u istraživačkim grupama.

Studenti dobijaju uverenje Univerziteta u Novom Sadu o završenoj ***Školi romologije*** ukoliko su prisustvovali na više od polovine predavanja, učestvovali u istraživačkim projektima i zadovoljili na završnom pismenom testu.

Plan i program ***Škole romologije*** sačinjen je kao Uvod u studije romologije kojim se obezbeđuje minimum znanja o nekoliko aspekata romske zajednice: jezik, istorija, kultura i književnost, što znači da su mnoga važna pitanja romske zajednice ostala izvan uvoda. Na primer, kad je reč o jeziku Roma onda su pitanja osnovnih opštelingvističkih principa standardizacije u ovom trenutku važnija od konkretnih i pojedinačnih dijalekatskih; ako su u pitanju demografski podaci, onda je najvažnije naučiti studente kako kritički istraživati ovu kompleksnu

problematiku sa različitih aspekata demografije Roma u Vojvodini, nego ih terati da memorišu pojedinačne podatke objavljene u literaturi; kada je reč o religiji Roma onda je osnovni zadatak bio da se osvetli širok multireligijski kontekst Vojvodine u kojem Romi danas žive, a manje da se govori o pripadnosti pojedinačnoj ili dominantnoj religijskoj zajednici; predstavljeno je bogatstvu muzičke tradicije Roma u odnosu na tradiciju drugih naroda sa kojima Romi zajedno žive na ovom prostoru, a koji su različiti po naciji, veri, jeziku i istorijskoj prošlosti.

Uvod je istovremeno uveo i romske predavače iz zemlje u visokoškolski nastavni proces, s jedne strane, i afirmisao raznovrsnu problematiku romske zajednice u našem kontekstu u akademskoj sredini Univerziteta, s druge strane.

Program je osmišljen kao dinamična suma znanja o različitostima i toleranciji, on je otuda promenljiv, što znači da se prilagođava upisanoj grupi studenata i studentkinja i otuda se dopunjava svake godine na drugačiji način.

I Programi 4 modula

Modul 1: Jezik Roma i standardizacija, prof. dr Dieter Halwachs (Grac); prof. dr Svenka Savić (Novi Sad); mr Mirjana Jocić (Novi Sad).

Modul 2: Istorija Roma, dr Rajko Đurić (Beograd), dr Aleksandra Mitrović (Beograd).

Modul 3: Kultura Roma, prof. dr Dragoljub Đorđević, religija (Niš); prof. dr Miloš Marjanović, demografija (Novi Sad); dr Zoran Mulić, muzika (Novi Sad), Dragan Ristić, pozorište (Beograd).

Modul 4: Usmena književnost, prof. dr Ljiljana Pešikan Ljuštanović (Novi Sad).

(vidi u dodatku: 2. Realizovan plan i program; 2. Nastavni program)

II Istraživačka rad u Školi

Nakon dva odslušana modula studenti su se podelili u istraživačke grupe prema tematskim oblastima koje su im ponuđene ili su ih sami predložili. Ove godine bilo je četiri istraživačke grupe:

1. Romski jezik, mentorka prof. dr Svenka Savić;
2. Romske nevladine organizacije u Vojvodini, mentorka Veronika Mitro;
3. Kako mediji pišu o Romima u Vojvodini, mentorka Veronika Mitro;

4. Iskustvo jednog obrazovnog programa za Rome u Mađarskoj, mentorke Svenka Savić i Veronika Mitro.

Rad na projektima se realizovao kroz individualni rad studenata i studentkinja uz konsultacije (individualne i grupne - u timu), pod mentorskim rukovodstvom i rezultirao je pisanim saopštenjem o istraživačkom zadatku. Uvežbavan je timski rad, savladavane osobine naučnog teksta u pisanoj formi i neke istraživačke tehnike.

U svakoj istraživačkoj grupi postignuti su zadovoljavajući rezultati.

1. ROMSKI JEZIK – Cilj projekta je bio sakupljanje empirijske građe romskog jezika. Učestvovalo je petoro polaznika: **Jelena Jovanović, Ranka Knežević, Marina Simeunović, Žarko Savić i Aleksandar Stojkov**. Oni su ovladali tehnikom vođenja intervjuja u cilju sakupljanja životnih priča starijih Romkinja (tri na srpskom i jedna na romskom jeziku), kao značajno svedočanstvo o romskim običajima, verovanjima i kulturni, s jedne strane i dokaz dvostrukе diskriminacije prema Romkinjama (na osnovu rodne i nacionalne nejednakosti).

Aleksandar Stojkov i Žarko Savić prikupili su na osnovu upitnika za prikupljanje leksičke građe o kući i pokućstvu (modifikovana verzija upitnika dr Gordane Vuković) dokumentovanu građu za romski jezik koja se može porebiti sa srpskim (izgradnja kuće, materijali za izgradnju, imanje, delovi kuće, prostorije, nameštaj, pokućstvo itd.).

2. ROMSKE NEVLADINE ORGANIZACIJE U VOJVODINI - Učestvovali su: **Marijana Čanak** (asistentkinja), **Đorđe Fan, Božidar Knežević i Zorica Sili**. Osnovna ideja projekta bila je da se na osnovu upitnika proceni doprinos pojedinih nevladinih organizacija poboljšanju statusa romske nacionalne zajednice. Učešćem na ovom istraživačkom projektu svaki polaznik/ca ovlađao/la je osnovnim istraživačkim tehnikama (sakupljanje građe, analiza sakupljenog materijala, konsultovanje literature), kao i tehnikom pisanja istraživačkog rada. Svakom od učesnika/ca dodeljena je po jedna organizacija kao prioritet istraživanja i još po četiri organizacije kao dodatak istraživanju, radi poređenja interesovanja, ciljeva i postignuća različitih organizacija.

Planirano je da se opiše ukupno 20 organizacija, svaki učesnik/ca po pet:

Zorica Sili

1. KUD Rumunka; Bački Monoštor;
2. Amarilis, Novi Sad;
3. Varadinaće Roma, Novi Sad;

4. Novosadska romska mreža, Novi Sad;
5. Roma, Sivac.

Božidar Knežević

1. Rani Bašno, Novi Sad;
2. Roma, Titel;
3. Zajednica Srba i Roma, Novi Sad;
4. Roma, Stara Pazova;
5. Romska duša, Subotica.

Dorđe Fan

1. Eureka, Sombor;
2. KPD Roma, Sombor;
3. Sretni Romi, Sombor
4. Forum Romskih NVO, Sombor;
5. O đila, Sivac.

Marijana Čanak

1. Istraživači Romi, Žabalj;
2. Udruženje romskih studenata, Novi Sad;
3. Udruženje romskih građana, Novi Sad;
4. Bahtale Roma, Novi Sad;
5. Roma, Novi Sad.

Od planiranih, detaljno su opisane sledeće romske organizacije: *Eureka*, *Bahtale Roma* i *Forum romskih NVO* iz Sombora, KUD *O đila* iz Sivca i *Istraživači Romi* iz Žablja. Promene kontakt telefona, smene lidera/ki u organizacijama su česte, a to je znatno usporavalo i otežavao rad na prikupljanju podataka. Većina podataka o ispitivanim organizacijama sakupljena je na osnovu upitnika DICENS-a i upitnika Kancelarije za inkluziju Roma, podataka preuzetih iz dokumentacije same organizacije.

Obrazovanje i očuvanje romske kulture izdvajaju se kao oblasti rada svih istraživanih organizacija. Ovi prioriteti su sasvim razumljivi, jer bi rešavanje problema uključivanja Roma u obrazovni sistem značilo rešavanje niza problema kao što su zapošljavanje, ekonomsko osnaživanje i povećanje životnog standarda uopšte. Zajednički napor da se očuva romska kultura takođe su važni jer je kultura put osnaživanja i homogenizacije zajednice, čime se otvara mogućnost njenog uključivanja u političko delovanje, kao i u strukture moći. Među istraživanim organizacijama najstarija je organizacija *Istraživači Romi* (osnovana 1999, čije su osnivanje pomogle Ženske studije i istraživanja, Novi Sad) koja iza sebe ima već znatan broj projekata iz oblasti edukacije i zapošljavanja i koja doprinosi uključivanju romske omladine u studentsku populaciju. Orga-

nizacija *Eureka* najmlađa je među ispitivanim organizacijama (osnovana 2005), ali već je sprovedla znatan broj projekata koji se tiču emancipacije Romkinja. Ono što rad svih romskih NVO čini smislenim jeste povećanje vidljivosti romske problematike u našoj sredini.

KAKO MEDIJI PIŠU O ROMIMA - Analizu dnevnih novina su radi-li: **Dragana Andelković, Milana Grbić** (asistenktinja), **Marija Nenadić, Dragan Trišić i Miroslav Vidicki**. Cilj ovog istraživanja bio je da se utvrdi kako dnevne novine predstavljaju Rome: u kojim rubrikama, kojim povodima, u kom tematskom okviru, da li su tekstovi najavljuvani na naslovnoj strani, koliko prostora se posvećuje tekstovima o Romima, da li su praćeni fotografijama, kakav je sadržaj naslova novinskih članaka. Analizirano je ukupno 60 članaka iz *Gradanskog lista* i *Dnevnika*, sakupljenih u periodu septembar 2004 – septembar 2005. godine kako bi studenti upoznali različite tehnike istraživačkog rada i kroz samostalne završne radove saopštili kako dnevne novine predstavljaju Rome.

Rezultati pokazuju da se o Romima nedovoljno piše. Ako su teksti duži, njihova sadržina je neprihvatljiva za rešavanje romske problematike. Najčešći povodi su značajni datumi romske zajednice i događaji nevažni za svakodnevni život Roma. Novinski članci umiruju savest građana da se o Romima brine država i još dublje ukorenjuju postojeće stereotipe o Romima.

Utvrđeno je da mediji ne doprinose poboljšanju statusa romske nacionalne zajednice: naprotiv, doprinose održanju postojećeg stanja. Dnevne novine poseduju manipulativnu moć i njihov uticaj na javno mnjenje nikako nije zanemarljiv, te ceo tim ovog projekta smatra da bi promena pisanja o Romima u dnevnim novinama uticala na promenu položaja romske zajednice u društvu.

Da bi se postojeći način pisanja poboljšao predlože se: davanje više prostora romskoj problematici u dnevnim novinama; zapošljavanje školovanih novinara iz romske zajednice; objavljuvanje tekstova o dalekoj prošlosti Roma, dakle, o vremenu kada Romi nisu bili na margini društva; predstavljanje uspešnih Roma; promovisanje politički korektnog govora umesto govora mržnje i netrpeljivosti.

ISKUSTVO JEDNOG OBRAZOVNOG PROGRAMA ZA ROME U MAĐARSKOJ – Učestvovale su 2 studentkinje, jedna romske i jedna mađarske nacionalne pripadnosti: **Enike Csernik i Piroška Kovač**. U svom radu studentkinje su opisale iskustvo Mađarske u primenjivanju programa 'Dragog doma', kao korisnog programa okrenutog prema

učenju u zajednici-porodici i izgradnji čvršće veze između porodice i škole.

Ko su bili polaznici Škole?

Minimum za upis u Školu je završeno srednje obrazovanje. Ukupno se i **Školu romologije 2** upisalo 25 studenata i studentkinja (vidi dodatak 4 - Spisak upisanih) romske i neromske populacije (srpske, mađarske, rumunske nacionalne i jezičke pripadnosti). Uverenje o završenoj Školi dobilo je njih 16 (vidi dodatak 5 - Prisustvovanje na pojedinim modulima) od toga polovinu čine Romi, a drugu polovinu neromski studenti.

Jedna od prednosti ove Škole je što u njoj zajedno rade romski i neromski studenti. Ako pogledamo njihovu startnu poziciju (vidi dodatak 6 - Biografije diplomiranih), vidi se da su romski studenti uglavnom završavali neku srednju stručnu školu u kojoj, po pravilu, ne dominiraju predmeti humanističkih nauka, koji su, opet, neophodni za razumevanje onoga što se izlaže na predavanjima u Školi. Druga osobina ove upisane grupe studenata je da je većina Roma iz raznih delova Vojvodine, dakle putuje na predavanja u Novi Sad, dok su neromski studenti uglavnom iz Novog Sada, uglavnom sa humanističkim predznanjem. Ukratko, romski studenti su i u ovoj Školi startovali sa nižih pozicija znanja, a uložili su veći napor da do znanja dođu. Ono što je ohrabrujuće jeste da uglavnom svi rade na računarima, imaju e-mail adrese i komuniciraju preko njih, odnosno poseduju mobilne telefone, što je neophodno za komunikaciju na daljinu. Zabrinjavajući podatak je što romski studenti nedovoljno znaju romski jezik. Zamisao je bila da se u Školi o romskom jeziku govori i predaje, ali ne i da se on tu uči.

Predlog za budući rad je da se uvede i početno učenja romskog jezika.

Ko su nastavnici i mentori u istraživačkim grupama?

Do sada se govorilo o tome da nedostaju univerzitetски nastavnici koji bi mogli izvoditi nastavu na budućim Studijama romologije. Jedan od zadataka Škole bio je da animira i okupi nastavnike nerome koji su već istraživali romsku zajednicu i imaju akademsko zvanje, ali i da pronađe i podstakne predavače iz romske nacionalne elite i pruži im šansu da predaju. Pokazalo se da se formirala grupa romskih predavača koji pored svog stručnog znanja dobro vladaju i romskim jezikom: dr Rajko Đurić (istorija i jezik, Beograd), vanredni profesor Zoran Mulić (kompozitor, Novi Sad), Dragan Ristić (teatrologija, Beograd). Sa njima

se posebno radilo na nekim akademskim zahtevima (kako napraviti program modula, način na koji znanje treba predstaviti u pisanoj formi sažetka i sl).

Ostaje još dosta posla oko metodike nastave na univerzitetskom nivou.

O ohrabruje činjenica da pristiže generacija diplomiranih studenata Roma na raznim fakultetima Univerziteta u Novom Sadu, Beogradu, Nišu i Kragujevcu koji su upisani na postdiplomske studije i koji mogu biti potencijalni nastavnici u budućem institucionalnom obliku rada (na primer, Marija Aleksandrović, srpska književnost; Zoran Tairović, slikar, sociologija). Škola je okupila ukupno 10 nastavnika, od kojih su trojica iz romske zajednice, već afirmisani (vidi dodatak 7 - Lista nastavnika i 8 - Biografije nastavnika). Time je pripremljen teren za budući nastavnički tim. Permanentan rad sa postdiplomskim romskim studentima omogućava nam uvid i u to koji su potencijalni kadrovi za nekoliko godina.

Ostaje zadatak da Škola romologije 3 okupi upravo šиру buduću nastavnu romsku akademsku elitu, u kojoj bi se izlagala znanja o metodici nastave, o načinu pravljenja nastavnih programa za pojedine kurseve, način na koji se odabira literatura u zbornik tekstova ili, pak, način na koji se vodi usmeni akademski diskurs ili prezentuje građa pomoću moderne nastavne tehnike. Posebno je važno obrazovanje za akademsko pisanje. Organizatori Škole na Univerzitetu u Novom Sadu imaju sve potrebne kvalifikacije i iskustvo za izvođenje Škole romologije 3 ovako profilisane.

Pitanja literature u nastavi

U svetu postoji bogata literatura o Romima i to na različitim jezicima, ali ne postoje udžbenici i priručnici namenjeni nastavi romologije uopšte niti u Školi romologije na Univerzitetu u Novom Sadu. Iz bogate literature odabran je samo deo za konkretnu upisanu studetsku grupu, uskladen sa njihovim opštim i pojedinačnim znanjima. (Ne)znanje stranih jezika romskih i neromskih studenata bio je kriterij u izboru literature, koja je uglavnom na srpskom jeziku (videti dodatak 9 - Spisak podeljene literature i literaturu uz svaki modul u Nastavnom programu Škole).

Studentima je podeljena šira literatura od obavezne za uz svaki modul jer smatramo da je važno da je oni poseduju i aktiviraju kad im zatreba U Ženskim studijama postoji relativno bogata literatura o Romima i za Rome koja studentima stoji na raspolaganju: knjige,

periodika, brošure, informacije i podaci u kompjuterskoj formi (vidi dodatak 10 - Literatura iz romologije u DIcens-u Ženskih studija i istraživanja, Novi Sad). Ženske studije i istraživanja su, može se reći, jedino mesto na kojem se mogu pronaći osnovne informacije takve vrste namenjene visokoškolskoj nastavi u zemlji (koja, naravno, može dobro poslužiti i drugima koji imaju iste akademske namere).

Valjan odbir domaće literature bio je ozbiljan pedagoški zadatak, koji nismo mogli rešiti dovoljno dobro, ali cilj rada u ovom uvodnom kursu i nije bio usmeren i na odbir tekstova koji bi potencijalno bili građa za jedan budući udžbenik romologije za studente. To mora biti poseban zadatak grupe istraživača, finansiran posebno u dužem vremenskom periodu, kako bi se za momenat institucionalizacije Studija romologije pripremio dobar naučno-pedagoški materijal. Izrada priručnika za nastavnike romologije ostaje izazov.

Važno obogaćenje predstavlja Gramatika romskog jezika Rajka Đurića (2005), koja je kupljena svakom studentu Škole, a promovisana u okviru Sajma obrazovanja u Novom Sadu (decembar 2005), uz učešće svih studenata. Javne promocije knjiga Roma i za Rome su zadatak Škole. Tako smo prošle godine u **Školi romologije 1** promovisali knjigu Rromnja (Romkinje, S. Savić et. al, Futura publikacije, Novi Sad, 2004). Na taj način se ukazuje na to da nastava nisu samo predavanja u nekom akademskom prostoru, već sav onaj raznovrsni način afirmisanja akademskog života i diskursa u različitim aspektima: promocije knjiga, okrugli stolovi, paneli, javne diskusije i drugi oblici za koje je potrebno da studenti raspolažu jezičkim i diskursnim zanjem.

Provera stečenog znanja

Završni test je položilo 16 studenata/kinja i oni su stekli pravo na uverenje Univerziteta u Novom Sadu (vidi dodatak 11 - Završni test i 12 - Ostvareni rezultati na završnom testu). Samo jedan semestar (tokom 32 nastavna sata) nedovoljno je da se, s jedne strane, popune praznine u opštem znanju romskih (i neromske) studenata, praznine nastale tokom srednjoškolskog obrazovanja, i istovremeno, s druge strane, da se ovlada novim znanjima o romologiji uz korišćenje raznih terminologija. Svesni smo da je novostećeno znanje ostalo nedovoljno savladano. Tek tokom primene u praksi moći će ga studenti utvrditi (na primer, nastavnici romskog jezika koji predaju romski jezik deci u osnovnoj školi). Nadalje, ostala je nedovoljno izgrađena sposobnost raspravljanja i debatovanja o različitim pitanjima o kojima se u modulima izlagalo.

Razvijanje osnovnih retoričkih sposobnosti ostaju zadaci za budućnost.

Kako su program ocenili studenti?

Evaluacija rada u Školi je uglavnom pozitivna (vidi dodatak 13). Primetno je zadovoljstvo zbog stečenog znanja, ali je isto tako primetno da studenti nisu bili spremni anonimo da iskažu svoja nezadovoljstva (sem ona koja se odnose na skučen prostor u kojem se nastava odvijala).

Dragocene su, međutim, sugestije za dalji rad.

Informisanje: nastava-mediji-šira sredina

Obe Škole afirmisale su poseban tip veze između medija i procesa nastave, što je pomoglo široj senzibilizaciji za ovu problematiku, ne samo na Univerzitetu, nego i u gradu i u Vojvodini: Romski program TV Novi Sad i časopis THEM izveštavali su redovno sa svih predavanja, a Radio 021 i Radio Novi Sad, televizija Apolo, Kanal 9, Panonija i dnevne novine Dnevnik i Građanski list izveštavali su o pojedinim aktivnostima (vidi dodatak 14 - Novinski članci o Školi; kompletна dokumentacija o medijskoj prisutnosti je u Ženskim studijama i istraživanjima).

Ovo je doprinelo da aktivnostima u okviru **Škole romologije 2** prisustvuju zainteresovane osobe koje nisu upisane u Školu - više od 60 osoba je tokom semestra prisustvovalo na jednoj ili više aktivnosti (vidi dodatak 15 - Prisustvo osoba koje nisu polaznici Škole na pojedinim aktivnostima).

Škola romologije promovisana je na Sajmu obrazovanja u Novom Sadu i kao jedini visokoškolski obrazovni program romologije privukla značajnu pažnju posetilaca - predstavnika obrazovnih institucija različitih nivoa (vidi dodatak 16 - Materijal o Školi podeljen na Sajmu obrazovanja).

Zaključak

Može se reći da je pionirski poduhvat **Škole romologije 2** na Univerzitetu u Novom Sadu uspeo, ako imamo u vidu:

- da je **Školom romologije 1** započeto visokošlosko obrazovanje Roma na Univerzitetu u Novom Sadu u prošloj školskoj godini i da je to ostao do danas jedini visokoškolski obrazovni program u regionu (tačnije u bivšem jugoslovenskom prostoru);

- da je okupio značajan broj nastavnika;

- da je okupio izrazito velik broj studenata iz čitave Srbije, ne samo iz Vojvodine i da je uverenje do sada dobio 51 student i studentkinja (u prošloj godini 35, a u ovoj 16);
- da je osmišljena programska šema - kombinacije nastave (u obliku modula) i istraživanja (u malim timovima);
- da se kombinacija nastave i istraživačke prakse pokazala veoma plodotvornom, jer je probudila želju studenata za istraživanjem sopstvene zajednice, kulture, istorije i drugo;
- da se polako kristališe i spisak literature na osnovu koje može nastati budući priručnik;
- da je potvrdila i ranije saznanje da u univerzitetsku nastavu treba uključiti i učenje osnova romskog jezika;
- da je zainteresovala šиру javnost pre svega osmišljenom saradnjom sa medijima.

Predlozi

Šta ostaje da se uradi?

1. Organizovati međunarodni stručni skup o pitanju interdisciplinarnih studija i u sklopu toga prodiskutovati konkretna pitanja izrade kurikula, posebno pitanja standardne jezičke forme romskog jezika u akademske svrhe.
2. Napraviti kurikulum za institucionalno uvođenje Studija romologije na Univerzitetu u Novom Sadu.
3. Organizovati **Školu romologije 3** samo za romske mlađe naučne radnike sa osnovnom temom: kako napraviti kurikulum.
4. Pripremiti dobar naučno-pedagoški materijala (reading) i izraditi osnovnu koncepciju udžbenika za studente i nastavnike, istovremeno sa aktivnostima iznetim pod 1 i 2, kako bi se do momenta institucionalizacije nastave na Univerzitetu izvršile sve pripreme.
5. I dalje negovati dobru saradnju sa medijima.

Novi Sad, 28.1.2006.

Izveštaj podnosi:

prof. dr Svenka Savić, koordinatorka Škole

Organizacioni tim:

prof. dr Svenka Savić, redovna profesorka Psiholingvistike,
koordinatorka

Veronika Mitro, magistrantkinja u Centru za rodne studije;

Marijana Čanak, studentkinja Škole romlogije;
Milana Grbić, studentkinja Škole romologije i magistrantkinja u
Centru za rodne studije.

DODACI:

1. Odluka Nastavno-naučnog veća Univerziteta u Novom Sadu
2. Realizovani plan i program
3. Nastavni program
4. Spisak upisanih studenata/kinja
5. Prisustvo studenata na pojedinim modulima
6. Biografije studenata i studentkinja koje su dobile uverenje
7. Lista organizatora i predavača
8. Biografije predavača Škole romologije 2
9. Spisak podeljene literature
10. Literatura o Romima
11. Završni test
12. Ostvareni rezultati na završnom testu
13. Evaluacija
14. Novinski članci o Školi
15. Prisustvo osoba koje nisu polaznici Škole
16. Materijal o Školi podeljen na Sajmu obrazovanja

Универзитет у Новом Саду
Трг Доситеја Обрадовића 5
21000 Нови Сад
Србија и Црна Гора

University of Novi Sad
Trg Dositeja Obradovića 5
21000 Novi Sad
Serbia and Montenegro

Tel. +381 21 350-622 * Fax: +381 21 450-418 * E-mail:rektorat@uns.ns.ac.yu * <http://www.ns.ac.yu>

ACIMSI – Univerzitetski centar za rodne studije

Dodatak 2: Škola romologije 2 – Realizovani plan i program

oktobar 2005.

- 23.09: O sociolingvističkim karakteristikama romskog jezika u svetu i u Srbiji, dr Dieter Halwachs, Grac
08.10: Istorija i poreklo Roma I-II, dr Rajko Đurić, Beograd
Demografska pitanja romske zajednice u Srbiji, prof. dr Miloš Marjanović
22.10: Obrazovanje Roma I-II, dr Aleksandra Mitrović, Beograd
Rad na istraživačkim projektima, Svenka Savić i Veronika Mitro

novembar 2005.

- 05.11: Religija Roma I-II, prof. dr Dragoljub Đorđević, Niš,
Rad na istraživačkim projektima, Svenka Savić i Veronika Mitro
19.11: Aktuelna pitanja kulutre Roma danas, Zoran Mulić, Novi Sad
Rad na istraživačkim projektima, Svenka Savić i Veronika Mitro

decembar 2005.

- 26.12: Romska pozorišta, Dragan Ristić, Beograd
Kako prevodim sa i na romski jezik – prilog standardizaciji romskog jezika, Dragan Ristić, Beograd
02.12: Promocija ŠKOLE ROMOLOGIJE i GRAMATIKE ROMSKOG JEZIKA Rajka Đurića,
2005), učestvovali: Marija Aleksandrović, Rajko Đurić, Jelena Jovanović, Veronika Mitro, Svenka Savić, Jadranka Stojanović,
Sajam obrazovanja, Novi Sad
17.12. Usmena književnost: metodološka pitanja, Ljiljana Pešikan Ljuštanović
Rad na istraživačkim projektima, Svenka Savić i Veronika Mitro

januar 2006.

- 14.01. Standardni srpski jezik, Mirjana Jocić
Predaja istraživačkih radova
Konsultacije za test
21.01. Pismeni test
28.01. Dodela sertifikata.

Dodatak 2: Škola romologije 2 – Realizovani plan i program

oktobar 2005.

- 23.09: O sociolingvističkim karakteristikama romskog jezika u svetu i u Srbiji,
dr Dieter Halwachs, Grac
08.10: Istorija i poreklo Roma I-II, dr Rajko Đurić, Beograd
Demografska pitanja romske zajednice u Srbiji, prof. dr Miloš Marjanović
22.10: Obrazovanje Roma I-II, dr Aleksandra Mitrović, Beograd

Rad na istraživačkim projektima, Svenka Savić i Veronika Mitro

novembar 2005.

05.11: Religija Roma I-II, prof. dr Dragoljub Đorđević, Niš,

Rad na istraživačkim projektima, Svenka Savić i Veronika Mitro

19.11: Aktuelna pitanja kulutre Roma danas, Zoran Mulić, Novi Sad

Rad na istraživačkim projektima, Svenka Savić i Veronika Mitro

decembar 2005.

26.12: Romska pozorišta, Dragan Ristić, Beograd

Kako prevodim sa i na romski jezik – prilog standardizaciji romskog jezika, Dragan Ristić, Beograd

02.12: Promocija ŠKOLE ROMOLOGIJE i GRAMATIKE ROMSKOG JEZIKA Rajka Đurića,

2005), učestvovali: Marija Aleksandrović, Rajko Đurić, Jelena Jovanović, Veronika

Mitro, Svenka Savić, Jadranka Stojanović,

Sajam obrazovanja, Novi Sad

17.12. Usmena književnost: metodološka pitanja, Ljiljana Pešikan Ljuštanović

Rad na istraživačkim projektima, Svenka Savić i Veronika Mitro

januar 2006.

14.01. Standardni srpski jezik, Mirjana Jocić

Predaja istraživačkih radova

Konsultacije za test

21.01. Pismeni test

28.01. Dodata sertifikata.

FOND ZA OTVORENO DRUŠTVO, BEOGRAD, BEOGRAD

ŽENSKE STUDIJE I ISTRAŽIVANJA, NOVI SAD

Tel./fax +381 21 6614 697 * e-mail: studije@eunet.yu *

<http://solair.eunet.yu/~studije>

Univerzitet u Novom Sadu

Škola romologije 2: jezik, istorija, kultura i književnost

zimski semestar školske 2005/2006.

Dodatak 3 - NASTAVNI PROGRAM

Nastava se u Školi romologije 2 odvijala po usvojenoj programskoj šemi od 4 modula, odnosno 32 nastavne jedinice realizovane kroz predavanja i proveru znanja testom na kraju semestra i obavezno učešće u istraživačkom radu.

Modul: **JEZIK ROMA (I)**

Predavač: Dieter Halwachs (Grac, Austrija), Svenka Savić

Broj časova: 6

Oblik nastave: predavanja

Cilj je da se pokaže kako se objašnjava poreklo, razvoj i sadašnje stanje romskog jezika u svetu i Evropi, s fokusom na onim osobinama koje su karakteristične za vojvođanski teren.

Osnovne osobine romskog jezika - Objasnjava se poreklo romskog jezika kao jednog od indoevropskih (indijskih jezika); zatim, način na koji su u takav jezik ulazile reči iz jezika u okruženju u koje Romi stižu, posebno reči i osobine romskih varijeteta prisutnih na prostoru Balkana. Dijalekatske razlike ispoljene su u rečniku (leksikonu), oblicima (morfologiji) i glasovnoj strukturi (fonetskoj i fonološkoj), a tipične osobine koje romski jezik čine zapravo posebnim u odnosu na druge jezike na onom rečniku koji je stabilan (opšti), koji su govornici ovog jezika poneli iz postojbine (oko 700 takvih reči). Taj zajednički osnovni rečnik (nazivi za delove ljudskog tela, brojevi, lične zamenice...) stabilan je kroz vreme (vekove) i prostore (u Evropi, Americi, Aziji...). Zajednički je (bazični) morfološki nivo (nivo građenja reči – na primer, padežnog sistema).

Sociolingvistička situacija romskog jezika - U drugom delu se objašnjava način na koji se upotrebljava romski jezik u različitim zajednicama u svetu danas, i kako se može standardizovati romski jezik u datom okruženju. Fokus je na sadašnjim tendencijama upotrebe romskog jezika u privatnoj i javnoj sferi, naročito za potrebe školovanja dece. Govori se o nastojanjima internacionalnih organizacija da podrže i održe romski jezik, o ulozi sociolinguista da valjano opišu različite upotrebe romskog jezika u privatnoj i javnoj sferi. Ukazuje se na moguće propuste u primeni nekih od poznatih teorija (na primer Bazila Bernstajna).

Istraživanja romskog jezika - Objasnjava se način na koji je počeo rad na istraživanju romskog jezika na Univerzitetu u Gracu i rad na projektima koji su tamo u toku kako bi se otvorili vidici romskih studenata za različita pitanja koja se mogu istraživati. Informišu se studenti o sadašnjim centrima za istraživanje ove naučne discipline (Prag, Pariz, Pečuj, Grac, Manchester, Teksas). Sugerišu se teme koje se mogu istraživati u vojvođanskom regionu, na kojima sa studentima nadalje radi Svenka Savić.

Literatura:

Đurić, Rajko (2005), Gramatika romskog jezika / Gramatika e

Rromane čhibaki, Otkrovenje, Beograd.

Dieter, Halwachs W. (2004), ROMANI SOCIOLINGUISTICS, Workshop on Romani linguistics, Graz / European Centre for Modern Languages, 8-13 November 2004 (neobjavljen prevod teksta na srpski)

Matras, Yaron (2004) The Future of Romani: Toward of politics of linguistic pluralism, University of Manchester, UK (prevod na srpski)

Savić, Svenka (2004), Standardizacija romskog jezika: (ne)mogućnost obrazovanja romske dece na maternjem jeziku kod nas, u: Jezički izazovi Vojvodine Evropi, zbornik radova, Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad, str. 34-42.

Savić, Svenka (2003), Zašto je potrebna standardizacija romskog jezika - Put do stvaranja nacionalne elite, Danas, 1-2. marta 2003, u dodatku VI, Beograd, str. 6-7.

Modul: **JEZIK ROMA (II)**

Predavač: Mirjana Jocić

Broj časova: 2

Oblik nastave: predavanja

Standardizacija i standardni srpski jezik - Značenje reči standard kao opšte, neterminološke reči. Objašnjenje pojma standardni jezik i narodni jezik. Narodni jezik – narečja, dijalekti, lokalni govor, idiolektri – mogućnosti velikih razlika i nerazumevanja govornih predstavnika u okviru istoga jezika. Pojam norme.

Standardizacija kao društvena kategorija planiranja jezika. Standardni jezik kao društveno kodifikovan i sankcionisan oblik koji služi za kultivisanu javnu upotrebu u svim domenima. Standardizacija kao komunikacijski instrument savremenog života i obrazovne i kulturne demokratizacije i homogenizacije jedne društvene zajednice. Dakle, standardizacija u funkciji boljeg sporazumevanja i razumevanja, bolje komunikacije i širenja obrazovanja i kulture unutar jedne društvene zajednice, ali i u funkciji internacionalizacije sopstvenog jezika, stvaralaštva na tom jeziku i kulturi.

Osnovne karakteristike standardnog jezika: autonoman vid jezika, uvek normiran (gramatike, rečnici, ortografski i ortoepski i razni drugi priručnici), funkcionalno polivalentan (“raslojen”), zasnovan na idiomu jedne etničke ili nacionalne formacije, ali razvijan kao naddijalekatska kategorija.

Tipovi raslojavanja standardnog jezika: funkcionalno (disciplinarni ili profesionalni stilovi, situacioni stilovi, tematski stilovi), socijalno (so-

ciolekti), teritorijalno (urbani dijalekti, varijante standardnog jezika) i individualno (idiolekti).

Sociolingvistički lanac od deset faza procesa standardizacije ili "kružni proces kontinuiranog planiranja jezika u deset koraka" (M.Radovanović, prilog grafikon): selekcija (odabiranje osnove buduće norme), deskripcija, kodifikacija, elaboracija, akceptuacija, implementacija, ekspanzija, kultivacija, evaluacija, rekonstrukcija.

Objašnjenje svake od faza standardizacije na primeru standardizacije srpskog jezika (predvukovski period, dositejevski narodni jezik, Vukov rad, Daničićeva uloga, razvoj zajedničkog srpskohrvatskog odnosno hrvatskosrpskog standarda...).

Savremeni trenutak (od 1990. do sada) – faza rekonstrukcije, a ujedno i vanlingvističkim faktorima uslovljene dezintegracije postojećeg srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog standarda, kao jednog lingvičko-komunikacijskog entiteta, na tri zasebna nacionalna jezička standarda: srpski, hrvatski i bošnjački.

Literatura:

Bugarski, Ranko (2002), Nova lica jezika (poglavlje O jeziku i identitetu), Biblioteka XX vek, Beograd.

Ivić, Milka (1997), O Vukovom i vukovskom jeziku (poglavlje III, str. 135-158), Biblioteka XX vek, Beograd.

Ivić, Pavle (1971), Srpski narod i njegov jezik, (poglavlje Sudbina našeg jezika kao orudja kulture, str. 107-221), SKZ, Beograd.

Ivić, Pavle (1994), Smisao zbivanja u istoriji književnog jezika Srbija, Godišnjak Filozofskog fakulteta, knj.23, Novi Sad, 16-30.

Milanović, Aleksandar (2004), Kratka istorija srpskog književnog jezika, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Radovanović, Milorad (1986), Sociolingvistika (deo od 165-218), Književna zajednica Novog Sada i Dnevnik, Novi Sad.

Radovanović, Milorad (redaktor) i grupa autora (1996), Srpski na kraju veka (str.1- 37), Institut za srpski jezik SANU/ Službeni glasnik, Beograd.

Škiljan, Dubravko (1998), Javni jezik (poglavlja III i IV, str.113-211), Biblioteka XX vek, Beograd.

Modul: ISTORIJA ROMA (I)

Predavač: Rajko Đurić

Broj časova: 4

Oblik nastave: predavanja

Seobe i istorija Roma I - Objasnjavaju se osnovni termini: istorija, Rom, Ciganin. Pokazuje različita shvatanja o tome šta je istorija kao naučna disciplina. Daju se osnovna objašnjenja značenja termina Rom/Romkinja (i onima iz ovih izvedenih), Ciganin/Ciganka (i onima iz ovih izvedenih). Na osnovu njih se rekonstruiše poreklo romskog naroda i način na koje su pripadnici romske zajednice bili tretirani u društвima čiji su bili deo.

Seobe i istorija Roma II - Podaci o tome kako je Rome kroz vekove tretiralo neromsко stanovniшво tokom seoba, o gubljenju jezika, genocidu nad Romima u Drugom svetskom ratu i rasizmu koji traje. Na primerima evropskih zemalja objašnjava se odnos država, zajednica i religija (hrиšćanstva, islama, judaizma) prema Romima kroz istoriju.

Literatura :

Durić, Rajko (1988), *Od legende do stvarnosti*, u: Rajko Bobot ur, Cigani sveta, Jugoslovenska revija, Beograd, 13-26.

Modul: ISTORIJA ROMA (II)

Predavač: Aleksandra Mitrović

Broj časova: 4

Oblik nastave: predavanja

Cilj je da se studenti upoznaju sa **osnovnim karakteristikama romske zajednice** i njihovim položajem u društvu:

1. **Siromaštvo i međuetnički odnosi:** Višedimenzionalni pristup siromaštву; međuetnički odnos: odnosi (ne)jednakosti.
2. Romski narod: nazivi i demografske karakteristike; svest o narodnosnoj pripadnosti.
3. Klasni položaj: zanimanja; materijalni položaj romskih domaćinstava.
4. Način života: stanovanje i getoizacija; brak i porodični odnosi.
5. Životne šanse: školovanje; organizovanje i politička participacija.
6. Društveni status: društveni ugled - predrasude prema Romima; subjektivna percepcija Roma sopstvenog položaju u društvu; socijalno - etnička distanca.

Literatura:

Mitrović, Aleksandra i saradnici (1998), Romi u Srbiji, Centar za antiratnu akciju i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.

Mitrović, Aleksandra (2000), Karakteristike romske populacije, **Romi** KSS, Pelikan print, Niš, 7-17.

Miller, S. M. and P. Roby (1932), Poverty: Changing and Social Stratification, London, 1970.

T. Djordjević, Čime se Cigani drže kao narod, Srpski književni glasnik, XXXVII za 1. novembar, Beograd.

Modul: KULTURA ROMA (I)

Predavač: Dragoljub Đorđević

Broj časova: 2

Oblik nastave: predavanja

Romanipen: kulturni identitet Roma - Upotrebom komparativne metode polaznici treba da razumeju suštinu romanipena – romskosti, što će rezultirati sticanjem osnovnih znanja o principima i elementima kulturnog identiteta Roma, kao i o preobražaju romskog kulturnog identiteta.

Religija, religioznost i verski običaji Roma - Korišćenjem statističkih podataka i etnoloških izveštaja polaznici treba da shvate suštinu romskog religioznog bića, što će rezultirati sticanjem osnovnih znanja o položaju Roma u hrišćanstvu i islamu, klasičnoj religioznosti, verskim običajima i protestantizaciji Roma.

Primeri rasizma: skinhedi i Romi - Putem dijaloga polaznika i predavača, kroz iznošenje primera (od maltretiranja do oduzimanja života) skinhed rasizma prema Romima u Srbiji, sagledaće se potkultura skinheda, što će rezultirati sticanjem osnovnih znanja o njihovom programu i ideologiji.

Literatura:

Antić, Petar (2003), Povrede prava Roma u Srbiji. Izveštaj br. 2, Centar za prava manjina, Beograd.

Đorđević, Dragoljub B. (2001), Klasična religioznost Roma, Vere manjina i manjinske vere (str. 179-198), JUNIR, Niš.

Đorđević, Dragoljub B. pri. (2002), Kultura Roma, Kultura, Beograd.

Đorđević, Dragoljub B. ed. (2003), Roma Religious Culture, JUNIR, YURom centar, Punta, Niš.

Đorđević, Dragoljub B. (2003), Esej o skinhedima, KSS, Sven, Niš.

Đorđević, Dragoljub B. (2004), O protestantizaciji Roma Srbije – uvodna rasprava, Religija i tolerancija, 1, Novi Sad, str. 103-112.

Đorđević, Dragoljub B. (2004), Romi. Od zaboravljene do manjine u usponu, OGI, Niš

Đorđević, Dragoljub B. i Dragan Todorović, pri. (2003), Religija i verski običaji Roma, JUNIR, Sven, Niš.

Đorđević, Dragoljub B., Dragan Todorović i Lela Milošević (2004), Romas and Others – Others and Roma: The Social Distance, Institute for Social Values and Structures «Ivan Hadjysky», Sofia.

Đorđević, Radomir D. (1998), Vreme skinhedsa, SKC, Niš.

Mirga, Andžej i Leh Mruz (1997), Romi. Razlike i netolerancija, Akapit, Beograd.

Mirga, Andžej i Nikolae Georgi (1977), Romski narod u istorijskom kontekstu, Romološke studije, 3-4, Beograd, str. 19-49.

Todorović, Dragan, ed. (2004), Evangelization, Conversion, Proselytism, JUNIR, Punta, Niš.

Modul: **KULTURA (II)**

Predavač: Miloš Marjanović

Broj časova: 2

Oblik nastave: predavanja

Demografija kao nauka - predmet izučavanja i osnovni pojmovi (stanovništvo, natalitet, mortalitet, prirodni priraštaj...).

Demografske karakteristike romske zajednice - Naseljenost Roma u Srbiji, karakteristike romskih naselja i romske porodice.

Literatura:

Jakšić, Božidar i Goran Bašić (2002), Romska naselja, uslovi života i mogućnosti integracije Roma u Srbiji, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd..

Jakšić, Božidar i Goran Bašić (2005), Umetnost preživljavanja – gde i kako žive Romi u Srbiji, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.

Modul: **KULTURA ROMA (III)**

Predavač: Zoran Mulić

Broj časova: 2

Oblik nastave: predavanja

Muzika Roma – Cilj je da se otvori pitanje o osnovnim osobinama romske muzike i ukaže na moguće načine njenog istraživanja u multikulturalnom regionu Vojvodine. Kao i u jeziku, Romi su se i u muzici prilagođavali muzičkoj sredini u kojoj su nastanjeni, uz zadržavanje karakteristične interpretacije, svojstvene njihovom melosu.

Kakva je muzika Roma na prostorima bivše Jugoslavije i današnje Srbije i Crne Gore? Da li postoji izvorni oblik ove muzike i koje su karakteristike?

Andrijana Gojković (1992) klasificuje romsku muziku u Jugoslaviji u tri osnovne grupe: romska tradicionalna muzika; profesionalna muzika; zabavljačko-estradna muzika. O tradicionalnoj ima malo istraživačkih podataka, profesionalna je u dobroj meri zastupljena u seoskim sredinama, a svedoci smo sve veće poplave zabavljačko-estradne.

Koji su sve evropski i svetski poznati kompozitori koristili romsku muziku i u koje svrhe.

Zoran Mulić pokazuje kako je koristio elemente romske uspavanke na primeru sopstvene kompozicije za balet Izbiračica (delove snimljene muzike slušaju studenti posle predavanja).

Literatura:

Acković, Vesna (1989), Harmonske i tonalne osnove ciganske lestvice i njena sličnost sa bhirava ragom, u: Milan Šipka (ur.), Jezik i kultura Roma – međunarodni naučni skup, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 421-428.

Đorđević, Tihomir (1933), Cigani i muzika u Srbiji, Naš narodni život, VII, Beograd, 49-50.

Gojković, Andrijana (1964), Cigani i muzika, Narodno stvaralaštvo, 9-10, Beograd, 722-728.

Gojković, Andrijana (1989), Romska muzika u Jugoslaviji, u: Milan Šipka (ur.), Jezik i kultura Roma – međunarodni naučni skup, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 401-405.

Gojković, Andrijana (1992), Osrvt na dosadašnja proučavanja romske muzike u Jugoslaviji, u: Miloš Macura (ur.), Razvitak Roma u Jugoslaviji – problemi i tendencije, Srpska akademija nauka, Beograd, 229-232.

Gojković, Andrijana (1993), Prilagođavanje Roma današnjem muzičkom životu u Srbiji, u: Miloš Macura i Aleksandra Mitrović (ur.), Društvene promene i položaj Roma, Srpska akademija nauka i umetnosti i Institut za socijalnu politiku, Beograd, 108-112.

Savić, Svenka (1997) Balet i opera kao izvorna romska igra i pesma, intervju s kompozitorom Zoranom Mulićem, Pozorište, april-maj-juni, Novi Sad, str. 5-6.

Modul: **KULTURA ROMA (IV)**

Predavač: Dragan Ristić

Broj časova: 2

Oblik nastave: predavanja

Romska pozorišta - Istorija romskog pozorišta kroz primere teatra Romen (Moskva), Phralipe (Skoplje) i Vareso Aver (Budimpešta) i problemi konstituisanja romskog teatra danas kod nas.

Literatura:

Ristić, Dragan (1998), Konstituisanje Romskog kulturnog centra U SR Jugoslaviji, Fakultet dramskih umetnosti, Beograd, diplomski rad.

Ristić, Dragan (1999), History of Theatre Romen,

<http://www.geocities.com/Paris/5121/patin.htm>

Modul: ROMSKA USMENA KNJIŽEVNOST

Predavač: Ljiljana Pešikan Ljuštanović

Broj časova: 8

Oblik nastave: predavanja

Cilj je da se studenti obaveste o osnovnim istraživačkim tehnikama i opštim odlikama i principima klasifikacije usmene književnosti kako bi se osposobili za kritičko-analitički pristup delima romskog usmenog stvaralaštva i za prikupljanje romskog folklora.

Na primerima zabeleženih dela usmene književnosti (objavljenih i neobjavljenih) radila se i analiza teksta, pre svega sa stanovišta sadržine i obredno-običajnog konteksta (nepoznavanje romskog jezika otežava ispitivanje stilsko izražajnih sredstava).

Problem imenovanja i osnovne odlike usmene književnosti - usmenost u stvaralačkom činu, u prenošenju (tradiranju) i recepciji; sinkretičnost; kolektivnost; varijativnost; ustaljenost motiva i sižea; ustaljenost kompoziciono-stilskih postupaka i sredstva.

Problemi klasifikacije usmene književnosti - na primeru romskih usmenih umotvorina, objavljenih i neobjavljenih, trebalo bi pokazati osnovne odlike tradicionalnih usmenih žanrova romske književnosti. Studenti bi se upućivali u osnovne principe klasifikacije (namena, sadržina, kontekst izvođenja) i analizirali bi se tekstovi koji pripadaju određenim žanrovima.

Pričanja o životu kao oblik savremenog romskog folklora - na osnovu knjige *Romkinje* i naučnih tekstova trebalo bi pokazati odlike pričanja o životu kao kategoriji usmene proze.

Literatura:

Bošković-Stulli, Maja (1984), Pričanje o životu (Iz problematike suvremenih usmeno književnih vrsta), u knjizi: Usmeno pjesništvo u obzoru književnosti, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.

Kleut, Marija ur. (2001), Srpska narodna književnost, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci - Novi Sad.

Kleut, Marija (2002), Fragmenti skripti, Novi Sad.

Latković, Vido (1975), Narodna književnost I, Univerzitet u Beogradu - Naučna knjiga, Beograd.

Pešić, Radmila - Nada Milošević-Đorđević (1984), Narodna književnost, Vuk Karadžić, Beograd.

Živković, Dragiša (1985), Rečnik književnih termina, Nolit, Beograd.

Milošević Đorđević, Nada (2000), Od bajke do izreke. Oblikovanje i oblici srpske usmene proze, Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, Beograd.

Samardžija, Snežana (1997), Poetika usmenih proznih oblika, Alfa – Narodna knjiga, Beograd.

*** (1996), Program: Cigani/Romi u prošlosti i danas, naučni skup, Srpska Akademija nauka i umetnosti, komisija za proučavanje života i običaja Roma, Beograd.

*** Repetitorijum iz narodne književnosti za studente srpske književnosti.

Književni tekstovi:

Dimić, Trifun (1993), Pogubi, Bože, one drumove – izbor iz romske usmene književnosti, Svetovi, Novi Sad.

Dimić, Trifun (2002), Promane čidimaskе paramićа / Romske narodne pripovetke, lektira za treći razred osnovne škole, Matica romska u Jugoslaviji i Društvo Vojvodine za jezik, kulturu i književnost Roma, Novi Sad.

Đurić, dr Rajko (1990), Zagonetke i mitovi Roma, Društvo Vojvodine za jezik, književnost i kulturu Roma, Novi Sad.

Ilić, Rozalija i Emilia Ilić (2002), Iz romske riznice, Romski informativni centar, Kragujevac.

Jovanović, Jelena, Stanka Dimitrov, Sanja Jovanović i Davor Jovanović (2002), Prilozi za istraživanje tradicije Roma u Sremu, Futura publikacije, Novi Sad.

Krasnići, Alija (2001), Bože, pretvori me u mrava! - romske bajke sa Kosova i Metohije, Centar za stvaralaštvo mladih, Beograd.

Mustafić, Refika (1998), Tradicijske romske pesme niškog regiona, Društvo Vojvodine za jezik i književnost Roma, Novi Sad.

Savić, Svenka, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov i Jelena

Jovanović (2001), Romkinje - biografije starih Romkinja u Vojvodini,
Futura publikacije, Novi Sad.

Univerzitet u Novom Sadu
Škola romologije 2: istorija, kultura, jezik i književnost
Koordinatorka: prof. dr Svenka Savić
zimski semestar školske 2005/2006.
Dodatak 6:
Biografije diplomiranih studenata i studentkinja Škole romologije 2

1. Andđelković, Dragana (1979, Novi Sad), završila novosadsku gimnaziju «Isidora Sekulić»; apsolventkinja na Odseku za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Govori engleski i špan-

ski, a dobro poznaje ruski i poljski jezik. Volonterka u NVO EHO. Zna da radi na računaru.

Adresa: Jovana Cvijića 6, 21000 Novi Sad

2. Čanak, Marijana (1982, Subotica), završila gimnaziju «Svetozar Marković» u Subotici; apsolventkinja na Odseku za srpsku književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Prvu knjigu *Ulični prodavci ulica* (proza) objavljuje 2002. godine u izdanju Matice srpske. Dobitnica nagrade *Laza Lazarević* (Šabac) za najbolju neobjavljenu srpsku priču 2005. godine. Priče nastavlja da objavljuje u domaćoj periodici. Od 2004. godine studentkinja i saradnica Ženskih studija i istraživanja *Mileva Marić-Ajnštajn*. Zna da radi na računaru.

Adresa: Bulevar despota Stefana 5a, 21000 Novi Sad

3. Černek, Enike (1971, Subotica), diplomirala na Učiteljskom fakultetu u Somboru; zaposlena u Zavodu za zaštitu zdravlja u Subotici. Govori engleski, esperanto, mađarski i srpski jezik. Zna da radi na računaru. Završila postdiplomske specijalističke akademске studije u Novom Sadu - poslovna etika, ljudska prava, komparatistika.

Adresa: Rade Končar 100, 24300 Bačka Topola

4. Fan, Đorđe (1962, Žabalj), završio osnovnu školu u Žablju i II stepen Srednje ekonomske škole u Novom Sadu. Nastavnik je romskog jezika u osnovnim školama u Gospodincima i Žablju.

Adresa: Zadružna 6, 21230 Žabalj

5. Grbić, Milana (1970, Bočar), apsolventkinja na postdiplomskim studijama Univerziteta u Novom Sadu, ACIMSI, Centar za rodne studije (2003-2004). Saradnica Ženskih studija i istraživanja *Mileva Marić-Ajnštajn*.

Adresa: Novosadskog sajma 8, 21000 Novi Sad

6. Jovanović, Jelena (1986, Ruma), završila srednju stručnu školu «Branko Radičević» (smer- kožarski tehničar) u Rumi; studentkinja na Odseku za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i Ženskih studija i istraživanja *Mileva Marić- Ajnštajn*. Govori ruski, srpski i romski jezik.

Adresa: Studentski dom Cesarec, Danila Kiša 29, 21000 Novi Sad

7. Knežević, Božidar (1986, Novi Sad), završio Srednju tehničku školu «Pavle Savić» u Novom Sadu; polaznik je škole računara «Božidar Adžija». Govori ruski, romski i srpski jezik.

Adresa: Ive Lole Ribara 25, 21244 Šajkaš

8. Knežević, Ranka (1984, Novi Sad), završila školu «Božidar Adžija» - ženski frizer. Govori engleski, nemački, romski i srpski jezik. Zna da radi na računaru.

Adresa: Kružna 30, 21000 Novi Sad

9. Kovač, Piroška (1975, Sombor), završila gimnaziju «Veljko Petrović» u Somboru; apsolventkinja na Višoj školi za obrazovanje vaspitača u Subotici. Učesnica na brojnim seminarima, projektima i istraživanjima o Romima u zemlji i inostranstvu. Odlično poznaje rad na računaru. Govori engleski, nemački, mađarski i srpski jezik. Aktivistkinja ženske romske NVO. Zaposlena u Kancelariji za inkluziju Roma pri sekretarijatu za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova u Novom Sadu.

Adresa: Miloša Obilića 8, 24000 Subotica

10. Nenadić, Marija (1986, Zrenjanin), završila Karlovačku gimnaziju; studentkinja na Odseku za rumunistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Odlično poznaje rad na računaru. Govori engleski, nemački i rumunski jezik. Završila edukativni program IS Petnica (lingvistika).

Adresa: Reljkovićeva 67, 21131 Petrovaradin

11. Savić, Žarko (1986, Zemun), završio Politehničku akademiju - Srednju tehničku školu u Beogradu. Student beogradske Poslovne škole. Govori engleski, srpski i romski jezik.

Adresa: Đačka 6, 11271 Surčin

12. Sili, Zorica (1980, Novi Sad), završila Srednju ekonomsku školu u Novom Sadu; studentkinja Pravnog fakulteta u Novom Sadu. Služi se ruskim, engleskim i romskim jezikom.

Adresa: Sonje Marinković 112, 21244 Šajkaš

13. Simeunović, Marina (1985, Ljubovija), završila Srednju ekonomsku školu (smer-pravni ekonomista) u Loznicama; studentkinja Pravnog fakulteta u Novom Sadu. Govori srpski, ruski i romski jezik. Predsednica je nadzornog odbora Unije romskih studenata Univerziteta u Novom Sadu.

Adresa: Studentski dom Cesarec, Danila Kiša 29, 21000 Novi Sad

14. Stojkov, Aleksandar (1962, Kikinda), završio Srednju mašinsku školu u Kikindi; radi kao nastavnik romskog jezika za očuvanje kulture i tradicije u osnovnim školama u Kikindi. Govori engleski, rumunski, srpski i romski jezik.

Adresa: Vojvode Mišića 93, 23300 Kikinda

15. Trišić, Dragan (1984, Knin), završio Srednju mašinsku školu u Novom Sadu; student Pravnog fakulteta u Novom Sadu. Završio Školu

demokratije, u NVO, Helsinškog odbora za ljudska prava u Novom Sadu, 2005. godine.

Adresa: Matoševa 34, 21205 Sremski Karlovci

16. Vidicki Miroslav (1951, Novi Sad), zaršio Vazduhoplovnu akademiju u Zadru. Radio kao pilot u mnogim gradovima bivše Jugoslavije. Govori engleski jezik.

Adresa: Pariske komune 48, 21000 Novi Sad

**Univerzitet u Novom Sadu, ACIMSI: Centar za rodne studije
Škola romologije 2: jezik, književnost, kultura i istorija
Dodatak 8 - Biografije nastavničkog tima**

Đragoljub Đorđević (1954, Donji Komren), redovni profesor Sociologije na Fakultetu tehničkih nauka u Nišu. Napisao je knjige (u ko-autorstvu) Romi na raskršću, Sociologija romskog identiteta, Romas & Others – Others & Romas.

Rajko Đurić (1947, Malo Orašje, kod Beograda), Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu i doktorirao na Katedri za sociologiju sa tezom o kulturi Cigana (Roma) u Jugoslaviji. Autor je nekoliko knjiga

pesama, umotvorina (Zagonetke i mitovi Roma), zatim više radova i eseja o Romima i Gramatike romskog jezika. Novinar, predavač iz različitih domena romologije na mnogobrojnim školama i skupovima.

Dieter W. Halwachs (1954), profesor engleskog jezika na Odseku za opštu lingvistiku Univerziteta u Gracu. Rukovodi projektom o leksici u romskim varijetetima romskog jezika. Napisao je brojne naučne radove o sociolingvističkoj situaciji romskog jezika u različitim državama, kao i o karakteristikama brojnih varijeteta romskog jezika (npr. Die Sprache der Roma, Drava Verlag, Klagenfurt, 1999).

Mirjana Jocić (1942, Knjaževac), asistentkinja-predavačica Standardnog srpskog jezika na Odseku za srpski jezik i lingvistiku i Komunikologije I na Odseku za medejske studije Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Objavila je tri knjige i preko 60 radova u zemlji i иностранству iz problematike lingvistike i psiholingvistike i srpskog jezika.

Milos Marjanović (1949, Mala Kamenica), diplomirao (1973) na Katedri za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, gde je magistirao (1980), a doktorirao na Odseku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Sada je redovni profesor sociologije na Pravnom fakultetu u Novom Sadu.

Veronika Mitro (1965, Novi Sad) diplomirala na Odseku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, upisana na postdiplomske studije u Centru za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu. Napisala sa saradnicama više radova iz domena prava romske populacije, posebno Romkinja: Nevidljive – ljudska prava Romkinja u Vojvodini, Spremni za brak: da ili ne?; Devica da ili ne.

Aleksandra Mitrović (1942, Beograd), diplomirala je na Odseku za etnologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, magistrirala na Univerzitetu u Viskonsinu (SAD), a doktorirala na Univerzitetu u Ljubljani na Odseku za sociologiju Filozofskog fakulteta. Najznačajnije knjige: Na dnu, Romi na ivici siromaštva; Romi u Srbiji.

Zoran Mulić (1957, Novi Sad), vanredni profesor za predmet Kompozicija na Akademiji umetnosti u Novom Sadu. Bavi se istraživanjem muzičkog folklora Roma, komponovao je veći broj kompozicija na tematiku romske muzike.

Ljiljana Pešikan Ljuštanović (1954, Feketić), docentkinja na Odseku za srpsku književnost na Filozofском fakultetu u Novom Sadu. Bavi se istraživanjem usmene književnosti, doktorska teza: Zmaj Despot

Vuk – mit, istorija, pesma. Objavila oko 70 radova iz domena južnoslovenskog i balkanskog književnog folklora.

Dragan Ristić (1972, Valjevo), diplomirao na Akademiji dramskih umetnosti u Beogradu. Saradnik je Evropskog centra za prava Roma, učestvovao je na brojnim konferencijama i festivalima. Dobitnik je prve nagrade 2001. za pozorišnu predstavu Krvava svadba (F.G.Lorca) na festivalu u Varšavi (Poljska).

Svenka Savić (1940, Gospodinci), redovna profesorka Psiholingvistike na Odseku za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Objavila je više radova o jeziku romske zajednice, obrazovanju Roma, a sa saradnicama knjigu *Romkinje* (objavljeni na srpskom 2001; engleskom 2003, romskom 2004).

Univerzitet u Novom Sadu, ACIMSI – Centar za rodne studije
Škola romologije 2: jezik, istorija, kultura i književnost

Dodatak 9 – Lista podeljene literature

1. Lista literature o Romima u Ženskim studijama i istraživanjima;
2. Knjige:
Đurić, dr Rajko (2005), Gramatika romskog jezika / Gramatika e Rromane čhibaki, Otrkovenje, Beograd.

Jovanović, Zoran (2002), *Priče Cigana u noći / Račutne Rromende paramiče*, Nova, Beograd.

Savić, Svenka, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov i Jelena Jovanović (2004), *Rromnja – trajo purane Rromnjanog ande Vojvodina*, Futura publikacije, Novi Sad.

3. Časopis **THEM** brojevi 26, 27, 28, 29, 30;

4. Fotokopije radova i sažetaka:

za modul: Romski jezik

Savić, Svenka (2003), Zašto je potrebna standardizacija romskog jezika - Put do stvaranja nacionalne elite, Danas, 1-2. marta 2003. u dodatu VI str. 6-7.

Matras, Yaron (2004), The Future of Romani: Toward of politics of linguistic pluralism, University of Manchester, UK (prevod na srpski).

Sažetak predavanja Mirjane Jocić na temu, Standardizacija i standardni srpski jezik' + grafički prikazi standardizacije.

za modul: Istorija

Đurić, Rajko (1988), *Od legende do stvarnosti*, u: Rajko Bobot (ur.), Cigani sveta, Jugoslovenska revija, Beograd, 13-26.

Đurić, Rajko (2005), Beleške za predavanje Istorija Roma, Škola romologije, Univerzitet u Novom Sadu, rukopis.

Mitrović, Aleksandra (2000), Karakteristike romske populacije, Romi, KSS, Pelikan print, Niš, str. 7-17.

za modul: Kultura Roma

Đorđević, Dragoljub (2005), Romi kao vernici, Škola romologije, Univerzitet u Novom Sadu, rukopis.

Jakšić, Božidar i Goran Bašić (2002), Romska naselja, uslovi života i mogućnosti integracije Roma u Srbiji, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd..

Ristić, Dragan (2005), O romskim pozorištima, Škola romologije, Univerzitet u Novom Sadu, rukopis.

Mulić, Zoran (2005), Istraživanja i opšte karakteristike romske muzike, Škola romologije, Univerzitet u Novom Sadu, rukopis.

za modul: Usmena književnost Roma

Pesikan Ljuštanović, Ljiljana (2004), O usmenoj književnosti, Škola romologije, Univerzitet u Novom Sadu, rukopis.

Dodatak 11 - ZAVRŠNI TEST

Ime i prezime _____

Datum: _____

PITANJA

1. Navedite opšte osobine romske usmene književnosti?
(prema predavanju dr Ljiljane Pešikan-Ljuštanović)

2. Šta je standardni jezik?

(dr Dieter Halwachs, mr Mirjana Jocić, dr Svenke Savić, dr Yaron Matras)

3. Zašto nema standardnog romskog jezika?
(prema tekstu dr Svenke Savić)
- 3.1. Prilog standardizaciji romskog jezika: O Gramatici romskog jezika
dr Rajka Đurića, 2005.
4. Tri faze razvoja istorije Roma?
(prema radu dr Rajka Đurića)
5. Navedite neke demografske karakteristike Roma u Vojvodini?
(prema predavanju dr Miloša Marjanovića)
6. Navedite neke karakteristike romske zajednice
(prema predavanju dr Aleksandre Mitrović)
7. Navedite romska pozorišta koja poznaješ.
(prema predavanju Dragana Ristića)
8. Navedite osnovne karakteristike religije Roma
(prema predavanju dr Dragoljuba Đorđevića)
9. Navedite osnovne karakteristike romske muzike.
(prema predavanju dr Zorana Mulića)
10. Navedite romske stvaraocе koje poznajete kod nas.
(književnike/ce, pesnike/inje, kompozitore/ke, muzičare/ke, novinare/ke...)
11. Opiši neki problem obrađen u Školi romologije po sopstvenom izboru,
(koji nije obuhvaćen pitanjima od 1-10)

N. Sad, 14.1.2005.

Univerzitet u Novom Sadu, ACIMSI – Centar za rodne studije
Škola romologije 2

Dodatak 12 - REZULTATI TESTA

Marina Simeunović 29

Marijana Čanak 26

Žarko Savić 26

Marija Nenadić 24

Dragana Andđelković 23

Dragan Trišić 22

Božidar Knežević 19,5
Aleksandar Stojkov 18
Miroslav Vidicki 18
Ranka Knežević 17,5
Piroška Kovač 17,5
Enike Csernik 16,5
Milana Grbić 16
Zorica Sili 14
Đorđe Fan 13
Jelena Jovanović 13

Dodatak 13: EVALUACIJA ŠKOLE ROMOLOGIJE 2

1. Šta je po Vašem mišljenju bilo najkorisnije u Školi romologije 2?

- Upoznavanje istorije, kulture i problema Roma u ovom društvu. Druženje, otvaranje novih vidika, poboljšanje opštег obrazovanja, komunikacija.
- S obzirom na to da sam malo šta znala o istoriji, jeziku i kulturi ovog naroda, sve je bilo od velikog značaja za mene. Ipak izdvajam predavanje dr Rajka Đurića.
- Celokupno znanje o Romima.

- O muzici!
- To što smo naučili nešto više o Romima.
- U Školi romologije naučila sam mnogo toga o poreklu, jeziku, kulturni svog naroda što do tada nisam znala.
- Predavanja o standardizaciji romskog jezika.
- Date su nam odlične smernice za dalje bavljenje i informisanje.
- Naučila sam nove stvari koje još nisam znala o Romima. Stekla sam nova važna iskustva za moj budući rad.
- Upoznavanje sa različitom kulturom vrsta je komunikacije, što utiče na smanjenje distance i produbljivanje sličnosti...
- Najkorisnije je bilo to što se nije samo pričalo, kukalo, zapomagalo, presipalo iz šupljeg u prazno, već se i radilo.
- Saznanja koja sam stekla o Romima, a nisam znala do sada.
- Upoznala sam Rome i Romkinje koji su veoma fini i interesantni i duboko sam upoznala njihovu kulturu i istorijat.
- Upoznati se sa onim što mi je bilo strano, zaviriti u romsku istoriju, kulturu, književnost.

❖ U dva evaluaciona lista nije dat odgovor na ovo pitanje. (15%)

2. Šta od svega što ste naučili i čuli u Školi romologije 2 možete da primenite u vašem radu?

- Dobra osnova za učenje romskog jezika.
- Ne mogu trenutno u radu, ali mogu u životu.
- Najkorisnije mi je bilo učešće u istraživačkom projektu i htela bih da i dalje učestvujem.
- U radu ne mogu da primenim, ali mogu usmeno da prepričam ljudima koji to žele da čuju, nešto što sam ja naučila u ovoj školi.
- Sve mogu da primenim.
- Poređenje romskog sa maternjim – srpskim, kao i poređenje svih aspekata romskog naroda, koje smo u Školi obradili, sa srpskim i proširivanje horizonata.
- Više sam upoznata sa romskom problematikom i mislim da mi je sada lakše da pišem odgovarajuće projekte o određenoj problematiki Roma i Romkinja.
- Interpretacija i komparacija romske i srpske (nacionalne) usmene književnosti...
- Načini na koji se sve može vršiti istraživanje, informacije koje mogu biti iskorišćene za dalja istraživanja i ideje za nova istraživanja.
- Pa, mnogo toga, s obzirom da sam u NVO.

- Imam drugi stav i mišljenje o njima i to prenosim i na svoju okolinu i shvatam njihovu situaciju.
  - Uglavnom sve.
  - Mislim da će upoznavanje romske istorije biti značajno u mom radu.
- ♦ U tri evaluaciona lista nije dat odgovor na ovo pitanje. (20%)

3. Kako procenjujete rad predavača/ice?

Zaokružite ocenu od 1 do 5 uz ime svakog predavača. 1 najniža ocena a 5 najviša.

Podvucite ime predavača na čijem predavanju niste bili i nemojte isto ocenjivati.

Dieter Halwacs	1	2	3	<u>4,5</u>	5
Rajko Đurić	1	2	3	<u>4,8</u>	5
Dragoljub Đorđević	1	2	3	<u>4,7</u>	5
Miloš Marjanović	1	2	3	<u>4,2</u>	5
Aleksandra Mitrović	1	2	3	<u>4,6</u>	5
Zoran Mulić	1	2	3	<u>4,7</u>	5
Dragan Ristić	1	2	3	<u>4,4</u>	5
Ljiljana Pešikan Ljuštanović	1	2	3	<u>4,7</u>	5
Mirjana Jocić	1	2	3	<u>4,5</u>	5

4. Kako procenjujete materijale (fotokopije, knjige, novine i dr.) koje ste dobili uz predavanja u Školi romologije 2? Zao-kruži slovo ispred odgovora.

- a) nedovoljno informativni;
 b) informativni;
c) potpuno informativni;

5. Kako procenjujete organizaciju Škole romologije 2?

Obaveštavanje studenata/kinja	1	2	3	<u>4,9</u>	5
Dostupnost informacija (biblioteka, časopisi...)	1	2	3	<u>4,8</u>	5
Organizacija nastave	1	2	3	<u>4,4</u>	5

6. Šta je po vama u Školi romologije 2 bilo manjkavo?

- Prostor bez stolova (klupa).
- Organizovanost prilikom pisanja rada.
- Mislim da je jedino prostor bio mali.

- Skraćeno vreme za rad na projektima i veliki razmaci između lekcija razbijaju kontinuitet...
  - Ništa. (2 odgovora)
  - To ne postoji.
- ♦ U deset evaluaciona listova nije dat odgovor na ovo pitanje. (60%)
- 7. Navedite predloge za organizatore Škole romologije 2?**
- Pitanja završnog ispita dostaviti na prvom času da bi se posle nekog predavanja odmah pripremio sažetak kao odgovori na postavljeno pitanje. U okviru Škole romologije napraviti projekat za učenje romskog jezika kao početni i napredni kurs.
  - Da se i dalje organizuju školovani Romi kako bi unapredili celokupno romsko stvaralaštvo.
  - O gramatici!
  - Uključenje romskih i drugih NVO u rad Škole kako bi stekli osnovno znanje o načinu rada romskim organizacijama i njihovim teškoćama.
  - Uvesti nova predavanja o Romkinjama, rodnosti, njihovoj dvostrukoj diskriminaciji.
  - Veća prostorija; povećati broj obrađenih tema; povećati broj predavanja.
  - Trebalo bi da bude masovnije; da duže traje; više istraživačkih radova.
- ♦ U devet evaluacionih listova nije dat odgovor na ovo pitanje. (55%)

INTERPRETACIJA

Rad Škole Romologije 2 procenjivalo je 16 polaznika/ca, a to su ujedno oni polaznici koji su redovnim prisustvom na predavanjima, učešćem na jednom od istraživačkih projekata i polaganjem završnog testa dobili sertifikat o završenoj Školi romologije.

Kao najkorisnije u Školi romologije 2 polaznici/e su izdvojili sledeće:

- ✓ upoznavanje sa poreklom Roma, romskom istorijom, književnošću, muzikom, romskim jezikom i problemima njegove standardizacije;
- ✓ zajedničko učešće Roma i neroma u predavanjima i istraživačkim projektima početak je međuetničke komunikacije koja vodi ka smanjenju etničke distance i produbljivanju sličnosti umesto razlika;
- ✓ sticanje iskustava i smernica za dalje bavljenje problematikom ove vrste
- ✓ praktičan rad na istraživačkom projektu kroz koji su primenjivana znanja stečena kroz predavanja.

Dakle, Škola romologije 2 je postala jedno od retkih mesta na kojima se mogu steći ili produbiti znanja o romskoj kulturi i problematici romske nacionalne zajednice. Takođe, Škola romologije 2 dala je dobre osnove za dalji rad na rešavanju romske problematike i u svojim okvirima uspostavila je timsko saradništvo između Roma i neroma.

(15% polaznika/ca nije dalo odgovor na ovo pitanje.)

Za budući rad polaznika/ca Škole romologije 2 od značaja je:

- ✓ sticanje osnove za učenje romskog jezika;
- ✓ savlađivanje metoda i tehnika za sprovođenje istraživačkog rada;
- ✓ izmenjen dotadašnji (negativan) stav o romskoj populaciji koji polaznici sada mogu preneti svom okruženju;
- ✓ komparacija romske i srpske kulture (istorije, jezika, usmene književnosti) i, uopšte, povlačenje paralele između romske i srpske nacionalne zajednice;
- ✓ sticanje znanja za pisanje projekata koji se tiču romske problematike, kao i otkrivanje novih ideja za unapređenje rada romskih NVO.

Polaznici/e koji se direktno ne bave takvom vrstom posla u koji bi mogli ugraditi novostečena znanja iz oblasti romologije, zadovoljni su činjenicom da su obogatili svoje opšte obrazovanje i da kroz svakodnevnu komunikaciju takvo znanje mogu da prenose osobama iz svoje okoline.

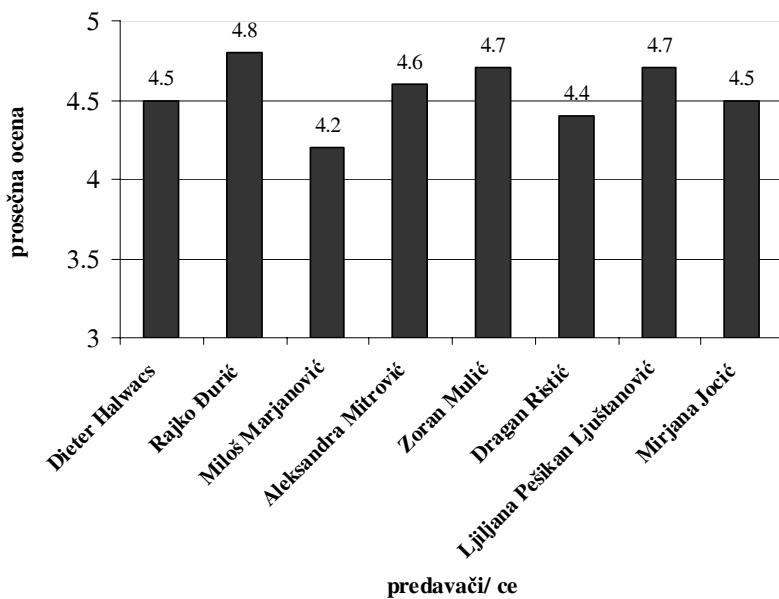
(20% polaznika nije dalo odgovor na ovo pitanje.)

Procena rada predavača/ ica

predavač/ica	predavanje	broj polaznika/ca na predavanju²	prosečna ocena
Dieter Halwacs	pitanja standardizacije romskog jezika	10	4.5
Rajko Đurić	romska istorija	15	4.8
Dragoljub Đorđević	religija Roma	14	4,7
Miloš Marjanović	demografska istraživanja Roma	15	4.2
Aleksandra Mitrović	karakteristike romske zajednice	13	4.6
Zoran Mulić	romska muzika	14	4.7
Dragan Ristić	romska pozorišta	13	4.4
Ljiljana Pešikan Ljuštanović	romska usmena književnost	16	4.7
Mirjana Jocić	standardizacija srpskog jezika	15	4.5
PROSEK			4.6

² Broj prisutnih na početnim predavanjima Škole romologije 2 bio je znatno veći, ali u ovoj evaluaciji uzet je u obzir broj polaznika/ca koji su Školu završili i dobili sertifikate.

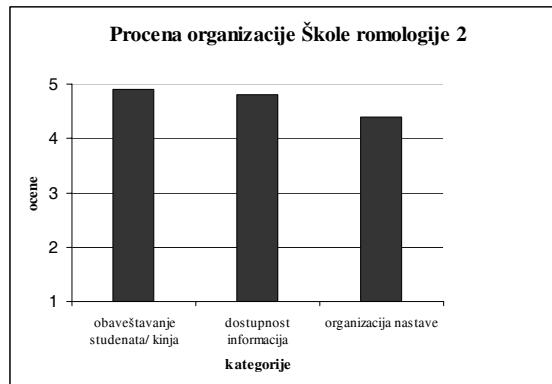
Procena rada predavač/ ica

Interval ocena kojima su polaznici/e procenili rad predavača/ ica kreće se od 4,2 do 4,8 iz čega je vidljivo da su polaznici/e zadovoljni svim predavanjima koja su slušali. Predavanja koja su za nijansu procenjena kao uspešnija jesu predavanja o romskoj istoriji, muzici i usmenoj književnosti. Nijedan predavač nije ocenjen ocenom nižom od 3, a 25% polaznika Škole romologije 2 ocenilo je sve predavače najvišom ocenom.

Materijale (fotokopije, knjige, novine) deljene uz predavanja 70% polaznika/ca procenilo je kao informativne, a 30% kao potpuno informativne.

Procena organizacije Škole romologije 2	
obaveštavanje studenata/ kinja	4.9
dostupnost informacija	4.8
organizacija nastave	4.4
PROSEK	4.7

Kada je u pitanju organizacija Škole romologije 2, polaznici/e su zadovoljni protokom i dostupnošću informacija, dok je organizovanost same nastave ocenjena za nijansu nižom ocenom (4,4).

Kao manjkavost Škole romologije 2, 20% polaznika/ca istaklo je skučenost prostora i kratko vreme za izradu istraživačkog rada; 20% polaznika/ca nije imalo zamerki, a 60% nije dalo nikakav odgovor na to pitanje.

Za organizaciju Škole romologije 3 polaznici/e su predložili:

- povećanje broja predavanja i tema za obrađivanje, još više istraživačkih radova i, uopšte, duže trajanje Škole romologije;
- nove teme predavanja i radionica:
  - gramatika romskog jezika
  - Romkinje (dvostruka diskriminacija)
  - kursevi učenja romskog jezika;
- poboljšanje organizacije nastave u smislu:
  - skraćivanja (dvonedeljnih) razmaka između lekcija
  - kontinuranog pripremanja polaznika/ca za završni ispit;
- uključivanje romskih i drugih NVO u rad Škole, kako bi se poboljšao rad NVO koje se bave romskom problematikom.

Primetna je zainteresovanost za nastavak rada Škole, za organizovanje školovanih Roma u cilju očuvanja i unapređenja celokupnog romskog stvaralaštva, kao i za poboljšanje položaja Roma u društvu (55% polaznika/ca nije dalo predlog).

IV DEO

Deset pitanja za budućnost Škole romologije na Univerzitet u Novom Sadu.

1. Šta nam valja činiti dalje?

Osmisliti brže uključivanje romskih studenata i nastavnika u akademsku zajednicu i viših škola i Univerziteta tako da Škola romologije ostane mesto susreta različitih interesa i interesovanja, objedinjeni istim ciljem - sticanje osnovne sume znanja o romskoj zajednici i njenim specifičnostima (jezik, kultura, istorija...). Vodimo, dakle, podjednako računa i o onima koji se obrazuju (studenti) i o onima koji obrazuju (nastavnici).

2. Ko su potencijalni studenti - polaznici Škole romologije ubuduće?

- a. Oni Romi i neromi koji su upisani na neki od postojećih fakulteta Univerziteta i viših škola u Vojvodini (ukupno je oko 60 Roma i Romkinja upisano na sve godine studija);
- b. Romi i neromi koji su završili srednju školu, ali se još nisu upisali na neki od fakulteta;
- c. Romi i neromi koji su već diplomirali na nekom od fakulteta ili na nekoj višoj školi, odnosno, koji su upisani na postdiplomske studije.

Potencijalna romska studentska populacija različita je od neromske po obrazovanju, uzrastu, polu, a najviše po stepenu uklapljenosti u akademski život, što podrazumeva i određeni nivo akademskog diskursa – pisanog i govornog.

Potrebno je organizovati Letnju školu romologije koja bi imala obrazovni program kojim bi se otklonio nesklad u znanju pojedinih grupa i pripremili svi studenti za upis u Školu Školu romologije u oktobru 2006. godine. Sertifikat Letnje škole romologije treba da bude jednako vredan koliko i sertifikati drugih letnjih škola (obim 30 časova).

3. Šta diplomirani studenti Škole romologije rade sa stečenim znanjem? Na osnovu dosadašnjeg iskustva imamo uvid u distribuciju diplomiranih kadrova.

- a. Oni koji su već nastavnici romskog jezika u osnovnim školama u Vojvodini, dobijaju sertifikat za posao koji već rade.
- b. Oni koji još ne rade taj posao, a znaju romski jezik i žele da budu nastavnici, mogu se zaposliti uz sertifikat dobijen na Univerzitetu.
- c. Oni koji su stečenom znanju iz drugih oblasti (diploma na nekom od fakulteta Univerziteta) dodali i znanje o romskoj zajednici i zaposlili se na mestima gde je takvo znanje potrebno - na mestima unutar institucija sistema obrazovanja ili kulture (u Kancelariji za inkluziju Roma; u Sekretarijatu za manjine, u raznim medijima na romskom jeziku), na mestima saradnika po ugovoru na

projektima nekih građanskih inicijativa u radu sa romskom decom ili Romkinjama (najviše u Ekumenskoj humanitranoj organizaciji). Po svemu sudeći, još će izvesno vreme postojati potreba za ovakvim kadrovima u Vojvodini, budući da Dekada Roma (2005-2015) tek dobija svoje obrise u ovom regionu.

Zato je potrebno osmisliti oblike ubrzanog sticanja osnovnih znanja iz domena romologije (Letnja škola, jednosemestralni kursevi...). To bi značilo da se iz većeg broja diplomiranih u Školi romologije izdvoje oni koji bi se upisivali na postdiplomske ili doktorske (dugoročnije) studije na Univerzitetu. Stoga je potrebno osmisliti postdiplomske i doktorske romološke studije na Univerzitetu da budu kompatibilne sa drugim takvim ili sličnim u svetu.

Neromski studenti mogu koristiti svoje znanje o romskoj zajednici kao dodatno onom obrazovanju koje su odabrali da im bude profesionalna orijentacija: u nastavi, nauci ili negde drugde.

Škola romologije je u znatnoj meri doprinela da se neke predrasude o Romima razbiju, ili počnu menjati. U menjanju slike o Romima značajno su doprineli mediji (TVNS, Radio 021, časopis THEM).

Predlog: Praksu saradnje obrazovnog programa sa Romima iz medija treba nastaviti.

Pokazuje se da je važno u ovom trenutku omogućiti većem broju romskih i neromskih studenata da dobiju potrebne sertifikate, kako kroz redovne kurseve tokom školske godine (obavezne ili izborne), tako i u okviru (letnjih) škola romologije.

4. Kakve su osobine studentske romske populacije na Univerzitetu u Novom Sadu?

Od ukupno upisanih studenata i studentkinja na sve godine na fakultetima i višim školama Univerziteta u Novom Sadu (u Novom Sadu, Subotici, Zrenjaninu, Somboru) u 2006. godini samo je nekoliko diplomiralo, a jedna studentkinja se upisala na postdiplomske (specijalističke jednogodišnje) studije i uspešno ih završila. Neki studiraju već više godina, ili su počeli na jednom fakultetu (ili višoj školi) pa se prebacili na drugi, neki su studije napustili, neki veoma savesno polažu ispite, ali nisu pri kraju studija. Nažalost, u ovom trenutku ne postoje pouzdani i pregledni podaci o toku studija Roma studenata, niti imamo potpune podatke o teškoćama sa kojima se susreću i koje im otežavaju studije u akademskoj zajednici, niti postoji procena kada će ovi studenti završiti studije i na koji način će društvo moći da se koristi tim znanjem. Ne postoji za sada podatak da li iko računa sa njihovim diplomama i

da li se oni mogu zaposliti na mestima na kojima mogu biti od koristi i celo zajednici i posebno romskoj zajednici.

Potrebno je napraviti kvalitativnu procenu svakog studenta i studentkinje upisane na osnovne (i postdiplomske) studije i na osnovu prikupljenih podataka sačiniti plan za njihovo aktivno uključivanje u zajednicu kao visokoobrazovanih romskih kadrova.

Napominjemo da dugo studiranje nije specifičnost romskih studenata u Srbiji, ali se pokazuje da je njima teže da premoste neke studijske prepreke nego neromskim studentima.

Predlog: Za romske studente na raznim fakultetima treba organizovati mentorski rad (u grupama ne više od 5 studenata i studentkinja) koji će im omogućiti pomoći pri polaganju određenog predmeta ili pri rešavanju nekih drugih problema tokom studija (na primer, oni koji su već na trećoj ili četvrtoj godini već su zasnovali bračne zajednice i imaju decu, što im dodatno otežava studiranje).

Napomena: Producen studentski staž imaju i oni studenti koji su na nekim od studijskih godina imali stipendije, što znači da nije samo materijalni momenat prepreka uspešnjem studiranju, nego su teškoće vezane za popunjavanje praznina u znanju koje nisu doneli iz srednjih stručnih škola koje su uglavnom završili (samo ih je nekoliko završilo gimnaziju). Mentorski rad uočava i ove praznine i uspešno ih izbegava ili popunjava.

Tabela o podacima studenata Roma na Univerzitetu u Novom Sadu

2005/2006. godina

NACIONALNI SASTAV	POLJOPRIVREDNI	FILZOFSKI	TEHNOŠKI	PRAVNI	MEDICINSKI	TEHNIČKIH NAUKA	EKONOMSKI	PRIRODNO- MATEMATIČKI	AKADEMIJA UMETNOSTI	GRADEVINSKI	TF "MIHAJLO PUPIN"	FIZIČKE KULTURE	UČITELJSKI	Σ UNS
Romi	0	1	0	3	0	0	2	0	1	0	0	1	0	8

2004/2005. godina

NACIONALNI SASTAV	POLJOPRIVREDNI	FILZOFSKI	TEHNOLOŠKI	PRAVNI	MEDICINSKI	TEHNIČKIH NAUKA	EKONOMSKI	PRIRODNO- MATEMATIČKI	AKADEMLIJA UMETNOSTI	GRADEVINSKI	TF "MIHAJLO PUPIN"	FIZIČKE KULTURE	UČITELJSKI	Σ UNS
Romi	0	3	0	1	0	0	1	2	2	0	0	0	0	9

2003/2004. godina

NACIONALNI SASTAV	POLJOPRIVREDNI	FILZOFSKI	TEHNOLOŠKI	PRAVNI	MEDICINSKI	TEHNIČKIH NAUKA	EKONOMSKI	PRIRODNO- MATEMATIČKI	AKADEMLIJA UMETNOSTI	GRADEVINSKI	TF "MIHAJLO PUPIN"	FIZIČKE KULTURE	UČITELJSKI	Σ UNS
Romi	0	0	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	4

Iz podataka se vidi da su romski studentkinje i studenti rasuti po raznim fakultetima i višim školama, negde i sasvim usamljeni na godini, grupi ili celom fakultetu, što im bitno otežava socijalnu poziciju u akademskoj zajednici. Vidimo da je velika većina upisana na tzv. društvenim naukama, i da nakon diplomiranja mogu da preuzmu deo obaveza oko obrazovanja (romske dece, omladine i drugih grupa), što je za dalje uspešno obrazovanje cele romske zajednice važno. Međutim, u navedenim školskim godinama (prema evidenciji na Univerzitetu (nema upisanih romskih studenata na Učiteljskom fakultetu u Somboru!

Napomena: Pokazalo se da mali broj upisanih romskih studenata i studentkinja zna romski jezik dobro. To može biti jedan od budućih zadataka – organizovati učenje romskog jezika na osnovnom nivou kako za romske tako i za neromske studente.

Predlog: Za sve studente organizovati nastavu osnovnog znanja iz romske kulture i jezika.

5. Kako udruženja studenata Roma na Univerzitetu mogu pomoći u ovome?

Dva su udruženja studenata na Univerzitetu u Novom Sadu: Studentska uniju Roma i Udruženje romskih studenata. Ona bi mogla da preuzmu određene programske zadatke za rad sa budućim studentima, sadašnjim srednješkolcima (što je na neki način već otpočeto).

Napomena: Ni jedno od ova dva udruženja nema u svom programu mentorski rad sa pojedinačnim studentima na raznim fakultetima. Trebalo bi uvesti da stariji studenti rade sa mlađim i time od samog početka izgrađuju romsku akademsku zajednicu unutar veće univerzitetske.

6. Da li nastaviti praksu Škole da okuplja romske i neromske studente?

Škola romologije okuplja studente Rome i nerome, što je dobar okvir za uspostavljanje interkulturnog dijaloga među njima. Do sada se pokazalo korisnim to što smo omogućili neromskim studnetima da steknu znanje o romskoj populaciji. Oni su uspešno sarađivali u istraživačkim projektima. Tu korisnu praksu održati i nastaviti.

7. Gde će neromski studenti koristi svoje znanje?

U poslovima u kojima će i inače raditi: studenti koji su upisani na neki od odseka Filozofskog fakulteta, svoje znanje o romskoj zajednici nose tamo gde će bit zaposleni u nastavi, nauci ili negde drugde.

Škola romologije je u znatnoj meri doprinela da se neke predrasude o Romima razbiju, ili počnu menjati. U menjanju slike o Romima značajno su doprineli mediji (TVNS, Radio 021, časopis THEM).

Predlog: Praksu saradnje obrazovnog programa sa Romima iz medija treba nastaviti.

Pokazuje se da je važno u ovom trenutku omogućiti većem broju romskih i neromskih studenata da dobiju potrebne sertifikate kako kroz redovne kurseve tokom školske godine obavezne ili izborne, tako i u okviru (letnjih) škola romologije.

Predlog: Orgnaizovati Letnju školu romologije koja ima vrednost kredita jednosemestralnog kursa (30 časova) kako bi studenti za kraće vreme mogli dobiti potrebne poene za studije.

8. Ko su nastavnici koji predaju na Školi romologije?

Škola romologije je mesto na kojem se okupljaju nastavnici romskog porekla već zaposleni na Univerzitetu, a izvode nastavu iz nekih drugih predmeta. U Školi romologije1 samo je dr Rajko Đurić predavao, dok je u Školi 2 koordinatorka animirala nastavnike da osmisle svoj plan i program za pojedine predmete (kompozitor, docent Zoran Mulić za muziku Roma; Dragan Ristić, o romskom pozorištu i prevodenje sa i na romski jezik). Tako se može slobodno tvrditi da je Škola mesto za animiranje univerzitetskih nastavnika Roma za nastavu o romskim pitanjima.

Predlog. Pojačati ovakvu aktivnost, osmisliti druženja romskih nastavnika na univerzitetu i povezati ih sa drugima u regionu i za njih osmisliti kurseve u okviru Škole (pisanje kurikuluma, pisanje istraživačkih projekata i sl).

9. Da li na Univerzitetu postoji otpor prema romskim studentima i nastavicima?

Među nastavnim i nenastavnim osobljem na Univerzitetu nedovoljno je promenjen stav prema romskim studentima i nastavicima.

Predlog. Potrebno je produžiti praksu javnih tribina, predavanja, i svega što se u Školi odvija za široki krug univerzitetske akademske zajednice – za nastavno i nenastavno osoblje.

10. Koje su mogućnosti da Škola ostane u sadašnjem obliku na Univerzitetu, s obzirom na reformu univerziteta u zemlji?

1. Škola može ostati u obliku u kojem je sada;
2. Može se napraviti program specijalističkih jednogodišnjih i ili dvogodišnjih studija koje su nastavak osnovnih studija od 3 godine;
3. Može se formirati doktorski trogodišnji program.
4. Pored toga, može biti jedan od izbornih kurseva na Filozofskom ili Pravnom fakultetu.
5. Potrebno je i moguće je formirati Školu na regionalnom ili internacionalnom nivou sa sedištem na Univerzitetu u Novom Sadu.

U svim ovim oblicima nastave pitanje koje treba rešiti jeste nastavni kadar.

Naslov	Škola romologije
Priredile	Svenka Savić i Veronika Mitro
Izdaju	Futura publikacije i Ženske studije i
istraživanja, Novi Sad	
Letkorski poslovi	Mirjana Jocić
Fotografije	iz arhive Ženskih studija i iz dokumentacije Vitomir Dimić, časopis THEM, novinsko- izdavačko preduzeće
Prelom, dizajn korica	Relja Dražić
Tiraž	1000 primeraka

Zahvaljujemo se: Fondu za otvoreno društvo koji nam je tokom deset godina finansijski pomogao u radu na pitanjima romske zajednice, posebno u obrazovanju mlađih i održavanju Škole romologije; Univerzitetu u Novom Sadu, posebno rektorkama prof. dr Fuadi Stanković i prof. dr Radmili Marinković Nedučin, na podršci i razumevanju; svim predavačicama i predavačima koji su učestvovali u osmišljavanju i realizaciji plana i programa; svim studentima i studentkinjama Škole romologije 1 i 2; Filozofskom fakultetu u čijim prostorijama se odvijao deo programa; sredstvima informisanja: Romskom programu TV Novi Sad na saradnji u informisanju o radu Škole, časopisu *Them* na iscrpnim tekstovima o raznim aspektima obrađenim na predavanjima u Školi; dnevnim listovima *Dnevnik* i *Građanski list*; Dragutinu Bećaru i ekipi D.B.TRADE na izradi video prezentacije o Školi romologije i izdavaču Futura publikacija, Relji Dražiću.

CIP